

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu**

*Aytən Mustafazadə,
Zamiq Aslanov*

SEÇKİ HÜQUQU

(Dərs vəsaiti)

Bakı - 2022

Mustafazadə A.İ., Aslanov Z.N. Seçki hüququ. Dərs vəsaiti.
Bakı: "Füyuzat", 2022, 232 s.

Dərs vəsaiti Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan seçki qanunvericiliyi, hüquq nəzəriyyəsi əsasında, seçki hüququ sahəsində nəzəri-təcrübi problemlər nəzərə alınaraq hazırlanmışdır.

Təqdim olunan dərs vəsaitində müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında seçki prosesinin hüquqi tənziminin xüsusiyyətləri işıqlandırılmış, seçkilər xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsi forması kimi təhlil edilmiş, seçki hüququnun anlayışı, predmeti və sistemi, seçki hüququnun mənbələri, seçki hüququnun prinsipləri, seçki sistemləri, seçki hüququnun subyektləri və onların hüquqi statusu, seçkilərin təyin edilməsi və seçici siyahılarının tərtib olunması, seçki dairələri və seçki məntəqələri, seçki orqanlarının (komissiyalarının) hüquqi statusu və fəaliyyəti, namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı qaydası, seçici imzalarının toplanması, seçkiqabağı təşviqat, onun aparılması metodları və subyektləri, seçkilərin maliyyələşdirilməsi, səsvermə və seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi, vətəndaşların seçki hüquqlarının müdafiəsi və seçki qanunvericiliyinin pozulmasına görə hüquqi məsuliyyət, seçki mübahisələri və onların həlli qaydası, beynəlxalq seçki standartları ilə bağlı məsələlər nəzərdən keçirilmişdir.

Dərs vəsaitindən hüquq təhsili verən ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri, magistrantları, doktorantları və tələbələri, dövlət qulluqçuları, seçki komissiyalarının üzvləri və bütövlükdə seçkilərin təşkili və keçirilməsinin hüquqi tənzimi məsələləri ilə maraqlanan hər kəs yararlanma bilər.

ISBN: 9 7 8 - 9 9 5 2 - 8 4 6 6 - 0 - 7

© *Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu publik hüquqi şəxs, 2022*

© *Mustafazadə A.İ., 2022*

© *Aslanov Z.N., 2022*

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	6
I FƏSİL. SEÇKİ HÜQUQUNUN ANLAYIŞI, PREDMETİ VƏ SİSTEMİ.....	8
1.1. Seçkilər xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsi formas kimi	8
1.2. Seçki hüququnun anlayışı.....	11
1.3. Seçki hüququnun predmeti	14
1.4. Seçki hüququnun sistemi.....	17
1.5. Seçki prosesinin məzmunu	20
II FƏSİL. SEÇKİ HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ.....	23
2.1. Seçki hüququnun mənbələrinin ümumi səciyyəsi	23
2.2. Seçki hüququnun mənbələrinin təsnifatı	25
III FƏSİL. SEÇKİ HÜQUQUNUN PRİNSİPLƏRİ.....	31
3.1. Seçki hüququnun prinsiplərinin ümumi xarakteristikası.....	31
3.2. Seçki hüququnun prinsiplərinin növləri	33
IV FƏSİL. SEÇKİ SİSTEMLƏRİ	37
4.1. Seçki sistemlərinin anlayışı	37
4.2. Seçki sistemlərinin növləri	39
V FƏSİL. SEÇKİ HÜQUQUNUN SUBYEKTLƏRİ VƏ ONLARIN HÜQUQİ STATUSU	49
5.1. Seçicilər	51
5.2. Namizədlər	53
5.3. Siyasi partiyalar	55
5.4. Müşahidəçilər	59
5.5. Dövlət qurumları	66
5.6. KİV-lər.....	68

VI FƏSİL. SEÇKİLƏRİN TƏYİN EDİLMƏSİ VƏ SEÇİCİ SİYAHILARININ TƏRTİB OLUNMASI	77
6.1. Seçkilərin təyin edilməsi	77
6.2. Seçicilərin qeydə qalınması və seçici siyahılarının tərtib olunması	82
VII FƏSİL. SEÇKİ DAİRƏLƏRİ VƏ SEÇKİ MƏNTƏQƏLƏRİ	87
7.1. Seçki dairələri	87
7.2. Seçki məntəqələri	92
VIII FƏSİL. SEÇKİ ORQANLARI (KOMİSSİYALARI).....	98
8.1. Seçki komissiyalarının anlayışı və növləri	98
8.2. Seçki komissiyalarının formalaşdırılması qaydası	105
8.3. Seçki komissiyalarının səlahiyyətləri	109
IX FƏSİL. NAMİZƏDLƏRİN İRƏLİ SÜRÜLMƏSİ VƏ QEYDİYYATI	121
9.1. Namizədlərin irəli sürülməsinə dair ümumi müddəalar	121
9.2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı	126
9.3. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığına namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı	132
9.4. Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı	136
9.5. Seçici imzalarının toplanması	140
X FƏSİL. SEÇKİQABAĞI TƏŞVİQAT	143
10.1. Seçkiqabağı təşviqatın anlayışı və metodları	143
10.2. Seçkiqabağı təşviqatın subyektləri	149
10.3. Seçkiqabağı təşviqatın KİV-lər vasitəsilə aparılması	153
XI FƏSİL. SEÇKİLƏRİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ	159
11.1. Seçkilərin maliyyələşdirilməsinin anlayışı və növləri.....	159

11.2. Seçkilərin hazırlanması və keçirilməsinin maliyyə təminatı ..	163
11.3. Seçki fondlarının formalaşdırılması	168
11.4. Seçki fondlarının vəsaitlərinin xərclənməsi qaydası	171

XII FƏSİL. SƏSVERMƏ VƏ SEÇKİLƏRİN NƏTİCƏLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

174

12.1. Seçkilərin təşkili və keçirilməsi	174
12.2. Səsvərmənin və seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi...	182
12.3. Seçkilərin nəticələrinin elan olunması	188

XIII FƏSİL. SEÇKİ MÜBAHİSƏLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ QAYDASI

191

13.1. Vətəndaşların seçki hüquqlarının müdafiəsi və seçki qanunvericiliyinin pozulmasına görə hüquqi məsuliyyət	191
13.2. Seçki mübahisələrinin anlayışı və təsnifatı	195
13.3. Seçki mübahisələrinin inzibati qaydada həlli	199
13.4. Seçki mübahisələrinin məhkəmə qaydasında həlli	204

XIV FƏSİL. BEYNƏLXALQ SEÇKİ STANDARTLARI

211

TÖVSIYƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

225

ÖN SÖZ

Müasir şəraitdə seçki hüququ siyasi-hüquqi reallığın ən mühüm və müstəqil komponentlərindən birini təşkil edir.

Seçki hüququ, seçki sistemi və seçki prosesi birbaşa və nümayəndəli demokratiya institutları arasında əlaqələndirici həlqə rolunda çıxış edir.

Seçkilər demokratik hüquqi dövlətlərdə hakimiyyətə gəlməyin yeganə yolu olduğu üçün hakimiyyət orqanlarına keçirilən azad seçkilər demokratik cəmiyyəti xarakterizə edən əsas əlamətlərdən biridir. Seçmək və seçilmək hüququ vətəndaşların siyasi hüquqları sistemində mərkəzi yer tutur. Konstitusion seçki hüququ vətəndaşlara ictimai hakimiyyət orqanlarının formalaşdırılmasında fəal və sərbəst surətdə iştirak etmək imkanı verir.

Ədalətli və demokratik seçkilər ölkənin suverenliyini əks etdirir ki, burada da xalq hökumətin səlahiyyətlərinin və qanuniliyinin əsasını təşkil edən söz azadlığına malikdir. Mütəmadi olaraq seçkilərin ədalətli və demokratik şəkildə həyata keçirilməsində vətəndaşların seçmək və seçilmək hüquqları beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş insan hüquqlarıdır. Seçkilərin ədalətli və demokratik keçirilməsi ölkə daxilində siyasi hakimiyyət uğrunda rəqabətin sülhməramlı həllinə xidmət göstərir və beləliklə, sülh və stabilliyin qorunub saxlanılmasına kömək edir. Seçkilərin ədalətli və demokratik keçirilməsi yolu ilə qanuniləşdirilmiş hökumətlərdə hakimiyyətin demokratikliyinə qarşı olan əngəllər aradan qaldırılır. Seçkilərin ədalətli və demokratik keçirilməsi demokratik idarəçiliyin zəruri şərtidir, çünki bu cür seçkilər vasitəsilə xalq qanunun tələb etdiyi əsaslarla öz iradəsini azad ifadə edir, onun adından və maraqları naminə idarə etmək kimi qanuni hüququn kimə aid olduğunu müəyyənləşdirir. Seçkilərin ədalətli və demokratik keçirilməsinə nail olmaq demokratik idarəçilik təsisatlarının yaradılmasının və buna dair daha geniş proseslərin bir tərkib hissəsidir. Buna görə də, bütün seçki prosesləri seçkilərin ədalətli və demokratik keçirilməsinə dair ümumi prinsiplərə cavab versə də, seçkilər baş verdiyi siyasi, mədəni və tarixi şəraitə əsasən qiymətləndirilir¹.

¹ Beynəlxalq seçki müşahidəsi prinsiplərinə dair Bəyannamə (27 oktyabr, 2005-ci il): [Elektron resurs] / URL:

https://www.ndi.org/sites/default/files/1923_declaration_102705_az_0.pdf

Seçkilər xalq hakimiyyətinin dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına ötürülməsinin yeganə legitim üsulu və bütün nümayəndəli demokratiya institutlarının formalaşdırılmasının əsası olduğu üçün müasir şəraitdə seçki hüququ ilə bağlı məsələlərin öyrənilməsi və tədrisinin aktuallığı kifayət qədər artmışdır.

“Seçki hüququ” kursu üçün ayrıca dərs vəsaitinin hazırlanması və təqdim edilməsi respublikamızda bu sahədə mövcud olan boşluğu aradan qaldırmaq üçün atılan ilk addımlardan biridir.

Təqdim edilən dərs vəsaiti tələbələrə imkan verəcək ki, onlar bütövlükdə seçki prosesini və onun ayrı-ayrı mərhələlərini tənzim edən qanunvericiliyi, bu sahədə hüquqi tənzimə mexanizminin xüsusiyyətlərini ətraflı surətdə öyrənə bilsinlər, seçki hüququnun bir çox institutları ilə, habelə seçki prosesinin hüquqi tənzimi ilə bağlı hüquq doktrinasında mövcud olan müəyyən nəzəri təhlil və müasir yanaşmalarla tanış olsunlar.

Dərs vəsaiti Azərbaycanda seçki hüququ sahəsində ilk tədris vəsaitlərindən biri olduğu üçün onun məzmununda müəyyən qüsurların olması istisna deyil. Ona görə də dərs vəsaiti ilə bağlı irad və təkliflərini bildirən oxuculara əvvəlcədən təşəkkürümüzü bildirir və gələcək nəşrlərdə onların aradan qaldırılacağına əminlik ifadə etmək istəyirik.

I FƏSİL

SEÇKİ HÜQUQUNUN ANLAYIŞI, PREDMETİ VƏ SİSTEMİ

1.1. Seçkilər xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsi forması kimi

Seçki iradənin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif variantların olduğu şəraitdə mümkündür. Bu baxımdan seçki alternativ imkanların mövcudluğu və iradə azadlığı ilə sıx surətdə bağlıdır. Mahiyyət etibarilə seçkilər vətəndaşların öz iradələrini ifadə edərək alternativ imkanlar arasında seçim etməsi mexanizmidir.

Seçkilər bəşəriyyətin inkişafının bütün dövrlərində onu müşayiət etmişdir. İbtidai cəmiyyətlərdə başçılar və ağsaqqallar şurasının üzvləri daha bacarıqlı və nüfuzlu icma üzvləri arasından seçilirdi. Antik Afınada demokratiya yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdı. Burada şəhər-dövlətlərdə hakimiyyət orqanları seçkili idi və azad vətəndaşlar mühüm dövlət məsələlərinin həllində iştirak hüququna malik idilər. XIII-XIV əsrlərdə Qərbi Avropada silki-nümayəndəli təsisatlar yaranır və bununla bağlı seçki prosedurları daha da təkmilləşir. Beləliklə, artıq seçkilər lokal sərhədləri aşaraq, ictimai-dövlət həyatının ayrılmaz elementinə çevrilir. 1789-cu ilin Böyük Fransa İnqilabı isə azad seçki institutunun inkişafına əhəmiyyətli töhfələr vermiş, ümumi, birbaşa, gizli seçkilər üçün ilkin hüquqi zəmin formalaşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyəti və xalq suverenliyi azad və ədalətli seçkilər və referendum vasitəsilə həyata keçirilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsasən, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır. Sərbəst və müstəqil şəkildə öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi - referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi

səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 1-2-ci maddələri).

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.2-ci maddəsi ilə seçkilərə “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və bu Məcəllə əsasında keçirilən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə üzvlərinin seçkiləri” kimi qəbul edilən tərif verilir.

Seçkilər bir sıra vacib **vəzifələr** yerinə yetirir:

- hakimiyyəti legitimləşdirir;
- ölkənin siyasi həyatının barometri kimi çıxış edir;
- vətəndaşların dövlət işlərinin idarə olunmasında iştirakına şərait yaradır.

Seçkilərin aşağıdakı **əlamətlərini** qeyd etmək olar:

- vətəndaşların birbaşa iradə ifadəsi formasıdır;
- mühüm demokratiya institutudur;
- seçki hüququnun konstitusion prinsiplərinə və seçki qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq təşkil edilir və keçirilir;
- dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının formalaşdırılması məqsədilə keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 55-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır. Bu hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirə bilərlər. Qeyd edilən hüquq, ilk növbədə, vətəndaşların aktiv (seçmək) və passiv (seçilmək) seçki hüququ vasitəsilə realizə olunur.

Seçkilər demokratik idarəetməni və həqiqi xalq hakimiyyətini xarakterizə edən mərkəzi institutlardan biri kimi xarakterizə edilir.

Ölkədə seçki sisteminin inkişafı xalq hakimiyyətinin təsbiti ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Çünki seçkilərin özü mahiyyət etibarilə nümayəndəli orqanların formalaşdırılması, vəzifəli şəxslərə səlahiyyətlər verilməsi məqsədilə vətəndaşların birbaşa iradə ifadəsi formasıdır və dövlət hakimiyyəti orqanlarının formalaşdırılmasının ən geniş yayılmış mexanizmidir. Ona görə də, xalq hakimiyyətinin əsaslarının real surətdə təmin edilməsi ilə

bağlı istənilən cəhdlər həmişə seçki sisteminin və seçki hüququnun fəaliyyəti məsələləri ilə bağlı olur. Əgər dövlətdə seçicilərin iradə və səsələrinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının xarakter və strukturuna dəqiq və keyfiyyətli təsir mexanizmi yaradılmazsa, bu halda həmin dövlətin hüquqi və demokratik dövlət kimi xarakterizə olunması üçün zəruri nəzəri-metodoloji baza da mövcud olmaz².

Beləliklə, **seçkilər** - dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının formalaşdırılması məqsədilə seçki hüququnun konstitusion prinsiplərinə və seçki qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq təşkil edilən və keçirilən vətəndaşların birbaşa iradə ifadəsi forması və mühüm demokratiya institutudur.

Çox zaman “seçki” və “referendum” terminləri yanaşı işlədilir. Seçkilər institutu və referendum institutu bir-birinə yaxın olsalar da, fərqli cəhətləri də vardır. Həm seçkilər, həm də referendum xalq hakimiyyətinin birbaşa ifadə formasıdır. Hər iki halda vətəndaşların iradəsi səsvermə yolu ilə ifadə olunur. Seçicilərin (referendum iştirakçılarının) qeydiyyatı sistemi və qaydası da eynidir. Fərqli şəkildə adlansa da, həm seçkiləri, həm də referendumu eyni orqanlar təşkil edir. Səsvermə və səsələrin sayılması proseduru da demək olar ki, eynidir. Seçki və referendumun fərqli cəhətləri mahiyyət xarakterlidir. Belə ki, seçkilərdə vətəndaşlar onları kimlərin təmsil edəcəyi, yəni onların maraqları naminə qərarların kimlər tərəfindən qəbul ediləcəyi ilə bağlı məsələni həll edirlərsə, referendum zamanı vətəndaşlar belə qərarları bilavasitə özləri qəbul edirlər. Bundan başqa, seçkilərin keçirilməsi məcburi və dövri xarakter daşdığı halda, referendum yalnız ona tələbat yarandığı hallarda keçirilir.

Seçkilər **təsnifat** baxımından birbaşa və dolaylı, ümumi və qismən, mərkəzi və yerli, növbəti və növbədənkənar seçkilərə bölünür.

Birbaşa seçkilər zamanı vətəndaşlar bilavasitə seçkidə iştirak edərək namizədlərə səs verirlər. Dolaylı seçkilər zamanı isə namizədləri vətəndaşların özləri deyil, onların əvvəlcədən seçdiyi nümayəndələr – seçkiçilər seçir.

² Юсов, С.В. Избирательные системы России: функциональный подход // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция, - 2017. № 1, - с. 21-28.

Ümumi seçkilərdə ölkənin səsvermə hüququna malik olan bütün vətəndaşları, qismən seçkilərdə isə ölkənin yalnız müəyyən ərazisində yaşayan seçicilər iştirak edirlər (məsələn, Milli Məclisdə boş qalan və ya hər hansı deputatın səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi ilə əlaqədar boşalan deputat yeri üçün keçirilən seçkilər).

Mərkəzi seçkilər bütün ölkəni təmsil edən nümayəndələrin (məsələn, Prezidentin, Milli Məclisin) seçilməsi, yerli seçkilər isə yerlərdə idarəetmə orqanlarının (məsələn, Azərbaycanda bələdiyyələrin) formalaşdırılması üçün keçirilən seçkilərdir.

Növbəti seçkilər seçkili orqanın (vəzifəli şəxsin) səlahiyyət müddətinin başa çatması ilə, Konstitusiyaya və seçki qanununda göstərilən müddətdə təyin edilir və keçirilir. Növbədənəknar seçkilər isə kollektiv seçkili orqanın (məsələn, parlamentin) vaxtından əvvəl buraxılması və ya seçkili vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi halında təyin edilir və keçirilir.

1.2. Seçki hüququnun anlayışı

“Seçki hüququ” anlayışı iki mənada başa düşülür:

- a) obyektiv mənada seçki hüququ;
- b) subyektiv mənada seçki hüququ.

Obyektiv mənada seçki hüququ dedikdə, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına seçkilərin təşkili və keçirilməsi qaydasını tənzim edən konstitusiyaya hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Seçki hüququ konstitusiyaya hüquq normalarının məcmusu kimi konstitusiyaya hüququnun yarım sahəsini təşkil edir və seçkilərin ayrı-ayrı növlərini, onların mərhələlərini və seçki prosesi iştirakçılarının hüquqi statusunu tənzim edən bir sıra institutları özündə ehtiva edir.

Subyektiv mənada seçki hüququ aktiv və passiv seçki hüququna bölünür. Aktiv seçki hüququ aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsində və Seçki Məcəlləsinin 14-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallar

- istisna olmaqla, Milli Məclisə seçkilərin, Prezident seçkilərinin, bələdiyyələrə seçkilərin, referendumun keçirilməsi günü (həmin gün də daxil olmaqla) 18 yaşına çatmış Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının seçmək, referendumda səs vermək hüququ;
- seçkilərin (referendumun) gedişini müşahidə etmək hüququ;
 - seçkiqabağı (referendumqabağı) təşviqatda iştirak etmək hüququ;
 - Seçki Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş seçki hərəkətlərində və referendumun hazırlanması ilə bağlı hərəkətlərin həyata keçirilməsində iştirak etmək hüququ.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin aktiv seçki hüququ ilə bağlı bəzi nüanslar vardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında 5 ildən az olmayaraq daimi yaşayan *vətəndaşlığı olmayan şəxslər* Prezident seçkiləri, Milli Məclisə seçkilər, bələdiyyə seçkiləri və ya referendum zamanı səsvermədə iştirak edə bilirlər. *Xarici ölkə vətəndaşları* isə Prezident seçkiləri, Milli Məclisə seçkilər və referendumda iştirak edə bilməzlər. Onlar yalnız bələdiyyə seçkiləri zamanı səsvermədə iştirak edə bilirlər, lakin aşağıdakı şərtlər daxilində:

- a) müvafiq bələdiyyənin ərazisində 5 ildən az olmayaraq yaşamış olsunlar;
- b) onların vətəndaşı olduqları dövlətlərdə əcnəbilərin bələdiyyələrə seçkilər zamanı eyni hüquqları tanınmış olsun.

Passiv seçki hüququ isə aktiv seçki hüququna malik olan hər bir vətəndaşın seçkili orqan və vəzifələrə (Milli Məclisin deputatı, Prezident, bələdiyyə üzvü) seçilmək hüququnu ifadə edir. Seçki qanunvericiliyi passiv seçki hüququ ilə bağlı bəzi məhdudyyətlər nəzərdə tutur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 13.3-cü maddəsinin tələbinə görə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsinin III hissəsinə, 85-ci və 100-cü maddələrinə uyğun olaraq, aşağıdakı şəxslərin Milli Məclisin deputatı, Prezident, bələdiyyə üzvü seçilmək hüququ - passiv seçki hüququ yoxdur:

1. məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən şəxslər;
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 15.4-15.5-ci maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər;

3. ikili vətəndaşlığı olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları (ikili vətəndaşlığı qalanadək);
4. xarici dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları (həmin öhdəliklərə xitam verilənədək). Belə öhdəliklər 5 ildən çox xarici dövlətdə yaşamaqla bağlı əmələ gələn davamlı, möhkəm və sabit münasibətlərin mövcudluğuna səbəb olan qeydiyyat, vergi, ölkə ərazisini müəyyən müddətdən artıq tərk etməmək, habelə digər siyasi və ya hüquqi öhdəliklər də ola bilər.

Bəzi kateqoriyalı şəxslər vəzifələrin uzlaşmamasına görə seçkili vəzifə tuta bilməzlər. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsinin III hissəsinə uyğun olaraq aşağıdakı şəxslər tutduqları vəzifələrə görə Milli Məclisin deputatı, Prezident, bələdiyyə üzvü ola bilməzlər:

- hərbi qulluqçular (hərbi qulluqda olduqları müddətdə);
- hakimlər (hakim olduqları müddətdə);
- dövlət qulluqçuları (dövlət qulluğunda olduqları müddətdə);
- din xadimləri (peşəkar dini fəaliyyət ilə məşğul olduqları müddətdə).

Bir qayda olaraq, passiv seçki hüququ üçün aktiv seçki hüququ ilə müqayisədə daha sərt tələblər, senzələr nəzərdə tutulur. Seçki senzələri seçki hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlı şərtlər və məhdudiyyətlərdir.

Passiv seçki hüququ üçün yüksək yaş senzinin müəyyən edilməsi problemlərin həlli üçün lazımi həyat təcrübəsinin və bacarıqların olması zərurəti ilə şərtlənir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsinin I hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır. Konstitusiyaya seçkilərdə iştirak hüququ ilə bağlı bəzi məhdudiyyətlər də müəyyən edilir. Belə ki, məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur. Hərbi qulluqçuların, hakimlərin, dövlət məmurlarının, din xadimlərinin, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, Konstitusiyaya və qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçilmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsinin II və III hissələri).

Beləliklə, kompleks kateqoriya (aktiv (seçmək) və passiv (seçilmək) seçki hüquqlarının məcmusu) kimi seçki hüququ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarını, Azərbaycan Respublikasının Prezidentini, bələdiyyələrə üzvləri seçmək və həmin orqanlara, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə seçilmək hüququ, o cümlədən namizədlərin irəli sürülməsində, seçkiqabağı (referendumqabağı) təşviqatda, seçki (referendum) komissiyalarının işində, seçkilərin (referendumun) keçirilməsinin müşahidəsində (seçkilərin (referendumun) nəticələrinin müəyyən edilməsi də daxil olmaqla), səsvermədə, digər seçki (referendum) hərəkətlərinin həyata keçirilməsində iştirak etmək hüququdur (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.8-ci maddəsi).

1.3. Seçki hüququnun predmeti

Bu və ya digər ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənmə mahiyyətinin dərk edilməsində hüquqi tənzimlənmə predmeti ilə bağlı məsələlərin aydınlaşdırılması mühüm rol oynayır. Bunu seçki hüququna da aid etmək olar. Seçki hüququ nümayəndəli orqanlara seçkilərin təşkili və keçirilməsi prosesində yaranan ictimai münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının məcmusudur. Bu normalar bütün seçki prosesinin həyata keçirilməsi qaydasını təsbit edir. Burada, təbii ki, obyektiv mənada seçki hüququndan söhbət gedir.

Seçki hüququ ənənəvi olaraq konstitusiyaya hüququnun bir institutu və ya yarımşahəsi kimi nəzərdən keçirilir və bu aspektdə öyrənilir. Bu baxımdan seçki hüququnun predmetinə daxil olan məsələlər üzvi surətdə konstitusiyaya hüququnun da predmetinə daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, əsas dövlət hakimiyyəti orqanlarının təşkili ilə bağlı münasibətlər konstitusiyaya hüquq normaları ilə ümumi şəkildə, seçki hüquq normaları ilə isə daha detallı, bütün incəliklər və nüanslar nəzərə alınmaqla tənzimlənilir. Bu gün seçki hüquq münasibətləri və buna adekvat olaraq seçki hüquq normaları dinamik inkişaf edir. Artıq seçki hüququ konstitusiyaya hüquq institutundan konstitusiyaya hüququnun yarımşahəsinə çevrilməkdədir. Bu baxımdan

gələcəkdə seçki hüququnun konstitusiyaya hüququndan ayrılaraq müstəqil hüquq sahəsinə çevrilməsi perspektivi olduqca real görünür.

Seçki hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimində həm maddi, həm də prosessual hüquq normaları vəhdət halında çıxış edir.

Seçki hüququnun predmetini dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlər təşkil edir. Bu münasibətlər seçki hüquq normaları ilə tənzimlənərək seçki hüquq münasibətlərinə çevrilir.

Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi fənnindən məlum olduğu kimi, cəmiyyətdə müxtəlif ictimai münasibətlər vardır. Onların yalnız bir hissəsini hüquq münasibətləri təşkil edir. Digər qismini isə adətlər, əxlaq və korporativ münasibətlər təşkil edir. İctimai münasibətlərin bu 4 qrupuna müvafiq olaraq onları tənzim edən sosial normalar da 4 qrupa bölünür: 1) hüquq; 2) adətlər; 3) əxlaq; 4) korporativ normalar. Göründüyü kimi, hüquq sosial normaların yalnız bir hissəsi olmaqla, cəmiyyətdə olan heç də bütün ictimai münasibətləri deyil, yalnız hüquq münasibətlərini tənzim edir. Seçki hüququ da seçkilərlə bağlı yaranan bütün ictimai münasibətləri deyil, yalnız o ictimai münasibətləri tənzimləyir ki, hüquqi tənziminə ehtiyac yarandığı üçün həmin münasibətlərin subyektləri üçün seçki qanunvericiliyinin normaları ilə konkret hüquq və vəzifələr müəyyən edilmiş (yəni hüquq münasibətlərinə, bu halda seçki hüquq münasibətlərinə çevrilmiş) olsun.

Hüquq ədəbiyyatında³ seçki hüququnun predmetinə aşağıdakı qrup ictimai münasibətlər aid edilir:

- vətəndaşların dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına seçmək və seçilmək hüquqlarının həyata keçirilməsinin ümumi rejimini müəyyən edən seçki hüququnun norma-prinsiplərinin realizəsi prosesində yaranan ictimai münasibətlər;
- bilavasitə vətəndaşların dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına seçmək və seçilmək hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olan ictimai münasibətlər;

³ Митюшев, Д.И. Избирательное право и процесс: учебное пособие / Д.И.Митюшев. – Сыктывкар, - 2019, - с. 8.

- seçkilərin təşkili ilə bağlı ictimai münasibətlər;
- vətəndaşların dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına seçmək və seçilmək hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin edən seçki prosesi iştirakçılarının (seçki komissiyaları, vəkil edilmiş şəxslər, kütləvi informasiya vasitələri və s.) fəaliyyəti ilə bağlı ictimai münasibətlər;
- vətəndaşların seçki hüquqlarının müdafiəsi və bərpası ilə bağlı ictimai münasibətlər.

Seçki hüququnun predmetinə həm bilavasitə seçkilərin keçirilməsi prosesində yaranan, həm də seçkilərlə bağlı olan, lakin seçkilərarası dövrdə yaranan (məsələn, seçki dairələrinin, seçki məntəqələrinin, seçki komissiyalarının təşkili və s. ilə bağlı) ictimai münasibətlər daxildir. Seçkilərarası dövrdə yaranan seçki hüquq münasibətləri seçki hüququnun predmeti çərçivəsində yardımçı xarakterli ictimai münasibətlər kimi xarakterizə edilir. Onların əhəmiyyətini inkar etmək olmaz. Belə ki, qeyd edilən münasibətlərin seçki hüququnun predmet dairəsinə aid edilməsi seçkilər institutundan daha səmərəli istifadə olunması üçün təşkilati-hüquqi əhəmiyyət kəsb edən bütün məsələləri kompleks halda əhatə etməyə imkan verir.

Seçki hüququ vətəndaşların subyektiv seçki hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olan və seçki qanunvericiliyi ilə təsbit edilən bütün seçki növlərinin universal tənzimləyicisidir.

Lakin seçimlə bağlı olan bütün münasibətləri seçki hüququnun predmetinə aid etmək olmaz. Məsələn, müəssisədə direktorlar şurasının və ya universitetdə elmi şuranın seçilməsi ilə bağlı münasibətlər seçki hüquq normaları ilə deyil, müəssisədaxili normalarla (nizamnamə normaları) tənzimləndiyi və səsvermə hüququna malik geniş seçici kütləsinin iştirakını nəzərdə tutmadığı üçün seçki hüququnun predmetini təşkil etmir. Deputatların və digər vəzifəli şəxslərin geri çağırılması, habelə referendumla bağlı ictimai münasibətlər də seçki hüququnun predmetinə aid deyildir.

Məlumdur ki, *hüquqi tənzimləmə metodu* hüquq normalarının konkret ictimai münasibətlərə təsir üsullarının, vasitələrinin məcmusunu özündə əks etdirir. Hüquq nəzəriyyəsinə hüquqi tənzimləmənin iki əsas metodu – *imperativ və dispozitiv* metodlar fərqləndirilir. İmperativ metod hakimiyyət

göstərişi olmaqla ilk növbədə hakimiyyət münasibətləri üçün xarakterikdir. Dispozitiv metod hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquqi bərabərliyini nəzərdə tutur. Bəzən isə imperativliyin həm qadağaları, həm də məcburetməni ifadə etməsi nəzərə alınaraq hüquq münasibətlərinin tənzimində üç əsas üsuldan istifadə edilməsi vurğulanır: icazə, qadağa, göstəriş (məcburetmə). Sahəvi metodlar, yəni imperativlik və dispozitivlik hər bir sahədə bütün hüquqi təsir üsulları (icazə, qadağa, məcburetmə) ilə birlikdə özünəməxsus şəkildə ifadə olunur⁴.

Seçki hüququnun metodları dedikdə, seçki hüquq münasibətlərinə tənzimləyici təsirin üsul və vasitələrinin məcmusu başa düşülür.

Seçki hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimində həm imperativ, həm də dispozitiv metodlardan istifadə olunur. Ədəbiyyatda seçki hüququnun özünəməxsus tənzimləmə metodu kimi bəzən hüquqi təminatlar metodunun da adı çəkilir.

1.4. Seçki hüququnun sistemi

Həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan seçki hüququnun sistemi ilə bağlı məsələlərin nəzərdən keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu, seçki hüququ ilə bağlı daha aydın təsəvvürün yaranmasına imkan verir.

Seçki hüququnun sistemi onun daxili quruluşunu ifadə edir. Seçki hüququnun sisteminin mövcudluğu onun tərkib elementlərini fərqləndirərək təhlillər və ümumiləşdirmələr aparmağa şərait yaradır.

Seçki hüququnun sistemindən danışarkən, ilk növbədə, səthi də olsa hüququn sistemi məsələsinə toxunmaq lazımdır.

Hüquq sistemi dövlətdə qüvvədə olan hüquq normalarının vəhdətinə əsaslanan hüququn daxili quruluşunu ifadə edir.

Sistem müəyyən vahid məqsədə tabe olan qarşılıqlı surətdə əlaqəli obyektlərin məcmusu kimi çıxış edir. Fəlsəfi anlayış kimi sistem öz aralarında müəyyən münasibətdə və əlaqədə olan, müəyyən bütövlük,

⁴ Mustafazadə, A.İ. Tibb hüququ. Dərs vəsaiti / A.İ. Mustafazadə, Z.N. Aslanov. - Bakı: Elm, - 2017, - s. 9-10.

vəhdət əmələ gətirən ünsürlərin məcmusudur. “Sistem” yunan sözü olub “bütöv, tam hissələrdən təşkil olunmuş, birləşdirilmiş” mənasını ifadə edir⁵.

Hüquq üçün onu təşkil edən normaların vahidliyi və qarşılıqlı əlaqəsi xarakterikdir. Ona görə də hüququn sistemi onun daxili vəhdətdə olan ayrı-ayrı hissələrinin vahid bir tam halında birləşməsini özündə əks etdirir. Hüquq sistemi ümumi obyektiv qanunauyğunluqlar əsasında formalaşır və fəaliyyət göstərir. Çünki real ictimai münasibətlər sistemi ilə şərtlənir, tənzimləyici təsir göstərdiyi həmin münasibətlər sistemini adekvat və normativ formada ifadə edir.

Hər hansı bir hüquq sahəsinin sistemi dedikdə, həmin hüquq sahəsini təşkil edən hüquq normalarının və institutlarının elmi cəhətdən əsaslandırılmış obyektiv əlaqəsi, onların vahid bir tam halında birləşməsi başa düşülür. Bütöv kateqoriya kimi hüquq sistemi hüquq normalarına, hüquq institutlarına, hüquq yarım sahələrinə və sahələrinə bölünür. Hüquq normalarının məcmusu hüquq institutlarını yaradır. Hüquq institutları birləşərək hüquq yarım sahələrini, hüquq yarım sahələri isə öz növbəsində hüquq sistemini əmələ gətirir.

Seçki hüququ konstitusiya hüququnun böyük bir yarım sahəsidir. Bu baxımdan seçki hüququnun sisteminə daxildir:

- a) seçki hüquq normaları;
- b) seçki hüquq institutları.

Seçki hüquq normaları seçki hüququnun sisteminin ilkin elementi olmaqla, seçki hüquq münasibətlərini tənzimləyən və dövlətin zəruri məcburetə qüvvəsi ilə təmin olunan ümumməcburi davranış qaydasıdır.

Seçki hüquq institutları seçkilərin təşkili və keçirilməsi sahəsində müəyyən növ eynicinsli ictimai münasibətləri tənzimləyən seçki hüquq normalarının məcmusudur (məsələn, seçkiqabağı təşviqat institutu, seçkilərin maliyyələşdirilməsi institutu və s.).

Beləliklə, **seçki hüququnun sistemi** dedikdə, konstitusiya hüququnun bu yarım sahəsini təşkil edən hüquq normalarının və institutlarının elmi

⁵ Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. - Bakı: “Azərbaycan Ensiklopediyası” NPB, - 1997, - s. 374.

cəhətdən əsaslandırılmış obyektiv əlaqəsi, onların vahid bir tam halında birləşməsi başa düşülür.

Hüquq sahəsinin sistemini qanunvericilik sistemindən fərqləndirmək lazımdır. Hüquq sahəsinin sistemi müəyyən sahədə eynicinsli ictimai münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının qarşılıqlı əlaqədə və vəhdətdə olan, məntiqi ardıcılığa əsaslanan məcmusudur. Qanunvericilik sistemi isə hüquq normalarının ifadə forması olan hüquq mənbələrinin, qanunvericilik aktlarının toplusudur.

Seçki hüququnun sistemi ümumi və xüsusi hissələri özündə əks etdirir. Burada əsas fərqləndirmə meyarı kimi onları təşkil edən normaların əhatə dairəsi çıxış edir. Belə ki, seçki hüququnun ümumi hissəsi universal əhəmiyyət daşıyan və seçkilərin növündən asılı olmayan seçki hüquq normalarının məcmusundan əmələ gəlir. Seçki hüququnun xüsusi hissəsi isə müxtəlif seçki kampaniyalarının təşkili və keçirilməsi ilə bağlı spesifik təyinatla və əhəmiyyətə malik normaları özündə birləşdirir. Seçki hüququnun xüsusi hissəsinin normalarına əməl olunması yalnız konkret seçki növünün (Prezident seçkiləri, parlament seçkiləri və ya bələdiyyə seçkiləri) təşkili və keçirilməsi zamanı məcburi xarakter kəsb edir. Başqa sözlə, seçkinin bütün növlərinə şamil olunan seçki hüququnun ümumi hissəsinin normalarından fərqli olaraq, seçki hüququnun xüsusi hissəsinin normaları seçkilərin konkret növü ilə şərtlənir.

Seçki hüququnun ümumi hissəsi konkret institutlar baxımından seçki hüququnun prinsiplərini, seçki hüququnun subyektlərini, seçkilərin maliyyə təminatını, seçkiqabağı təşviqatı, seçki prosesini, seçkilərarası dövrdə vətəndaşların seçki hüquqlarının təmin edilməsini, seçki mübahisələrini, vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulmasına görə hüquqi məsuliyyəti özündə əks etdirir. Seçki hüququnun xüsusi hissəsi isə seçkilərin konkret növləri ilə şərtlənən üç əsas institutu ehtiva edir: Prezident seçkiləri, parlament seçkiləri və bələdiyyə seçkiləri.

1.5. Seçki prosesinin məzmunu

Demokratik hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində islahatların daha da dərinləşdiyi bir şəraitdə seçkilərin təşkili və keçirilməsi üzrə hüquqi proses kimi seçki prosesinin rolu və əhəmiyyəti artır.

Seçki prosesi vətəndaşların, siyasi partiyaların, seçki komissiyalarının, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının seçkilərin təşkili və keçirilməsi üzrə məntiqi ardıcılıqla baş verən və seçki qanunvericiliyi ilə tənzimlənən hərəkətlərinin məcmusunu özündə əks etdirir.

Hüquq ədəbiyyatında seçki prosesinin anlayışı və məzmunu ilə bağlı bir neçə yanaşma mövcuddur. Belə ki, bəzi müəlliflər (S.D.Knyazev, V.İ.Lisenko) seçki prosesini seçki mərhələlərinin, seçki hərəkətlərinin və seçki prosedurlarının məcmusu kimi müəyyən edirlər. Bu yanaşmaya görə, seçki prosesi qanunla təsbit edilmiş mərhələləri, mərhələlər isə öz növbəsində seçki hərəkətlərini və seçki prosedurlarını özündə əks etdirir. Digər müəlliflər (Y.N.Xrustalov, D.B.Katkov) seçki prosesini bu prosesin iştirakçılarının fəaliyyətinin mərhələlərlə müşayiət olunan xüsusi növü kimi xarakterizə edirlər. Bu yanaşma çərçivəsində seçki prosesi həmin prosesin iştirakçılarının normativ hüquqi aktlar və digər sosial normalarla tənzimlənən, qarşılıqlı əlaqəli və məntiqi ardıcıl mərhələlərdən ibarət olan, seçki hüququnun demokratik prinsiplərinə əsaslanan və seçkilərə legitim xarakter verilməsinə yönələn fəaliyyəti kimi müəyyən edilir⁶. Üçüncü qrup müəlliflər (A.V.İvançenko, R.T.Biktagirov) seçki prosesini sadəcə olaraq vətəndaşların aktiv və passiv seçki hüquqlarının həyata keçirilməsi forması kimi nəzərdən keçirirlər. Başqa bir qrup müəlliflərin (S.D.Knyazev və b.) irəli sürdüyü yanaşmaya görə isə seçki prosesi seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı təşkilati cəhətdən qarşılıqlı əlaqədə olan və ardıcıl şəkildə reallaşan münasibətlər sistemidir.

Ümumiyyətlə hüquqi proses kimi seçki prosesi – ictimai hakimiyyət orqanlarının formalaşdırılması məqsədilə seçki prosesi subyektlərinin

⁶ Хрусталев, Е.Н. Избирательный процесс в России: понятие и стадии // Правоведение, - 1998. № 2, - с. 35.

seçki qanunvericiliyində müəyyən olunmuş qaydada və müddətlərdə, müəyyən ardıcılıqla seçki hərəkətlərinin icra edilməsi yolu ilə hüquq və vəzifələrin realizəsi üzrə demokratik prinsiplər əsasında həyata keçirilən, seçki prosesinin mərhələləri ilə müşayiət olunan fəaliyyətdir⁷. Hüquq ədəbiyyatında bu prosesin aşağıdakı xüsusiyyətləri fərqləndirilir:

- ciddi məqsədli təyinatla malikdir – seçkili ictimai hakimiyyət orqanlarının formalaşdırılması;
- müddət baxımından seçki kampaniyası dövrü ilə məhdudlaşır;
- seçki prosesi subyektlərinin fəaliyyəti hüquqi cəhətdən müstəqil olmaqla ümumdövlət (bələdiyyə) maraqlarını ifadə edən ictimai-dövlət orqanları kimi seçki komissiyalarının təşkilatı və nəzarətəddici rolu ilə həyata keçirilir;
- seçki prosesi seçki qanunvericiliyinin normaları, habelə vətəndaşların və seçkilərin digər iştirakçılarının seçki hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olan ictimai münasibətləri tənzim edən hissədə oxşar qanunvericiliklə, eləcə də seçkiləri təşkil edən seçki komissiyalarının təlimatları və digər hüquqi aktları ilə tənzimlənir;
- birləşərək mərhələləri əmələ gətirən çoxsaylı seçki hərəkətləri və seçki prosedurlarından ibarətdir;
- seçki prosesi subyektlərinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada öz səlahiyyətləri daxilində qəbul etdikləri aralıq və yekun xarakterli hüquqi sənədlərlə rəsmiləşir və təsbit olunur⁸.

Seçki prosesinin əsas struktur elementləri kimi seçki prosesinin mərhələləri çıxış edir. Yəni seçki prosesi seçki prosesini mərhələlərinin məcmusundan əmələ gəlir. Seçki mərhələsinin özünün struktur elementləri kimi isə seçki hərəkətləri və seçki prosedurları çıxış edir. Yəni seçki prosesi mərhələsi seçki hərəkətləri və seçki prosedurlarının məcmusundan əmələ gəlir. Bu hərəkət və prosedurlar seçki prosesi subyektlərinin xüsusi

⁷ Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебное пособие / М.С.Савченко, Т.Ю.Дьякова [и др.]; под общ. ред. М.С.Савченко. – Краснодар: КубГАУ, - 2015, - с. 39.

⁸ Биктагиров, Р.Т. Российский избирательный процесс как вид юридического процесса // Избирательное право, - 2012. № 2 (18), - с. 7.

dairəsi tərəfindən seçki qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə ardıcıl surətdə həyata keçirilir. Təbii ki, funksional təyinatı baxımından qeyd edilən hərəkət və prosedurların həyata keçirilməsi seçkilərin son məqsədinə nail olunmasına, yəni deputatların və ya seçkili vəzifəli şəxslərin seçilməsinə yönəlidir.

Seçki proseduru seçki qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş prosedur xarakterli hərəkətlərin yerinə yetirilməsinin, habelə müvafiq seçki komissiyaları tərəfindən seçki prosesinin müəyyən mərhələsində seçki prosesi iştirakçılarının hüquqlarının təminatına yönələn qərarların qəbul edilməsinin konkret qaydasıdır.

Seçki hərəkəti seçki prosesi subyektlərinin hüquq və səlahiyyətlərinin müəyyən seçki proseduru çərçivəsində addımbaaddım həyata keçirilməsi üzrə hərəkətlərdir.

II FƏSİL

SEÇKİ HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ

2.1. Seçki hüququnun mənbələrinin ümumi səciyyəsi

Bütövlükdə hüququn, o cümlədən seçki hüququnun mənbələri problemi həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Seçki hüququnun mənbələrinin ümumi səciyyəsinə verərkən, ilk növbədə, səthi də olsa “hüququn mənbələri” anlayışını nəzərdən keçirmək lazımdır.

Hüququn mənbələri dövlətin hüquq yaradıcılığı fəaliyyətinin ifadə formalarıdır. Bu formaların köməyi ilə qanunvericinin iradəsi icra üçün məcburi xarakter kəsb edir.

Hüquq ədəbiyyatında hüququn mənbələrinin anlayışı ilə bağlı vahid və birmənalı fikir formalaşmamışdır. Hüququn mənbəyi iki mənada izah olunur:

- a) maddi mənada hüququn mənbəyi;
- b) formal mənada hüququn mənbəyi.

Maddi mənada hüququn mənbəyi dedikdə cəmiyyətin maddi həyat şərtləri başa düşülür.

Formal mənada hüququn mənbəyi anlayışı dövlətin və ya dövlət orqanlarının hüquq yaradıcılığı fəaliyyətinin (qanunların, fərmanların, qərarların və digər normativ hüquqi aktların təzahürü kimi hüquqyaratma prosesinin) son nəticəsini özündə əks etdirir.

Hüququn mənbələrinin formal və maddi mənbələrə bölünməsi yalnız nəzəri deyil, daha çox praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə onun sosial-iqtisadi şərtləri də dəyişir. Bu isə hüquq yaradıcılığı fəaliyyətinin yeni şəraiti nəzərə almaqla həyata keçirilməsi zərurətini yaradır⁹.

⁹ Жилин, Г.А. Значения решений Конституционного Суда РФ как источника гражданского и арбитражного процессуального права // Конституционного правосудия, - 2008. № 1, - с. 22.

Dövlət və hüquq nəzəriyyəsində hüququn daxili və xarici forması fərqləndirilir. Hüququn daxili forması dedikdə, hüququn daxili təşkili və ya sistemi (hüquq normalarının vəhdəti), xarici forması dedikdə isə dövlət iradəsinin normativ ifadə forması başa düşülür. Yalnız hüququn xarici forması formal mənada hüququn mənbəyi ilə üst-üstə düşür. Ona görə də hüququn mənbəyi və forması anlayışlarının tam şəkildə eyniləşdirilməsini düzgün hesab etmək olmaz.

Maddi mənada hüququn mənbələri hüquqi çərçivədən kənar qalan, lakin hüquqi gerçəkliyə təsir göstərmək üçün potensial imkana malik təzahürlər kompleksinin, formal mənada hüququn mənbələri isə artıq obyektiv surətdə mövcud olan normativ göstərişlərin təhlilini nəzərdə tutur.

Seçki hüququnun mənbələri seçkilərlə bağlı yaranan münasibətlərin dolğun və səmərəli hüquqi tənzipinə yönəlir.

Seçkilərin təşkili və keçirilməsi prosesində yaranan ictimai münasibətləri tənzip edən normaları özündə əks etdirən seçki hüququnun mənbələrinin öyrənilməsi seçki hüququ, seçki sistemi və seçki prosesinin mahiyyətinin və məzmununun dərk edilməsində mühüm rol oynayır.

Səlahiyyətli dövlət orqanları normativ hüquqi aktlar vasitəsilə dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş hüquq normaları müəyyən edirlər və bu normaların köməyi ilə müxtəlif növ seçkilərin təşkili və keçirilməsi prosesində yaranan ictimai münasibətlərin hüquqi tənziplənməsi həyata keçirilir. Həmin normaların mükəmməlliyi və seçki hüquq münasibətlərinin dolğun səmərəli tənzipi seçkilərin obyektivliyinin başlıca şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

Seçki hüququnun mənbələri səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qəbul olunan və seçki hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətləri (seçki hüquq münasibətlərini) tənzip edən hüquq normalarını özündə əks etdirən hüquqi aktlardır. Bu aktların məcmusu bütövlükdə seçki qanunvericiliyini əmələ gətirir.

Seçki qanunvericiliyini bir sistem kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Qanunvericilik sistemi hüquq normalarının mövcudluğunun obyektiv forması, onlara müəyyənlik və obyektivlik verilməsi, onların konkret hüquq aktlarında təşkili və birləşdirilməsi vasitəsidir. Qanunvericilik

sistemi sadəcə belə aktların məcmusu olmayıb, onların struktur komponentlərinin subordinasiyası və koordinasiyası prinsiplərinə əsaslanan diferensiasiyalı sistemidir. Onların qarşılıqlı əlaqəsi müxtəlif amillərin hesabına təmin olunur, başlıca yeri isə tənzimləmənin predmeti və qanunvericinin hüquq mənbələrinin rəşional, kompleks qurulmasına olan marağı tutur¹⁰.

Seçki qanunvericiliyinin sisteminə yalnız seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağılı münasibətləri tənzimləmək üçün qəbul edilən müxtəlif xarakterli qanunlar deyil, həm də bu münasibətlərin hüquqi tənziminə yönələn digər normativ hüquqi aktlar, məsələn, fərmanlar, qərarlar və s. daxildir.

2.2. Seçki hüququnun mənbələrinin təsnifatı

Seçki hüququnun mənbələrinin sisteminə daxildir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- konstitusiya qanunları;
- beynəlxalq hüquqi aktlar;
- qanunlar;
- mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları;
- bələdiyyə aktları.
- Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları;
- Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları.

Seçki hüququnun hüquqi qüvvəsinə görə əsas mənbəyi, təbii ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, sovet dövründə qüvvədə olmuş konstitusiyalardan fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında seçki hüququna və seçki sisteminə həsr olunmuş ayrıca fəsil yoxdur. Lakin, bu, Əsas qanunda seçkilərə dair müddələrin təsbit edilməməsi anlamına gəlmir. Konstitusiya seçki hüququnun əsas prinsiplərini, ilkin başlanğıclarını və rəhbər

¹⁰ Тихомиров, Л.Ю. Юридическая энциклопедия / Л.Ю.Тихомиров, М.Ю. Тихомиров; под ред. М.Ю.Тихомирова. - Москва: Издательство Тихомирова М.Ю., - 2008, - с. 863.

müddəalarını özündə əks etdirir. Seçki hüququna dair prinsip və normalar konstitusiyaya quruluşunun əsaslarına, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına, dövlət hakimiyyəti orqanlarının sisteminə həsr edilmiş fəsillərdə öz təsbitini tapmışdır. Cari qanunvericilik tənziminin əsasını təşkil edən həmin prinsip və normalar Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsində və seçki hüququnun mənbəyini təşkil edən digər hüquqi aktlarda daha da konkretləşdirilir.

Konstitusiyada konstitusiyaya quruluşunun əsas prinsiplərindən biri kimi xalq hakimiyyəti təsbit edilir. Xalq isə öz hakimiyyətini, suveren hüququnu azad seçkilər yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir. Konstitusiyanın 4-cü maddəsində birbaşa göstərilir ki, xalqın seçdiyi səlahiyyətli nümayəndələrindən başqa heç kəsin xalqı təmsil etmək, xalqın adından danışmaq və xalqın adından müraciət etmək hüququ yoxdur.

Konstitusiyanın 7-ci maddəsi Azərbaycanı hüquqi dövlət elan edir. Müasir dövrdə hüquqi dövlət ideyası hüquqa tam şəkildə tabeçiliyi nəzərdə tutur. Hüquqi dövlətdə əsas meyar kimi insan, onun hüquq və azadlıqlarının təmin olunması çıxış edir. Belə hüquqlardan biri kimi seçki hüququ çıxış edir.

Konstitusiyaya subyektiv mənada seçki hüququnu, yəni vətəndaşların dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına seçmək və seçilmək hüququnu təsbit və təmin edir, habelə seçki hüququ ilə bağlı məhdudiyyətləri özündə əks etdirir. Belə ki, Konstitusiyanın 56-cı maddəsinə görə: “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır. Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur. Hərbi qulluqçuların, hakimlərin, dövlət məmurlarının, din xadimlərinin, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, bu Konstitusiyada və qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçilmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər”. Bu qəbildən olan normalar Konstitusiyanın 85-ci, 100-cü maddələrində də öz təsbitini tapmışdır.

Seçki hüququnun mənbələri sistemində mərkəzi yeri, əlbəttə ki, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi tutur. Bu Məcəllə seçki qa-

nunvericiliyinin nüvəsini təşkil edir. Məcəllə vətəndaşların subyektiv seçki hüquqlarını, onların təminatlarını, seçkilərin prinsiplərini və onların məzmununu, eləcə də məntiqi ardıcılıqla seçki prosesinin bütün mərhələlərini və prosedurlarını müəyyən edir.

Müxtəlif sahəvi mənsubiyyəti olan bəzi aktlar da, məsələn, KİV-lər, maliyyə tənzimi sahəsində aktlar, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, İnzibati Xətalar Məcəlləsi və s. kimi aktlar da müəyyən hissədə seçki hüququnun mənbəyi kimi xarakterizə edilə bilər.

Qanun qüvvəli normativ hüquqi aktlar qüvvədə olan qanunlar əsasında və onlara müvafiq surətdə müxtəlif səviyyəli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul olunur. Qanun qüvvəli normativ-hüquqi aktlar sistemi müvafiq səviyyəli aktları qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanlarının iyerarxiyası prinsipi əsasında qurulmuşdur.

Seçki hüququnun mənbələri sırasına qanun qüvvəli normativ hüquqi aktlar da daxildir. Çünki seçkilərin təşkili və keçirilməsi prosesində yaranan bəzi ictimai münasibətlər Prezidentin, Nazirlər Kabinetinin, seçki komissiyalarının aktları ilə tənzimlənir. Qanun qüvvəli aktlar Konstitusiyaya və qanunlara uyğun olmalıdır.

Seçki hüququnun mənbələri sistemində Prezidentin aktları xüsusi yer tutur. Burada, xüsusən, Prezidentin öz konstitusion səlahiyyətlərini həyata keçirməsi ilə bağlı qəbul etdiyi aktları qeyd etmək olar. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, Prezident Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkiləri təyin edir.

Ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fərmanlar, başqa məsələlər barəsində isə sərəncamlar qəbul edir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 113-cü maddəsinin I hissəsi). Prezidentin seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı fərmanlarının əhəmiyyəti, əsasən, aşağıdakılarda ifadə olunur:

- seçkilərin təşkili və keçirilməsi sahəsində dövlət iradəsini ifadə edirlər;
- seçkilərin təşkili və keçirilməsi sahəsində normativ qaydalar müəyyənləşdirirlər;

- seçkilərin təşkili və keçirilməsi sahəsində operativ həll tələb edən, təxirəsalınmaz xarakter daşıyan məsələlərin həllində müstəsna rol oynayırlar;
- seçkilərin təşkili və keçirilməsi sahəsində qəbul edilmiş qanunların tətbiqi ilə bağlı ortaya çıxan məsələləri konkretləşdirir, müvafiq səlahiyyətləri bölüşdürür, habelə konkret tədbirlər və bu tədbirləri həyata keçirən orqanları müəyyən edirlər.

Seçki hüququnun mənbələrinin bir qrupunu da bələdiyyə aktları təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 150-ci maddəsinə əsasən, bələdiyyələrin qəbul etdikləri aktlar hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafeələrə bərabər münasibətə) əsaslanmalı, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) zidd olmamalıdır. Bələdiyyə aktları özünütənzimləmə normalarını ehtiva edir və normativ-hüquqi aktların ayrıca sistemini əmələ gətirir. Bələdiyyələrin qəbul etdiyi aktın icrası onun ərazisində yaşayan vətəndaşlar və burada yerləşən hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiyanın hüquqi mühafizəsində xüsusi rola malikdir. Konstitusiya Məhkəməsi neqativ qanunverici rolunda çıxış etməklə qüsurlu hüquq normalarını hüquq sistemindən kənarlaşdırır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin X hissəsinə görə qanunlar və digər aktlar, yaxud onların ayrı-ayrı müddəaları, Azərbaycan Respublikasının hökumətlərarası müqavilələri Konstitusiya Məhkəməsinin qərarında müəyyən edilmiş müddətdə qüvvədən düşür. Bu halda Konstitusiya Məhkəməsi qanunverici rolunda çıxış etmir, onu əvəz etmir, o, qanunu hüquqi baxımdan ləğv etmir, lakin faktiki olaraq qanun öz qüvvəsini itirir. Seçki hüquqlarının prinsiplərinin məzmununu, seçki hüquqlarının həyata keçirilməsi mexanizmləri, seçkilərin təyin edilməsi, namizədlərin irəli sürülməsi və seçki prosesində yaranan digər bu kimi məsələlər Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyət və qərarlarının mühüm predmetləri sırasına daxildir. Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları seçki

sisteminin və seçki qanunvericiliyinin inkişafına və təkmilləşməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Öz hüquqi statuslarına görə seçki komissiyaları hüquq yaradıcılığı ilə məşğul olmamalıdır. Lakin onlar öz funksiyalarını icra etmək üçün normativ xarakterli aktlar, məsələn, seçki qanunvericiliyinin tətbiqi ilə bağlı təlimatlar qəbul edə bilərlər. Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 25.3-cü və 25.4-cü maddələrinə uyğun olaraq Mərkəzi Seçki Komissiyası öz səlahiyyətləri daxilində bu Məcəllənin həyata keçirilməsinə dair təlimatlar və metodiki göstərişlər qəbul edir və onları dərc etdirir. Mərkəzi Seçki Komissiyası bu Məcəllənin həyata keçirilməsi ilə bağlı qəbul edilən təlimatların və metodiki göstərişlərin aşağı seçki komissiyalarına çatdırılmasını təmin etməlidir. Aşağı komissiyalar həmin təlimatları və metodiki göstərişləri Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada onların asan oxunmasını təmin edən məlumat lövhələrində yerləşdirməlidir.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarlarının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu qərarlar, bir qayda olaraq, aşağı seçki komissiyaları üçün məcburidir. Lakin həmin qərarlarda öz əksini tapan normalar bir çox hallarda seçki prosesinin başqa iştirakçılarının da fəaliyyətini tənzim edir. Digər xüsusiyyət isə odur ki, bu qərarlar hər hansı yeni normativ qayda və ya prosedür müəyyən etmir, artıq mövcud olan normativ qayda və prosedurların eyni cür həyata keçirilməsini təmin edir.

Seçki hüququnun mənbələrini aşağıdakı **meyarlara** görə də təsnifləşdirmək olar:

- a) aktın formasına görə;
- b) hüquqi qüvvəsinə görə;
- c) tənzimetmə predmetinə görə;
- ç) hüquqi tənzimetmənin xarakterinə görə;
- d) təsir sahəsinə görə.

Aktın formasına görə seçki hüququnun mənbələri qanunlara, fərmanlara, qərarlara, sərəncamlara, qaydalara, əsasnamələrə, əmrlərə, tövsiyələrə, izahatlara, təlimatlara və s. bölünür.

Hüquqi qüvvəsinə görə seçki hüququnun mənbələri qanunlara və qanunqüvvəli aktlara bölünür.

Hüquqi tənzimetmə predmetindən asılı olaraq seçki hüququnun mənbələri ümumi və xüsusi ola bilər. Ümumi mənbələrin tənzimetmə predmeti geniş olmaqla, həm seçki hüququ ilə bağlı, həm də digər məsələləri əhatə edir, məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Xüsusi mənbələr isə yalnız seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzim edir, məsələn, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi.

Hüquqi tənzimetmənin xarakterinə görə seçki hüququnun mənbələri maddi və prosessual mənbələrə bölünür. Maddi mənbələr seçki hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, prosessual mənbələr isə bu hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsi proseduru, qaydasını müəyyən edir. Prosessual forma hüquq normalarının tətbiqi üzrə istənilən fəaliyyət üçün xarakterikdir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, prosessual forma yalnız hüquq normalarının tətbiqinin hüquq mühafizə sferasında deyil, həm də hüquq normalarının ictimai həyatın subyektlərinin müsbət hərəkətlərini tənzim etdiyi digər sferalarda da təzahür edir. Başqa sözlə, hər bir maddi hüquq sahəsi özünün müvafiq prosessual normalarının yaranmasına səbəb olur. “Prosessual forma” anlayışı özündə hüquqi prosesin özünü əks etdirməməklə onun strukturunun (struktur elementlərinin) xarakteristikasını ifadə edir¹¹. Seçki Məcəlləsində, Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarlarında və seçki hüququnun mənbəyini təşkil edən digər normativ aktlarda kifayət qədər prosessual xarakterli normalara rast gəlmək olar. Nəzərə almaq lazımdır ki, seçkilərin məzmununu və mahiyyətini müəyyən edən əsas aspektlərdən biri seçkilərin məhz “seçki prosesi” termini ilə ifadə olunan bir proses kimi çıxış etməsidir.

Təsir sahəsindən asılı olaraq bütün ölkə ərazisində tətbiq edilən mənbələri və yalnız müəyyən ərazidə (məsələn, hər hansı bir seçki dairəsinin ərazisində) tətbiq edilən mənbələri fərqləndirmək olar.

¹¹ Горшенев, В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М.Горшенев, И.В.Шахов. - Москва: Юридическая литература, - 1987, - с. 65.; Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Под общ. ред. П.Е.Недбайло, В.М.Горшенева. - Москва: Юридическая литература, - 1976, - с. 12.

III FƏSİL

SEÇKİ HÜQUQUNUN PRİNSİPLƏRİ

3.1. Seçki hüququnun prinsiplərinin ümumi xarakteristikası

“Prinsip”¹² latın sözü olub əsas ideyalar, rəhbər başlanğıclar mənasında işlədilir. Prinsiplər obyektiv və subyektiv məzmunla malikdir. Obyektiv mənada prinsiplər təbii və ya ictimai qanunauyğunluqları, subyektiv mənada isə insan davranışının rəhbər başlanğıclarını özündə əks etdirir.

Fəlsəfədə prinsiplər insanın gerçəkliyə münasibətini müəyyən edən daxili inam¹², ilkin, rəhbər ideyalar, davranışın əsas qaydaları kimi xarakterizə olunur¹³.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində verilən izaha görə, prinsip “müəyyən nəzəriyyənin, təlimin, əqidənin, dünyagörüşünün, elmin və s.-nin əsas müddəası, çıxış nöqtəsi, müəyyən işdə rəhbər ideya, əsas istiqamət, gözlənilməli şərt”dir¹⁴.

Hüquqi prinsiplər və hüququn prinsipləri anlayışları fərqli anlayışlardır. Belə ki, hüquqi prinsiplər hüquq düşüncəsi kateqoriyası, hüququn prinsipləri isə yalnız qanunvericilikdə təsbit olunan əsas ideyalardır.

Hüququn prinsipləri dedikdə bir qayda olaraq hüququn formalaşması, inkişafı və fəaliyyəti prosesinin əsas ideyaları, ilkin müddəaları və ya rəhbər başlanğıcları başa düşülür¹⁵. Prinsiplər hüququn əsaslandığı

¹² Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: [dörd cilddə] / A. Axundovun redaktəsi ilə. - Bakı: Çıraq, - c. 2. – 1999, - s. 382.

¹³ Общая теория государства и права. Академический курс. Учебник для вузов / Под ред. М.Н.Марченко. – Москва: Зерцало, - 1998, - с. 295.

¹⁴ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: [dörd cilddə] / A. Axundovun redaktəsi ilə. - Bakı: Çıraq, - c. 2. – 1999, - s. 382.

¹⁵ Общая теория государства и права. Академический курс. Учебник для вузов / Под ред. М.Н.Марченко. – Москва: Зерцало, - 1998, - с. 295.

nəzəriyyələrin pozitiv ifadə formasıdır. Hər müddəə və fikir hüquqi prinsip ola bilməz. Bunun üçün o, dəqiq və yığcam ifadə edilməli və hüquq norması şəklində pozitiv hüquqda əks olunmalıdır. Yalnız obyektiv hüquqa çevrilən, hüquq mənbələrində əks olunan müddəələr prinsip adlana bilər. Hüququn prinsipləri müvafiq elmi nəzəriyyə və fikirlərin hüquqda realizə edilməsinin təzahürüdür. Uzun illərdən bəri praktikada formalaşan və əsaslandırılan nəzəriyyə bütöv halda, özünün xırdalıqları və hüquq üçün əhəmiyyəti olmayan tərəfləri ilə hüquqa gətirilə bilməz. Hüququn qəbul etdiyi hər fikri mənimsəmə forması hüquqi prinsipdir. Prinsip adı həyatda olan nəzəriyyədən həm də onunla fərqlənir ki, hüquqda onun əsaslı və sistem kimi realizə edilmə mexanizmi olmalıdır. Belə mexanizmi olmayan müddəə, sadəcə olaraq fiksiyadır¹⁶.

Prinsiplər yalnız qanunvericilikdə təsbit edildikdən sonra və hüquqtətbiqedici praktika nəticəsində məcburedici qüvvəyə malik olurlar.

Hüquqi prinsiplər hüquqdan kənarında mövcud ola bilməzlər. Hüququn prinsipləri ya hüquq normalarında birbaşa təsbit edilməli, ya da onun mahiyyətindən irəli gəlməlidir.

Seçki sisteminin mühüm elementlərindən birini **seçki hüququnun prinsipləri** təşkil edir.

1936-cı il SSRİ Konstitusiyasında “Seçki sistemi” adlı ayrıca fəsil var idi. Burada sovet hakimiyyətinin mövcud olduğu dövrdə ilk dəfə olaraq əməkçi deputatların ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli səsvermə yolu ilə seçilməsi barədə müddəə təsbit olunmuşdu. SSRİ-nin 1977-ci il Konstitusiyası ilk dəfə olaraq azad seçki prinsipini təsbit etdi. Belə ki, Konstitusiyaya görə vətəndaşların və ictimai təşkilatların deputatlığa namizədlərin siyasi, işgüzar və şəxsi keyfiyyətlərini sərbəst və hərtərəfli surətdə müzakirə etmək, habelə görüşlər keçirmək, mətbuat, televiziya və radio vasitəsilə təbliğat aparmaq hüquqlarına təminat verilir.

Seçki hüququnun prinsipləri dedikdə, seçkilərin təşkili və keçirilməsinin hüquq normaları ilə təsbit edilmiş rəhbər başlanğıcları və ilkin müddəaları başa düşülür. Seçki hüququnun prinsiplərinə dəqiq və dolğun surətdə əməl

¹⁶ Əsgərov, Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik / Z.A.Əsgərov. - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, - 2011, - s. 121.

olunması seçkilərin və onun nəticələrinin, habelə seçilən orqanların legitimliyinin başlıca şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

Seçki hüququnun prinsipləri seçki hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimləməsinin əsasını təşkil edir.

Seçki hüququnun prinsipləri qanunverici üçün rəhbər ideya qismində çıxış etməklə, seçki hüquq normalarının təkmilləşdirilməsi yollarını və istiqamətlərini müəyyənləşdirir, seçki hüququnun subyektlərinin vəziyyətini, onların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir, seçki qanunvericiliyinin ayrı-ayrı normalarının bir sistemdə birləşdirilməsinin əsaslarından biri kimi çıxış edirlər. Bütövlükdə, seçki hüququnun prinsiplərinin əhəmiyyəti aşağıdakılarda ifadə olunur:

- seçki qanunvericiliyinin inkişaf tendensiyasının daha dəqiq müəyyən edilməsi;
- seçki hüququnun mənbəyini təşkil edən hüquqi aktların mənasının aydın şəkildə dərk edilməsi;
- seçki hüquq münasibətlərini tənzim edən hüquq normalarının məntiqi ardıcılıqla sistemləşdirilməsi;
- seçki hüquq münasibətlərinin stabilliyinin təmin olunması və s.

Seçki hüququnun prinsiplərini seçki hüquq normalarından fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, seçki hüquq normalarından fərqli olaraq seçki hüququnun prinsipləri daha stabil xarakter daşıyır, yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir, hüquqyaradıcılığı funksiyasını yerinə yetirir, seçki qanunvericiliyində olan hüquqi boşluqların aradan qaldırılmasına xidmət edir.

3.2. Seçki hüququnun prinsiplərinin növləri

Seçki hüququnun əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 2-ci maddəsinin II hissəsində öz əksini tapmışdır: “Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi - referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirir”. Göründüyü kimi, burada seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı altı

əsas prinsip öz əksini tapmışdır (onlardan üçü seçki hüququ, üçü isə səsvermə ilə bağlıdır):

1. ümumi seçki hüququ prinsipi;
2. bərabər seçki hüququ prinsipi;
3. birbaşa seçki hüququ prinsipi;
4. sərbəst səsvermə prinsipi;
5. şəxsi səsvermə prinsipi;
6. gizli səsvermə prinsipi.

Seçki hüququnun bu prinsipləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bəzi digər maddələrində və Seçki Məcəlləsində də (xüsusən, 2-7-ci maddələrdə) öz əksini tapmışdır.

Ümumi seçki hüququ prinsipi. İrqiindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və başqa ictimai birliklərə mənsubiyyətindən və ya digər statusundan asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçmək, seçilmək və referendumda iştirak etmək hüququ vardır. Bu prinsipin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, seçmək və seçilmək hüququ hər hansı sosial faktordan asılı deyildir.

Bərabər seçki hüququ prinsipi. Vətəndaşlar seçkilərdə və referendumda bərabər əsaslarla iştirak edirlər. Hər bir səsvermə zamanı hər bir vətəndaşın bir səsi vardır. Vətəndaşların hər bir səsi eyni hüquqi qüvvəyə malikdir. Eyni seçkidə hər bir vətəndaşın bərabər sayda səsə malik olması onunla təmin olunur ki, seçici yalnız bir seçici siyahısına daxil edilə bilər. Hər bir seçici dairəsi üzrə seçicilərin sayının bərabər olması, yəni bərabər təmsilçilik normasının gözlənilməsi də bu prinsipin mühüm təminat şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

Birbaşa seçki hüququ prinsipi. Vətəndaşlar seçkilərdə namizədin lehinə, referendumda çıxarılan məsələnin lehinə və ya əleyhinə şəxsən səs verirlər. Başqa şəxslərin yerinə səs vermək qadağandır. Başqalarının əvəzinə səs verən və ya bunun üçün şərait yaradan vətəndaşlar Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və ya İnzibati Xətalər Məcəlləsində göstərilən məsuliyyətə cəlb olunurlar. Göründüyü kimi, respublikamızda

səsvermə aktı yalnız əyani formada reallaşdırıla bilər. Lakin bundan fərqli olaraq bəzi xarici ölkələrdə (Böyük Britaniya, Danimarka, Almaniya və s.) səsvermə qiyabi formada, məsələn, vəkalət üzrə və ya poçt vasitəsilə də həyata keçirilə bilər.

Sərbəst səsvermə prinsipi. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçkilərdə və referendumda iştirakı azad və könüllüdür. Seçkilərdə və ya referendumda iştirak edib-etməməyə məcbur etmək məqsədilə heç kəsin Azərbaycan Respublikası vətəndaşına təzyiq göstərmək hüququ yoxdur və heç kəs onun öz iradəsini azad ifadə etməsinə mane ola bilməz. Təzyiq göstərmək və ya bəxşiş təklif etmək yolu ilə və ya digər qanunazidd üsullarla seçiciləri səs verməyə, səsvermədən çəkinməyə sövq etmək yolverilməzdir.

Şəxsi səsvermə prinsipi. Şəxsi səsvermə onu ifadə edir ki, vətəndaşlar yalnız özləri bilavasitə səs verə bilərlər. Kimsə kiminsə adından səs verə bilməz. Bu, başqasının adından səs verən şəxsin bundan sui-istifadəsinin qarşısını almaq üçündür¹⁷.

Gizli səsvermə prinsipi. Gizli səsvermə prinsipi ilk dəfə 1856-cı ildə Cənubi Avstraliyada tətbiq edilmişdir.

Seçkilər və referendum zamanı səsvermə gizli olmalıdır, bu isə seçicilərin iradəsinin ifadəsi üzərində hər cür nəzarəti istisna etməlidir. Vətəndaşın kimə səs verməsi müşahidə oluna bilməz. Səsvermənin gizliliyini təmin etmək üçün seçicinin xüsusi təchiz edilmiş qapalı kabinetdə öz iradəsini ifadə etməsinə şərait yaradılır. Vətəndaş səs vermək üçün həmin qapalı kabinetə daxil olduqdan sonra onun yanına girmək, onu kiməsə səs verməyə təhrik etmək qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq hüquqi məsuliyyət yaradır.

Bu əsas prinsiplərlə yanaşı, seçki hüququnun digər prinsiplərini də qeyd etmək olar. Məsələn, dövrilik, aşkarlıq, seçkilərin keçirilməsinin məcburiliyi, alternativlik və s.

Seçkilərin dövriliyi prinsipi dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyət müddətində

¹⁷ Əsgərov, Z.A. Konstitusiyə hüququ. Dərslük / Z.A.Əsgərov. - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, - 2011, - s. 319.

fəaliyyət göstərmələri ilə şərtlənir. Həmin müddət bitdikdən sonra yenidən seçki keçirilməlidir. Göründüyü kimi, bu proses müəyyən zaman intervalı ilə baş verir və dövrü xarakter daşıyır.

Aşkarlıq prinsipinə uyğun olaraq seçki komissiyalarının fəaliyyəti seçkilər üçün şəffaf olmalıdır. Bundan başqa, aktiv seçki hüququna malik olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, o cümlədən Seçki Məcəlləsinin 44-cü maddəsində göstərilən xarici vətəndaşlar (beynəlxalq müşahidəçilər) müşahidəçi qismində çıxış edə bilirlər.

Seçkilərin keçirilməsinin məcburiliyi prinsipi Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 7.1-ci maddəsində öz təsbitini tapmışdır. Belə ki, orada göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə və bələdiyyələrə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və bu Məcəllədə göstərilən müddətdə seçkilərin keçirilməsi məcburidir.

Seçkilərin alternativliyi prinsipi seçkilərdə birdən çox namizədin iştirakının zəruriliyini nəzərdə tutur. Əgər seçki qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş müddətdə heç bir namizəd qeydə alınmazsa və ya bir namizəd qeydə alınarsa, bu halda əlavə namizədlərin irəli sürülməsi və növbəti seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə seçkilər 2-3 ay müddətinə təxirə salınır.

IV FƏSİL SEÇKİ SİSTEMLƏRİ

4.1. Seçki sistemlərinin anlayışı

Dövləti bir sıra mühüm alt sistemlərdən ibarət mürəkkəb institusional sistem kimi təsəvvür və xarakterizə etsək, belə alt sistemlərdən biri olaraq seçki sisteminin çıxış etdiyini görə bilərik.

Seçki sistemi seçki hüququnun əsas kateqoriyalarından birini təşkil edir. Müasir anlamda seçki sistemi İngiltərə və Fransada parlament tipli nümayəndəli təsisatların meydana çıxması ilə əlaqədar olaraq formalaşmağa başlamış və zamanla tarixi inkişaf prosesində daha da təkmilləşmişdir. Belə təkmilləşmələrin əsas hədəfi xalqın iradəsinin daha dolğun ifadə olunmasına, səs itkisi probleminin daha səmərəli həllinə imkan verən qayda, üsul və mexanizmlərin tapılması və tətbiq edilməsi olmuşdur.

Seçkilərin əhəmiyyəti cəmiyyət üçün kifayət qədər böyükdür. Burada konkret şəxslərin deyil, bütün cəmiyyətin mənafeyindən söhbət gedir. Buna görə də seçki sistemi ümumi hüquq sahələrinin bir institutudur. Hakimiyyətin təşkili və realizə edilməsi, onunla cəmiyyət, şəxsiyyət və müxtəlif növ kollektivlər arasında olan ən əsas münasibətlər konstitusiya hüququ ilə nizamlanmışına görə bu institut da konstitusiya hüququ ilə nizama salınır. İstənilən hüquqi məsələ bu və ya digər dərəcədə normativlik problemlərinə toxunur. Seçki sisteminin də hüquqi mahiyyətindən danışarkən o, normativlik aspektində araşdırılmalıdır. Seçki sistemi dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş, dövlət hakimiyyətinin ilkin təşkilinin, formalaşdırılmasının hamı üçün məcburi olan mexanizmi, qaydasıdır¹⁸.

Seçki sistemi dövlətin siyasi həyatının vacib faktorudur. Hər bir ölkədə seçki sistemi həmin ölkənin idarəetmə forması və orada mövcud olan siyasi mədəniyyətlə sıx surətdə bağlıdır. Seçki sistemi siyasətlə bağlı

¹⁸ Əsgərov, Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik / Z.A.Əsgərov. - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, - 2011, - s. 310.

olduğuna görə seçkilərə aid qanunvericilik statik deyil, dinamik xarakter daşıyır və tez-tez dəyişikliklərə məruz qalır.

Seçki sistemi qanunla müəyyən edilən və səsvermənin nəticələrinin müəyyən olunmasına yönələn qayda, prinsip və meyarların məcmusunu özündə əks etdirir.

Mahiyət etibarilə seçki sistemi seçkilərin köməyi ilə nümayəndəli hakimiyyət orqanlarının formalaşdırılması və xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsi mexanizmidir. Seçki sistemi bütövlükdə vətəndaşların Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsində təsbit edilmiş seçki hüququnun dolğun şəkildə həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

Sovet dövründə bir çox müəlliflər “seçki sistemi” və “seçki hüququ” anlayışlarını eyniləşdirir və “seçki sistemi” dedikdə seçki hüququnun prinsiplərini başa düşürdülər.

Hüquq ədəbiyyatında “**seçki sistemi**” termini, bir qayda olaraq, iki mənada işlədilir:

- a) dar mənada seçki sistemi;
- b) geniş mənada seçki sistemi.

Dar mənada seçki sistemi seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi və seçkili yerlərin bölüşdürülməsi üsuludur, başqa sözlə, seçkilərdə qazanılmış səslərə uyğun olaraq mandatların seçkidə iştirak etmiş namizədlər arasında bölünməsi qaydasıdır. Dar mənada seçki sistemi seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi metodlarına görə seçki sistemləri arasında fərqlərin olmasına dair nəzəri-praktiki göstərişə əsaslanır. Dar mənada seçki sistemi anlayışı üçün seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi üsulları, metodları və meyarları həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Geniş mənada seçki sistemi ictimai hakimiyyət orqanlarına seçkilərin keçirilməsi ilə bağlı ictimai münasibətlər sistemidir. Bu münasibətlərin dairəsi kifayət qədər genişdir. Belə ki, burada seçki prosesinin hər bir mərhələsində yaranan ictimai münasibətlər əhatə olunur.

Geniş mənada seçki sistemi aktiv və passiv seçki hüquqlarının həyata keçirilməsi şərtlərini və prinsiplərini, seçkilərin təşkili və keçirilməsi qaydasını, habelə səsvermənin və seçkilərin nəticələrinin müəyyən olunmasını ehtiva edir.

Hüquq ədəbiyyatında belə bir yanaşma vardır ki, geniş mənada seçki sistemi obyektiv mənada seçki hüququ ilə tənzimlənir. Lakin göstərmək lazımdır ki, geniş mənada seçki sistemi yalnız hüquq normaları ilə deyil, həm də digər sosial normalarla, o cümlədən siyasi partiyaların nizamnamələrində təsbit olunan müddəalarla tənzimlənir. Burada elə münasibətlər var ki, korporativ, adət və ya əxlaq normaları ilə tənzimlənir.

Bir sistem kimi seçki sistemi də məntiqi ardıcılıqla düzülmüş və sıx qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərən müxtəlif elementlərdən ibarətdir. Geniş mənada seçki sisteminin ən mühüm elementləri kimi aşağıdakılar çıxış edir:

- a) vətəndaşların, siyasi partiyaların və digər ictimai birliklərin seçkilərdə iştirakının prinsipləri və şərtləri;
- b) seçkilərin təşkilini və keçirilməsini təmin edən orqanlar sistemi;
- c) namizədlərin irəli sürülməsi və qeydə alınması qaydası;
- ç) seçkiqabağı təşviqatın aparılması qaydası;
- d) seçkilərin maliyyələşdirilməsi qaydası;
- e) səsvermənin təşkili qaydası;
- ə) seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi və seçkili yerlərin bölüşdürülməsi qaydası.

4.2. Seçki sistemlərinin növləri

Beynəlxalq hüquqda seçki sistemlərinin tipləri ilə bağlı unifikasiya olunmuş standartlar işlənib hazırlanmamışdır. Bir qayda olaraq, bu məsələ dövlət tərəfindən müstəqil surətdə ya konstitusion səviyyədə, ya da sahəvi seçki qanunvericiliyi səviyyəsində həll olunur. Təcrübədə elə hallar olmuşdur ki, ölkənin gələcək seçki sistemi ilə bağlı məsələ bilavasitə vətəndaşlar tərəfindən ümumxalq səsverməsi yolu ilə həll edilmişdir (Böyük Britaniya, İrlandiya, İtaliya). Seçki sisteminin seçilməsinə müxtəlif faktorlar təsir göstərir. Buraya aiddir: ərazi-siyasi quruluş forması, idarəetmə forması, seçilən dövlət orqanının (vəzifəli şəxsin) hüquqi statusunun xüsusiyyətləri, siyasi və ideoloji plüralizmin

inkişaf səviyyəsi, partiya sisteminin sabitliyi və hətta dövlətin hüquq sisteminin bu və ya digər hüquq ailəsinə mənsubluğu¹⁹.

Seçki sisteminin çoxsaylı növləri olsa da, onlardan üçü təcrübədə daha geniş tətbiq edilir:

- a) majoritar seçki sistemi;
- b) proporsional seçki sistemi;
- c) qarışıq seçki sistemi.

Majoritar seçki sistemi seçkilərin keçirilməsinin əsas üsullarından biridir və tarixən ilk seçki sistemi hesab olunur. “Majoritar” fransız sözü olub, “əksəriyyət”, “çoxluq” mənasını bildirir.

Majoritar seçki sistemi çərçivəsində namizədin seçilməsi üçün, o, öz namizədliyini irəli sürdüyü seçki dairəsində zəruri səs çoxluğu qazanmalıdır. Zəruri səs çoxluğunun qanunla necə müəyyən edilməsindən və kollektiv seçkili orqana neçə namizədin seçilməsindən asılı olaraq majoritar sistemin bir neçə növü fərqləndirilir:

- birmandatlı majoritar sistem;
- çoxmandatlı majoritar sistem.

Birmandatlı majoritar sistemin özünün üç növü vardır:

- nisbi çoxluqlu majoritar sistem;
- mütləq çoxluqlu majoritar sistem;
- ixtisaslaşdırılmış majoritar sistem.

Nisbi çoxluqlu majoritar sistemdə ölkə ərazisi əhalisinin sayına görə bərabər olan dairələrə, yəni seçki dairələrinə bölünür və onların hər birindən bir nümayəndə (deputat) seçilir. Digərlərinə nisbətən daha çox səs qazanan namizəd seçilmiş hesab edilir. Bunun üçün bir tur yetərli olur. Bu sistem çox rahat və sadədir. Problem yalnız o zaman yarana bilər ki, iki və ya daha çox namizədin hər biri eyni sayda səs toplansın. Bu, olduqca nadir hallarda olur və adətən püşkatma yolu ilə məsələ öz həllini tapır. Azərbaycan Respublikasının seçki qanunvericiliyinə görə isə dairə seçki komissiyası qeydə alınmış namizədlərin lehinə verilən səslərin sayı bərabər olduqda, birmandatlı

¹⁹ Развитие парламентаризма, совершенствование организации выборов и использования эффективных избирательных технологий / Под общей редакцией В.П.Плигина. - Москва: Издание Государственной Думы, - 2014, - с. 84.

seçki dairəsi üzrə seçkiləri baş tutmamış hesab edir. Nisbi çoxluqlu majoritar sistemin mənfi cəhəti ondan ibarətdir ki, ölkədə siyasi qüvvələrin real mənzərəsi təhrif olunur, seçicilərin daha az hissəsinin səsini qazanan partiya daha çox mandat əldə edə bilər. Çünki burada seçicilərin səsələrinin müəyyən qismi “itir”, mandatların bölüşdürülməsi zamanı nəzərə alınmır. Məsələn, tutaq ki, birmandatlı dairədən deputat seçilmək üçün üç namizəd: A, B, C namizədləri mübarizə aparır. Onlara ümumilikdə 85 min seçici səs verib: A-20 min, B-30 min, C-35 min səs qazanıb. Bu zaman nisbi çoxluqlu majoritar sistem üzrə C seçiləcək, çünki ayrı-ayrılıqda götürdükdə A və B-yə nisbətən daha çox səs qazanıb. Lakin əslində seçicilərin əksər hissəsi, yəni 85 min seçicidən 50 minə dolay yolla onun əleyhinə səs verib. Göründüyü kimi, burada seçicilərin iradəsi təhrif olunur, onların qalib gəlmiş namizədin əleyhinə verdikləri səsler “itir”. Bu sistemdə namizədlərin sayı nə qədər çox olarsa, seçicilərin səsi də onların arasında daha çox parçalanır. Ona görə də, namizədlərin sayının daha az olduğu şəraitdə bu sistemin tətbiqi məqbul nəticə verir.

Mütləq çoxluqlu majoritar sistemdə isə namizəd seçilmək üçün seçkilərdə iştirak edən seçicilərin səsələrinin yarısından çoxunu (50%+1) qazanmalıdır. “Səsələrin yarısından çoxu” anlayışı ölkədən-ölkəyə fərqlənə bilər. Bəzi ölkələrdə qeyd edilmiş seçicilərin səsələrinin yarısından çoxu, bəzi ölkələrdə verilmiş səsələrin yarısından çoxu, bəzi ölkələrdə isə verilmiş etibarlı səsələrin yarısından çoxu tələbi irəli sürülür. Respublikamızda prezident seçkilərində səsvermədə iştirak edən seçicilərin sayı əsas götürülür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 101-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, prezidentliyə namizədə səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin yarısından çoxu səs verdikdə, o, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır.

Mütləq çoxluqlu majoritar sistemdə, bir qayda olaraq, seçkilərdə iştirak üzrə minimal faiz müəyyən edilir və əgər seçkilərdə həmin faizdən aşağı sayda seçicilər iştirak edərsə, seçkilər baş tutmamış sayılır.

Bu sistemdə ikinci tura ehtiyac yarana bilər. Çünki bir dəfəyə seçicilərin yarısından çoxunun səsini qazanmaq asan məsələ deyildir. İkinci tur çox zaman nisbi çoxluqlu majoritar sistem üzrə keçirilir və burada birinci turda daha çox səs toplamış iki namizəd iştirak edir.

İxtisaslaşdırılmış majoritar sistemdə namizəd seçilmək üçün ixtisaslaşdırılmış səs çoxluğu qazanmalıdır. İxtisaslaşdırılmış səs çoxluğu adətən kəsr və ya faizlə ifadə olunur. İxtisaslaşdırılmış səs çoxluğunu mütləq səs çoxluğu ilə eyniləşdirmək olmaz. Belə ki, mütləq səs çoxluğu həmişə 50 faizdən çoxdur, ixtisaslaşdırılmış səs çoxluğu isə 50 faizdən az da ola bilər. Məsələn, Kosta-Rikada prezidentin birinci turda seçilmiş hesab edilməsi üçün qeydiyyatdan keçmiş bütün seçicilərin ən azı 40%+1 səsi zəruridir. Digər tərəfdən, mütləq səs çoxluğu sadəcə olaraq səslərin yarısından çoxunu bildirir, burada səslərin yarından neçə faiz və ya hansı nisbətdə çox olmasının nəticə üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur (yəni 50%+1 səs də keçərlidir, 50%+1000 səs də). İxtisaslaşdırılmış majoritar sistemdə isə konkretlik, müəyyən nisbət həddi vardır. Məsələn, əgər seçilmək üçün üçdə iki (2/3) səs çoxluğu tələb olunursa, namizəd seçicilərin 60%-nin səsini toplasa da, yəni mütləq səs çoxluğu qazansa da seçilə bilməyəcək.

Çoxmandatlı majoritar sistemdə isə hər bir seçki dairəsindən iki (və ya daha çox) nümayəndə (deputat) seçilir. Belə seçkilər, bir qayda olaraq, nisbi çoxluq prinsipinə əsaslanır və bir tur çərçivəsində keçirilir.

Hüquq ədəbiyyatında bəzən majoritar sistemin daha iki növündən də bəhs edilir: vahid ötürülməyən səs sistemi və kumulyativ votum sistemi.

Vahid ötürülməyən səs sistemi yarımproporsional sistem kimi də xarakterizə olunur, çünki burada proporsional sistemdə olduğu kimi çoxmandatlı dairələr yaradılır. Lakin vahid çoxmandatlı seçki dairəsində seçici bütövlükdə partiya siyahısına deyil, hər hansı partiya siyahısında olan konkret namizədə səs verir. Nəticəni müəyyən etmək üçün nisbi çoxluqlu majoritar sistem tətbiq edilir, yəni başqalarına nisbətən daha çox səs toplamış namizəd seçilmiş sayılır.

Kumulyativ votum sistemi onunla xarakterizə olunur ki, çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə hər bir seçiciyə seçiləcək namizədlərin sayı qədər səs vermək imkanı verilir, yəni seçici bir deyil, bir neçə səsə malik olur. Seçici öz səsini eyni partiya siyahısından olan namizədlər arasında istədiyi kimi bölüşdürə bilər: hər namizədə bir səs verə və ya bütün səslərini bir namizədə verə bilər. Əgər seçiciyə öz səslərini müxtəlif partiya siyahılarından

olan namizədlər arasında bölüşdürmək imkanı verilərsə, bu panaşaj (fransızca “rəngarənglik”) adlanır.

Respublikamızda majoritar seçki sisteminə üstünlük verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 83-cü maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları majoritar seçki sistemi əsasında seçilir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 169.3-cü maddəsinin tələbinə görə isə seçkilərdə iştirak edən seçicilərin ən çox səsini toplamış namizəd birmandatlı seçki dairəsi üzrə deputat seçilmiş hesab edilir. Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər birmandatlı majoritar sistem çərçivəsində nisbi çoxluqlu majoritar sistem üzrə keçirilir.

Majoritar seçki sisteminin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu sistem seçicinin konkret namizədin şəxsi keyfiyyətlərini qiymətləndirməsinə, həmçinin parlamentdə əksəriyyət təşkil edən siyasi partiyaya söykənən stabil, dayanıqlı hökumət yaratmağa imkan verir.

Dövlətlərin demokratik inkişafı nəticəsində konstitusiya quruluşunun bərqərar olması, möhkəmlənməsi və inkişafı hakimiyyətin həyata keçirilməsində siyasi birliklərin proporsional təmsilçiliyi ideyasını aktuallaşdırırdı. Bu isə proporsional seçki sisteminin tətbiqini zəruri edirdi.

Proporsional seçki sistemi ilk dəfə 1889-cu ildə Belçikada tətbiq edilmişdir. XX əsrin əvvəllərində artıq onun 150-dən çox növü məlum idi.

Proporsional seçki sistemində bütün ölkə tək bir dairə (vahid çoxmandatlı dairə) hesab olunur.

Proporsional seçki sistemi yalnız çoxpartiyalı şəraitdə tətbiq edilir. Majoritar seçki sistemindən fərqli olaraq, burada seçici konkret namizədə deyil, siyasi partiyalar və ya seçki blokları tərəfindən təqdim edilən siyahılardan birinə səs verir.

Proporsional seçki sistemindən istifadə edən əksər ölkələrdə mandatların bölüşdürülməsinə yalnız seçicilərin səslərinin müəyyən edilmiş faizdən (adətən 5%-dən) çox hissəsini toplamış, yəni seçki baryerini aşmış namizədlər buraxılır. Seçki baryeri elə səs faizidir ki, bu faizdən az səs toplamış partiyalar mandatların bölüşdürülməsində iştirak etmək hüququnu

itirir. Seçki baryerinin təyinatı mandatların çoxsaylı xırda partiyalar arasında parçalanmasının qarşısını müəyyən dərəcədə almaqdan ibarətdir.

Proporsional seçki sistemində əsas məsələ səslərin əksəriyyətinin deyil, seçki kvotasının müəyyən edilməsidir.

Seçki bülletenində siyasi partiyalar tərəfindən irəli sürülmüş bütün namizəd siyahıları öz əksini tapır. Seçici həmin siyahılardan birinə səs verir. Səsvermədən sonra seçki kvotası müəyyənləşdirilir (seçki kvotası partiyanın bir namizədinin seçilməsi üçün tələb olunan minimum səs miqdarıdır). Bunun üçün seçkilərdə iştirak etmiş seçicilərin səslərinin ümumi sayı deputat yerlərinin sayına bölünür və müəyyən rəqəm alınır. Daha sonra, hər bir partiya siyahısına verilmiş səsərin sayı alınmış rəqəmə bölünərək hər partiyanın qazandığı mandat sayı təyin edilir. Proporsional sistem ümumdövlət dairəsində tətbiq edildikdə seçki kvotasını Mərkəzi Seçki Komissiyası və ya onun funksiyalarını yerinə yetirən orqan müəyyən edir. Göründüyü kimi, seçki kvotasının müəyyən edilməsi mandatların bölüşdürülməsinə bilavasitə təsir göstərir. Lakin, qeyd edildiyi kimi, mandatların bölüşdürülməsində seçkilərdə iştirak etmiş bütün partiyalar deyil, yalnız qanunla müəyyən edilmiş seçki baryerini aşmış partiyalar iştirak edirlər.

Proporsional sistemdə mandatların bölüşdürülməsi üçün aşağıdakı üsullardan istifadə edilir:

- a) seçki kvotası;
- b) bölüşdürücülər metodu.

Seçki kvotası özü də təbii kvotaya və süni kvotaya bölünür. Təbii kvota ən sadə kvotadır və T.Her tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onun metoduna görə, verilən səsərin ümumi sayı mandatların sayına bölünür və nəticədə təbii kvota əldə edilir. Sonra isə müvafiq partiyanın neçə yer qazandığını müəyyən etmək üçün həmin partiyanın topladığı səsərin sayı əldə edilmiş kvotaya bölünür. Lakin burada bölünməyən çoxsaylı səsələr qaldığı üçün Her metodu Henri Drup və Hohenbax-Bişof tərəfindən təkmilləşdirilmiş və süni kvota təklif edilmişdir. Burada bölənə, yəni mandatların sayına müvafiq rəqəmlər əlavə edilərək kvota kiçildir və bir dəfəyə daha çox yer bölmək olur. Lakin göstərmək lazımdır ki, seçki kvo-

tasının istənilən variantının tətbiqi zamanı yenə də qalıq səsələr qalır. Həmin qalıq səsələrin bölüşdürülməsi üçün bir sıra qaydalardan istifadə edilir. Onlardan biri *ən böyük qalıq* qaydasıdır. Bu qaydaya görə, hansı partiyadan daha çox qalıq səs qalıbsa, yerdə qalan səsələr onlar arasında bölünür. *Ən böyük ortaq qalıq* qaydasına görə, bölünməyən səsələr o partiyalara verilir ki, onların ilkin bölgüdən sonrakı nəticələrinin üzərinə 1 gəldikdə böyük qalıq qalır.

Bölüşdürücülər metoduna görə partiyaların topladığı səsələr müəyyən rəqəmlərə bölünür və çoxdan aza doğru yerləşdirilir. Kvota dairədən seçiləcək deputatların sayına uyğun gələn yerdə olacaq. Hər bir partiya öz bölənlərinin sayına uyğun mandat əldə edir. Burada Dont və Laqüe metodları xüsusilə məşhurdur. Dont metodu səsələrin sadə ədədlərə (1,2,3,4...), Laqüe metodu isə tək ədədlərə (3,5,7...) bölünməsinə nəzərdə tutur.

Proporsional sistem tətbiq edən bəzi ölkələrdə *preferensial votum sistemindən* istifadə olunur (məsələn, Avstriyada). Burada seçici partiya siyahısında olan konkret namizədə preferensiya-üstünlük vermək səlahiyyətinə malikdir. Seçici öz preferensiyalarını 1, 2, 3 və s. rəqəmlərlə ifadə edir. Yəni birinci növbədə seçilməsini istədiyi namizədi 1, ikinci növbədə seçmək istədiyi namizədi 2 ... ədədi ilə işarə edir. Tutaq ki, partiya kvota üzrə iki mandat əldə edib. Nəticə müəyyən edilərkən partiya siyahısında 1№-li və 2 №-li namizədlər deyil, daha çox 1 və 2 preferensiyası toplayan namizədlər seçilmiş hesab ediləcək.

Proporsional sistemdə *siyahıların birləşdirilməsi üsuluna* da rast gəlinir. Bu zaman ayrı-ayrı partiyaların namizəd siyahıları vahid blokun siyahısı kimi təqdim edilir. Deputat yerləri birləşmiş siyahı üzrə bölündükdən və blokun əldə etdiyi ümumi yer sayı bəlli olduqdan sonra blok yaradan partiyalar əldə etdikləri yerləri öz aralarında bölüşdürürlər.

Proporsional sistemdə də ikinci tura ehtiyac yarana bilər. Bu halda ikinci tura səsələrin müəyyən faizini toplamış partiyalar buraxılır.

Proporsional sistem nümayəndəli orqanda ölkənin siyasi qüvvələrinin daha geniş dairəsinin təmsil olunmasına imkan yaradır, siyasi plüralizm və çoxpartiyalılığın inkişafı üçün əlverişli zəmin formalaşdırır. Ümumiyyətlə, proporsional seçki sisteminin aşağıdakı üstünlükləri vardır:

- çoxpartiyalı sistemin inkişafına şərait yaradır;
- ölkədəki siyasi vəziyyətin daha adekvat mənzərəsini və siyasi qüvvələrin daha real nisbətini əks etdirir;
- cəmiyyətdəki real siyasi qüvvələr nisbətinin hakimiyyət strukturlarında təmsil olunmasını təmin edir;
- seçicilərin nəzərə alınmamış çoxsaylı səsələrinin qalmasını, əhəmiyyətli səs “itkisini” istisna edir;
- elektoratın iradəsini daha az dərəcədə təhrif edir;
- siyasi plüralizmi inkişaf etdirir;
- parlamentdə müxtəlif azlıqların maraqlarını təmsil etməyə imkan yaradır;
- nümayəndəli orqanın tərkibinin fərqli seçici qruplarının siyasi prioritetlərinə uyğunluğunu daha dolğun şəkildə təmin edir.
- dövlət və vətəndaş cəmiyyəti strukturları arasında qarşılıqlı əlaqələr sisteminin inkişafına yardım edir.

Bu sistemin mənfə cəhəti isə odur ki, seçicilər şəxsi keyfiyyətlərinə bələd olmadıqları namizədlərə səs verməş olurlar. Digər tərəfdən, proporsional sistem əsasında seçilən deputatlar reallıqda seçicilərdən daha çox, öz partiyaları qarşısında məsuliyyət daşıyırlar.

Majoritar və proporsional seçki sistemlərinin müsbət cəhətlərini daha səmərəli realizə etmək və onların mənfə, qüsurlu cəhətlərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilmək üçün dünya ölkələrinin təcrübəsində qarışıq seçki sistemindən də istifadə olunur.

Qarışıq seçki sistemi majoritar və proporsional seçki sistemlərinin birlikdə, uzlaşmış şəkildə tətbiqini nəzərdə tutur.

Qarışıq seçki sistemində deputatların bir qismi majoritar, müəyyən bir qismi isə proporsional qaydada seçilir. Bu zaman majoritar seçki dairələri və partiya siyahıları üzrə səsvermə üçün vahid seçki dairəsi yaradılır. Seçici eyni zamanda majoritar dairə üzrə namizədə və namizədlərin partiya siyahılarına səs vermək imkanına malik olur. Səsverməni həyata keçirmək üçün seçiciyə iki bülleten verilir. Həmin bülletenlərdən biri majoritar seçki dairəsi üzrə konkret namizədə, digəri isə siyasi partiyaya səs vermək üçündür.

Qarışıq seçki sisteminin iki əsas növü fərqləndirilir: paralel və əlaqəli seçki sistemləri. Onlar arasında fərq ondan ibarətdir ki, paralel seçki sistemi tətbiq edildikdə birmandatlı seçki dairəsi üzrə mübarizə aparən namizədə verilmiş səslər deputat yerlərinin partiya siyahıları üzrə bölüşdürülməsi zamanı nəzərə alınmır, əlaqəli seçki sistemi tətbiq edildikdə isə həmin səslər nəzərə alınır.

Müasir dövrdə parlament seçkilərində qarışıq seçki sistemi bir sıra ölkələrdə tətbiq olunur. Avropa ölkələrinin 8-də (AFR, Albaniya, Litva, Macanstan, Sloveniya, Rusiya, Ukrayna və Gürcüstan), həmçinin postsosialist ölkələrinin də 8-də (Albaniya, Litva, Macarıstan, Sloveniya, Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan və Tacikistan) parlament seçkiləri qarışıq seçki sistemi əsasında keçirilir. Yaponiyada da parlament seçkilərində qarışıq seçki sistemi tətbiq olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya və Ukraynada qarışıq seçki sistemi bir müddət proporsional seçki sistemi ilə əvəz olunmuşdur. Belə ki, Rusiyada 1993-cü ildən 2003-cü ilədək Dövlət Dumasına 4 növbəti seçki qarışıq seçki sistemi əsasında, 2007 və 2011-ci illərdə sonrakı 2 seçki proporsional seçki sistemi əsasında keçirilmişdir. Hazırda qarışıq seçki sistemi bərpa olunmuşdur. Ukraynada isə qarışıq seçki sistemi 1998-ci ildə tətbiq olunmuş, 2006 və 2007-ci illərdə parlament seçkiləri proporsional seçki sistemi əsasında keçirilmiş, 2012-ci ildə qarışıq seçki sistemi bərpa olunmuşdur. Qarışıq seçki sistemi bir müddət Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilərdə də tətbiq olunmuşdur. 1995-cı ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 83-cü maddəsinin ilkin mətnində təsbit olunurdu ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları majoritar və proporsional seçki sistemləri, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin birinci və ikinci çağırışının seçkiləri qarışıq seçki sistemi əsasında keçirilmişdir. Bu zaman majoritar və proporsional seçki sistemləri 5:1 nisbətində tətbiq olunmuşdur. Yəni Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 100 deputatı majoritar seçki sistemi əsasında birmandatlı seçki dairələrindən, 25 deputatı isə proporsional seçki sistemi əsasında vahid çoxmandatlı seçki dairəsindən

seçilmişdilər²⁰. I çağırış Milli Məclisə seçkilər zamanı mütləq majoritar, II çağırış Milli Məclisə seçkilər zamanı isə müəyyən şərtlər daxilində nisbi majoritar seçki sistemi tətbiq edilmişdir. O zaman qüvvədə olan qanunvericilik proporsional seçki sisteminin tətbiqi ilə bağlı səslərin hesablanması və nəticələrin müəyyən olunmasının ən sadə variantını seçmiş, seçki kvotasının müəyyən olunmasında d"Ondt metodunun, qalıq mandatların bölüşdürülməsində isə ən böyük qalıq metodunun tətbiqini nəzərdə tuturdu. 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasında qarışıq seçki sistemi ləğv olundu və hazırda Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının hamısı nisbi çoxluqlu majoritar seçki sistemi əsasında birmandatlı seçki dairələri üzrə seçilir.

²⁰ Əlibəyli, Q.S. Parlament seçkilərində qarışıq seçki sisteminin tətbiqi (Almaniya və Yaponiya təcrübəsi) // Qanun, - 2015. № 8, - s. 20-26.

V FƏSİL

SEÇKİ HÜQUQUNUN SUBYEKTLƏRİ VƏ ONLARIN HÜQUQİ STATUSU

Seçki hüquq münasibətləri geniş iştirakçılar dairəsi ilə xarakterizə olunur. Belə ki, seçki prosesində dəqiq hüquqi statusa malik olan çoxsaylı subyektlər iştirak edirlər. Onlar nümayəndəli orqanlara seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı hüquq və vəzifələrin daşıyıcıları kimi çıxış edirlər.

Seçki hüququnun subyektlərinin seçki prosesi kontekstində hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti məcmu halda seçki hüquq subyektliyini əmələ gətirməklə, onların dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına seçmək və seçilmək kimi konstitusion hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Seçki hüququnun subyektlərinin seçki hüquq subyektliyi əsasən seçki prosesinin keçirildiyi dövrü əhatə edən zaman çərçivəsi ilə məhdudlaşır. Seçki hüququnun subyektlərinin əksəriyyətinin (müşahidəçilər, vəkil edilmiş şəxslər, səlahiyyətli nümayəndələr, hərbi hissə komandirləri və s.) seçki fəaliyyət qabiliyyəti məqsədli və nisbətən məhdud xarakter daşıyır.

Hüquq ədəbiyyatında seçki hüququnun subyektlərinin təsnifatı ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar vardır. Bir qrup müəllif seçki hüququnun subyektlərinin üç qrupunu fərqləndirir:

- 1) aktiv seçki hüququna malik olan şəxslər;
- 2) passiv seçki hüququna malik olan şəxslər;
- 3) seçki orqanları.

Birinci qrupa əsasən seçicilər, seçici korpusu (aktiv seçki hüququna malik olan bütün vətəndaşların məcmusu) və elektorat (seçkilərdə bilavasitə iştirak etmək istəyən seçicilərin məcmusu) daxildir. İkinci qrupu passiv seçki hüququnun həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyət göstərən subyektlər, yəni namizədlər, siyasi partiyalar, təşəbbüs qrupları, səlahiyyətli nümayəndələr, vəkil edilmiş şəxslər və müşahidəçilər əmələ gətirir. Seçki orqanları isə, məlum olduğu kimi, müvafiq seçki komissiyalarından ibarətdir.

Digər müəlliflər seçki hüququnun subyektlərini iki qrupa bölürlər:

- a) fərdi subyektlər;
- b) kollektiv subyektlər.

Seçki hüququnun fərdi subyektlərinə seçicilər, namizədlər, səlahiyyətli nümayəndələr, vəkil edilmiş şəxslər, müşahidəçilər və s., kollektiv subyektlərinə isə seçki komissiyaları, siyasi partiyalar, seçicilərin təşəbbüs qrupları, dövlət və bələdiyyə orqanları, kütləvi informasiya vasitələri və s. aid edilir.

Hüquq subyektlərinin seçki prosesində iştirakının hüquqi əhəmiyyətinə görə seçki hüququnun subyektləri iki qrupa bölünür:

- a) əsas subyektlər;
- b) yardımçı subyektlər.

Əsas subyektlərin iştirakı olmadan nümayəndəli orqanlara seçkilər ke-çirilə bilməz. Onlara aiddir:

- aktiv və passiv seçki hüququna malik olan vətəndaşlar;
- siyasi partiyalar və digər ictimai birliklər;
- seçki komissiyaları;
- seçici qrupları;
- namizədlər;
- səlahiyyətli nümayəndələr;
- kütləvi informasiya vasitələri;
- dövlət və bələdiyyə orqanları.

Yardımçı subyektlər kimi isə aşağıdakılar göstərilir:

- namizədlərin müdafiəsi üçün seçici imzası toplayan şəxslər;
- vəkil edilmiş şəxslər;
- seçki komissiyalarının məşvərətçi səs hüququ olan üzvləri;
- müşahidəçilər;
- ümumi yurisdiksiya məhkəmələri;
- prokurorluq, istintaq və təhqiqat orqanları²¹.

²¹ Шапиев, С.М. Участники избирательного процесса: статус, полномочия, ответственность / С.М.Шапиев, Р.Т.Биктагиров, А.С.Шапиев. – Грозный: - 2011, - с. 47-48.

5.1. Seçicilər

Seçki hüququnun subyektləri arasında mərkəzi yeri seçicilər tutur.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.3-cü maddəsinə əsasən, seçici seçki hüququna malik şəxsdir.

18 yaşı tamam olan və aktiv seçki hüququ üçün qanunla müəyyən edilmiş hər hansı qadağa və ya məhdudluğu olmayan istənilən vətəndaş seçici kimi çıxış edə bilər.

Seçici seçki prosesinin əsas iştirakçısıdır. Onlar seçkilərdə iştirak etməklə hakimiyyət səlahiyyətlərini seçkili vəzifəli şəxslərə, seçkili dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına həvalə edirlər.

Seçicilər seçkilərdə aşağıdakı formalarda hərəkət edə bilərlər:

- fərdi şəkildə;
- kollektiv şəkildə, yəni digər seçicilərlə birlikdə;
- üzvü olduqları siyasi partiyalar və ictimai birliklər çərçivəsində.

Seçki hüququnun subyektləri kimi seçicilər seçki qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş hüquqi statusa malikdirlər.

Hüquq münasibəti subyektinin daha geniş xarakteristikası onun hüquqi statusunun anlayışında öz əksini tapır.

Hüquq ədəbiyyatında hüquqi statusa dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin konstitusiyaya və qanunlarla tanınan, habelə hüququn bu və ya digər subyektinin birbaşa təsbit edilən səlahiyyətlərinin sistemi kimi anlayış verilir. Hüquq subyektinin hüquqi statusu bilavasitə onun hüquq subyektliliyini və fəaliyyət qabiliyyətini ifadə edir²².

“Status” və “vəziyyət” anlayışları etimoloji baxımdan bir-birinə uyğun gəlir, “hüquqi status” “hüquqi vəziyyət”lə oxşardır. Lakin hüquq ədəbiyyatında bəzi müəlliflər bu anlayışların fərqləndirilməsini təklif edirlər. Həmin müəlliflərin fikrincə, status hüquq subyektinin vəziyyətinin tərkib hissəsi

²² Правотворчество в СССР / Под ред. проф. А.В.Мицкевича. - Москва: Юридическая литература, - 1974, - с. 47.

(nüvəsi) kimi çıxış edir²³. Əslində, hüquqi status və hüquqi vəziyyətin nisbəti tamın hissəyə olan nisbəti kimidir, burada hüquqi status tam, hüquqi vəziyyət isə hissə kimi çıxış edir. Hüquqi vəziyyət şəxsin hüquq və vəzifələrinin məcmusunu və onun öz hüquq və vəzifələrini reallaşdırması prosesini ifadə edir. Hüquqi status istənilən hüquq institutuna, eyni zamanda hüquqi vəziyyət kimi yalnız hüquq münasibətlərinin konkret subyektinə aid ola bilər²⁴.

Bir çox müəlliflər “status” (vəziyyət) anlayışını əsasən onun strukturunun açılması ilə izah etməyə çalışırlar. Məsələn, O.Y.Kutafin hüquqi statusu konstitusiyaya hüququn subyektinə hüquq normalarının realizəsi prosesində yaranan hüquq münasibətlərinin subyektini kimi həvalə olunan hüquq, azadlıq və vəzifələrin məcmusu olaraq xarakterizə edir və daha sonra qeyd edir ki, statusa həm də ümumi status prinsipləri daxildir²⁵.

Əksər müəlliflər «hüquqi statusun (vəziyyətin) strukturu» terminindən istifadə etməklə, onu elementlərin məcmusu (sistemi) kimi nəzərdən keçirirlər. “Hüquqi status” anlayışı, praktiki olaraq, subyektin hüquqi əlaqəsinin bütün növlərini əhatə edir, bu səbəbdən həmin kateqoriya məcmu halında hüquqi vəziyyəti müəyyən edən müxtəlif elementləri ehtiva edir.

Seçicilərin hüquqi statusu onların seçki prosedurları və seçki hərəkətləri ilə bağlı malik olduqları hüquq və vəzifələrin məcmusunu özündə əks etdirir, bütövlükdə isə seçki hüquq münasibətlərinin iştirakçısı kimi onların seçki hüquq normaları ilə müəyyən olunan hüquqi vəziyyətini ifadə edir. Seçicilər öz hüquq və vəzifələrini seçki prosesinin bütün mərhələləri ərzində həyata keçirmək imkanına malikdirlər.

²³ Витрук, Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В.Витрук. - Москва: Наука, - 1979, - с. 25-34.; Кучинский, В.А. Личность, свобода, право / В.А.Кучинский. - Москва: Юридическая литература, - 1978, - с. 119-135.; Общая теория права человека / Под ред. докт. юрид. наук Е.А.Лукашева. - Москва: Издательство НОРМА, - 1996, - с. 30.

²⁴ Aslanov, Z.N. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin konstitusiyaya hüquqi əsasları. Monoqrafiya / Z.N.Aslanov. - Bakı: Avropa, - 2011, - s. 65.

²⁵ Государственное право России. Учебник / Под ред. О.Е.Кутафина. - Москва: Юридическая литература, - 1996, - с. 163.

Seçicinin hüquqi statusu üç əsas elementdən ibarətdir:

- seçicinin seçkilərdə iştirakının prinsipləri;
- seçicinin hüquq və vəzifələri;
- seçicilərin hüquqlarının təminatları.

Seçki prosesinin mərhələlərindən asılı olaraq seçicilərin aşağıdakı hüquqları fərqləndirilir:

- seçicilərin qeydiyyatı ilə bağlı hüquqlar;
- seçki komissiyalarının formalaşdırılmasında iştirakla bağlı hüquqlar;
- namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı ilə bağlı hüquqlar;
- seçkiqabağı təşviqatla bağlı hüquqlar;
- səsvermə ilə bağlı hüquqlar.

Bütövlükdə isə qüvvədə olan seçki qanunvericiliyinə uyğun olaraq seçicilərin aşağıdakı əsas hüquqları vardır:

- seçkilərdə səs vermək hüququ;
- seçkilərdə məlumat əldə etmək və yaymaq hüququ;
- namizədin dəstəklənməsi üçün imza toplamaq hüququ;
- namizədin dəstəklənməsi üçün imza atmaq hüququ;
- seçkiqabağı təşviqatda iştirak etmək hüququ;
- namizədlərin seçki fondlarına ianələr etmək hüququ;
- seçici siyahıları ilə tanış olmaq hüququ;
- seçki komissiyalarının formalaşdırılmasında iştirak etmək hüququ;
- öz seçki hüquqlarını müdafiə etmək, bu hüquqları pozan hərəkət və qərarlardan şikayət vermək hüququ və s.

5.2. Namizədlər

Seçki qanunvericiliyinə uyğun olaraq namizəd Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, bələdiyyələrə üzv seçilmək üçün Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq namizədliyi irəli sürülmüş şəxsdir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.7-ci maddəsi).

Seçkilərdə namizəd həm bilavasitə (özü və ya seçicilər tərəfindən), həm də namizədlər siyahısının tərkibində irəli sürülə bilər.

Aşağıdakı şəxslərin seçkilərdə namizəd qismində çıxış etmək hüququ yoxdur:

- məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən şəxslər;
- Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 15.4-15.5-ci maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər;
- ikili vətəndaşlığı olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları (ikili vətəndaşlığı qalanadək);
- xarici dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları (həmin öhdəliklərə xitam verilənədək).

Bütün namizədlər bərabər hüquqlara malikdirlər və eyni vəzifələr daşıyırlar. Dövlət və ya bələdiyyə vəzifəsi tutan namizədlər vəzifə mövqeyindən və ya xidməti mövqedən üstünlük əldə etmək üçün istifadə edə bilməzlər. Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 55.2-ci maddəsinə əsasən, aşağıdakılar vəzifə mövqeyindən və ya xidməti mövqedən üstünlük əldə etmək üçün sui-istifadə olunması kimi başa düşülür:

1. tabelikdə və ya digər xidməti asılılıqda olan dövlət və bələdiyyə qulluqçuları sayılan şəxsləri iş vaxtı namizəd irəli sürülməsinə və ya seçilməyə kömək göstərən fəaliyyətə cəlb etmək;

2. bütün namizədlər və ya qeydə alınmış namizədlər dövlət orqanlarının, yaxud bələdiyyə orqanlarının yerləşdiyi binalardan eyni şərtlərlə istifadə edə bilmədikləri halda, bu binalardan namizəd irəli sürməyə və ya seçilməyə kömək göstərən fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün istifadə etmək;

3. dövlət orqanlarının, təşkilatlarının, bələdiyyə qurumlarının fəaliyyətini təmin edən rabitə, informasiya, telefon vasitələrindən imzaların toplanması və seçkiqabağı təşviqat üçün istifadə etmək;

4. namizəd irəli sürülməyə və ya seçilməyə kömək üçün dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan nəqliyyat vasitələrindən pulsuz və ya güzəştli şərtlərlə istifadə etmək (yuxarıda göstərilən hallar dövlət mühafizəsi barədə

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq nəqliyyat vasitələrindən istifadə edən şəxslərə aid edilmir);

5. dövlət və ya bələdiyyə qulluqçularını xidməti ezamiyyət zamanı imza yığılmasına və ya seçkiqabağı təşviqata cəlb etmək;

6. Seçki Məcəlləsinin 77.1-ci maddəsində göstərilən kütləvi informasiya vasitələrindən güzəştli şərtlərlə imza toplanması və ya seçkiqabağı təşviqat məqsədilə istifadə etmək.

Namizədlər, namizədi irəli sürmüş siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları və onların səlahiyyətli nümayəndələri, habelə təsisçiləri, mülkiyyətçiləri, sahibləri göstərilən şəxslər və təşkilatlar olan hüquqi şəxslər və onların xahişi və ya tapşırığı ilə hərəkət edən digər fiziki və hüquqi şəxslər seçki kampaniyasının gedişində xeyriyyə fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər. Göstərilən şəxslərin və təşkilatların digər fiziki və hüquqi şəxslərə maddi və maliyyə yardımı etmək, seçicilərə və ya təşkilatlara maliyyə yardımı, maddi yardım və ya xidmət göstərmək təklifi ilə müraciət etməsi qadağandır. Fiziki və hüquqi şəxslərin siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, onların səlahiyyətli nümayəndələri və ya namizədlər adından, yaxud onların müdafiəsi məqsədilə xeyriyyə fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağandır.

5.3. Siyasi partiyalar

Siyasi partiya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən ölkənin siyasi həyatında, vətəndaşların siyasi iradəsinin formalaşdırılmasında və ifadə olunmasında iştirak etmək niyyəti ilə “Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq yaradılmış qeyri-kommersiya hüquqi şəxsdir. Siyasi partiyalar assosiasiyalar azadlığı, könüllülük, üzvlərinin hüquq bərabərliyi, özünüidarə, qanunçuluq və aşkarlıq prinsipləri əsasında yaradılır və fəaliyyət göstərirlər. Siyasi partiyaların fəaliyyəti onların üzvlərinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik akt-

larında təsbit olunmuş əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yönəli bilməz²⁶.

Siyasi partiyalar ictimai birliklərin yeganə növüdür ki, seçkili dövlət hakimiyyəti orqanlarına seçkilərdə müstəqil surətdə (namizədlər irəli sürməklə) iştirak etmək hüququna malikdir. “Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə uyğun olaraq “seçkili dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarına namizədlər irəli sürmək” siyasi partiyaların əsas fəaliyyət formalarından birini təşkil edir. Həmin qanunun 12.1.3-cü maddəsi isə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının seçkilərində, habelə ümumxalq səsverməsi - referendumlarda iştirak etmək hüququnu təsbit edir. Qanunla namizəd irəli sürmək hüququ verilən siyasi partiyaların seçkilərdə aparıcı rolunu ictimai birliklər içərisində özünəməxsus statusa malik olmasından irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının seçkiləri zamanı siyasi partiyadan nümayəndələrin irəli sürülməsi qaydası hər bir siyasi partiyanın nizamnaməsi ilə müəyyən edilir.

Siyasi partiyalar tərəfindən illik maliyyə hesabatları auditor rəyi ilə birlikdə hər il aprel ayının 1-dən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edilir. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasının müraciəti əsasında siyasi partiyalar maliyyə fəaliyyətlərinə dair əlavə məlumatları və sənədləri təqdim edirlər. Siyasi partiyaların illik maliyyə hesabatları Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının rəsmi internet sahifəsində yerləşdirilir.

Seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyalar Seçki Məcəlləsinin 2.6-cı maddəsində göstərilənlərlə yanaşı, aşağıdakı şərtlərə riayət etməlidir:

- digər siyasi partiyanın (siyasi partiyalar blokunun) seçki (referendum) kampaniyası zamanı öz siyasi ideyalarını və baxışlarını azad və sərbəst yaymaq hüququna hörmət bəsləmək;

²⁶ “Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/7090>

- digər siyasi partiyaların (siyasi partiya bloklarının), seçicilərin və ictimai təşkilatların hüquqlarına hörmət bəsləmək;
- seçicilərlə azad ünsiyyətin yaradılması üçün digər siyasi partiyalara (siyasi partiyaların bloklarına) mane olmamaq;
- siyasi fəaliyyətdə iştirak etmək istəyən seçicilərə həmin fəaliyyətin azad və sərbəst həyata keçirilməsi üçün təminatlar yaratmaq.

Siyasi partiyalar seçkilərdə yalnız müstəqil şəkildə deyil, həm də blok yaratmaqla iştirak edirlər. Siyasi partiyalar bloku seçkilərdə birgə iştirak etmək üçün iki və ya daha çox siyasi partiyanın yaratdığı və seçkilər zamanı siyasi partiyalarla eyni hüquqa malik olan blokdir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.22-ci maddəsi). Siyasi partiya blokun tərkibinə daxildirsə, seçkilərin keçirildiyi dövrdə müstəqil partiya kimi çıxış edə bilməz və ya digər bloka daxil ola bilməz. Siyasi partiyaların blokuna daxil olmaq barədə qərar bloka daxil olacaq hər bir siyasi partiyanın nizamnaməsinə uyğun qəbul edilir. Göstərilən müvafiq qərar qəbul edildikdən sonra siyasi partiyaların səlahiyyətli nümayəndələri blokun yaradılması barədə birgə qərar imzalayırlar. Siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi blokun qeydə alınması məqsədilə Mərkəzi Seçki Komissiyasına aşağıdakı sənədləri təqdim edir:

1. bloka daxil olan siyasi partiyaların nizamnamələrinin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surətləri;
2. siyasi partiyaların bloka daxil olmaq haqqında qərarları;
3. blokun yaradılması haqqında siyasi partiyaların səlahiyyətli nümayəndələri tərəfindən imzalanmış və həmin partiyaların möhürləri ilə təsdiqlənmiş birgə qərar.

Siyasi partiyaların bloku Mərkəzi Seçki Komissiyasına müvafiq sənədlərin təqdim edildiyi gündən ən gec 5 gün müddətində qeydə alınmalıdır. Siyasi partiyaların bloku Mərkəzi Seçki Komissiyasında qeydə alındıqdan sonra onun tərkibinə hər hansı digər siyasi partiya daxil edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 51-ci maddəsinə uyğun olaraq siyasi partiyaların bloku Mərkəzi Seçki Komissiyasına özünün tam və qısa adı barədə məlumat təqdim edir. Siyasi partiyalar blokunun adı

bloka daxil olmuş partiyaların nümayəndələrinin birgə iclasında müəyyənləşdirilir. Blokun adlandırılmasında həmin bloka daxil olmayan siyasi partiyaların (seçkilərdə iştirak edib-etməməsindən asılı olmayaraq), əvvəllər seçkilərdə iştirak etmiş digər siyasi partiyaların adlarından istifadə edilə bilməz. Əgər yeni qeydə alınmış siyasi partiyalar blokuna əvvəlki seçkilərdə həmin bloku yaratmış siyasi partiyaların yarısından çoxu daxil deyildirsə, yeni yaradılan bloka əvvəlki siyasi partiyalar blokunun adı verilə bilməz. Fiziki şəxsin adından və ya soyadından siyasi partiyaların bloku tərəfindən yalnız həmin şəxsin yazılı razılığı əsasında istifadə edilə bilər.

Siyasi partiyaların bloku Mərkəzi Seçki Komissiyasının təsdiqinə özünün emblemini də təqdim edə bilər. Siyasi partiyalar blokunun rəmzləri əqli mülkiyyət hüquqlarını, əmtəə nişanlarına olan hüquqları pozmamalı, Azərbaycan Respublikasının və digər ölkələrin dövlət rəmzlərinə, dini rəmzlərə toxunmamalı, ümumən qəbul edilmiş əxlaq normalarını pozmamalıdır. Siyasi partiyaların bloku beş sözdən çox olmayan adından, habelə emblemindən seçki sənədlərində istifadə edilməsini Mərkəzi Seçki Komissiyası ilə razılaşdırmalıdır.

Siyasi partiyalar blokunun adının və embleminin seçkilərin gedişində dəyişdirilməsinə icazə verilmir.

Siyasi partiyanın, bloka daxil olan siyasi partiyaların və ya siyasi partiyaların nümayəndələrinin birgə iclasının qərarı, yaxud onların qurultayı, konfransı və ya rəhbər orqanın iclasının qərarı ilə siyasi partiyaların (siyasi partiyalar blokunun) səlahiyyətli nümayəndələri təyin edilir.

Siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının təyin etdikləri səlahiyyətli nümayəndələrin siyahıları Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edilir. Siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının maliyyə məsələləri üzrə səlahiyyətli nümayəndələri istisna olmaqla, digər səlahiyyətli nümayəndələrin siyahısı dairə seçki komissiyalarına da təqdim edilir.

Siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının səlahiyyətli nümayəndələrinin səlahiyyət müddəti onların təyin edildiyi vaxtdan başlanır və seçkilərin ümumi nəticələrinin rəsmi dərc edilməsi gündən gec olmayaraq bütün namizədlərin, habelə siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının irəli sürdükləri siyahı üzrə namizədlərin namizədlik statusunun itirilməsi vaxtı başa çatır.

Siyasi partiyaların, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli orqanının qərarı ilə yazılı formada xəbərdar etməklə nümayəndənin səlahiyyətlərinə xitam verilə bilər. Bu barədə qəbul edilmiş qərarın surəti Mərkəzi Seçki Komissiyasına və dairə seçki komissiyalarına göndərməlidir.

5.4. Müşahidəçilər

Seçki prosesinin aşkarlığı və şəffaflığı onun qanuniliyinin və seçilən hakimiyyətin legitimliyinin mühüm təminatlarından biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan seçki prosesinin əsas subyektlərindən biri olan seçki komissiyalarının fəaliyyəti üzərində milli və beynəlxalq müşahidənin həyata keçirilməsi aktual məsələdir. Seçki məntəqələrində seçki orqanları ilə müşahidəçilər arasında yaranan mübahisəli situasiyalar əksər ölkələrdə seçkilər keçirildikdən sonra müzakirə mövzusa çevrilir²⁷.

Beynəlxalq hüquqi aktlar səviyyəsində seçki prosesi üzərində müşahidə aparılmasının vacibliyi Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (indiki ATƏT) 1990-cı il iyunun 29-da qəbul etdiyi “İnsanlıq ölçüləri üzrə Konfransın Kopenhagen Müşavirəsinin Sənədi”ndə təsbit olunmuşdur. Həmin sənədin 8-ci bəndinə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlər hesab edir ki, həm milli, həm də əcnəbi müşahidəçilərin iştirakı seçkilərin keçirildiyi dövlət üçün seçki prosesinin nüfuzunu yüksəldə bilər.

Müasir dövrdə seçki prosesi üzərində milli və beynəlxalq müşahidənin həyata keçirilməsi artıq beynəlxalq seçki standartlarından birinə çevrilmişdir. Müşahidənin əsas təyinatı seçki orqanlarının fəaliyyətini milli seçki qanunvericiliyinə və beynəlxalq seçki hüququ standartlarına uyğunluq baxımından qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Seçki komissiyalarının üzvləri, müvafiq seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizədlər və onların səlahiyyətli nümayəndələri, yaxud onların vəkil edilmiş şəxsləri, referendum üzrə təşviqat qruplarının vəkil edilmiş

²⁷ Берлявский, Л.Г., Тарабан, Н.А. Наблюдатели как субъекты избирательного процесса // Юридический вестник Ростовского государственного экономического университета, - 2010. № 4, - с. 5.

şəxsləri, siyasi partiyaların, siyasi partiya bloklarının vəkil edilmiş şəxsləri seçki komissiyasının iclaslarını, habelə səslerin hesablanması, məntəqə və dairə seçki komissiyalarında seçki bülletenləri, seçici siyahıları ilə, səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqələri ilə, səsvermənin nəticələri və yekunları haqqında protokollarla müvafiq işin aparılmasını müşahidə etmək və onlarla tanış olmaq, dairə və məntəqə seçki komissiyalarının qərarlarının və digər seçki sənədlərinin (seçici siyahıları, səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqələri, seçki bülletenləri və imza vərəqələri istisna olmaqla) surətlərini almaq, seçki komissiyalarında digər seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsini müşahidə etmək hüququna malikdirlər. Müvafiq seçki komissiyalarının iclaslarında iştirak etmək və adı çəkilən sənədlərlə tanış olmaq üçün bu şəxslərin seçki komissiyalarından əlavə icazə almaları və ya müşahidəçi qismində qeydiyyatdan keçmələri tələb olunmur. Müvafiq seçki komissiyası onların seçki sənədləri ilə iş aparılan və ya səslər hesablanan yerə sərbəst daxil olmasını təmin edir.

Seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən müşahidə başlanıla bilər və müvafiq məhkəmələrdə seçkilərlə əlaqədar bütün mübahisələrə baxıldıqdan sonra, seçkilərin yekunlarının (ümumi yekunlarının) rəsmi dərc edildiyi gün bitir.

Müşahidəçi müşahidəni həm öz təşəbbüsü ilə, həm də aşağıdakı şəxslərin təşəbbüsü əsasında apara bilər:

- a) qeydə alınmış namizədin;
- b) siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun;
- c) referendum üzrə təşviqat qrupunun;
- ç) seçkilər sahəsində fəaliyyət göstərən qeyri-hökumət təşkilatının.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan seçki qanunvericiliyinə uyğun olaraq müşahidənin aparılması aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

1. seçki prosesinə bir namizədin və ya siyasi partiyanın mənafeləri nəminə təsir göstərilməməsi;
2. müşahidə edilən hərəkətlərə aid olan bütün halların və faktların nəzərə alınması;
3. müşahidənin açıq aparılması;
4. müşahidənin yekunlarının faktlara əsaslanması.

Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində müşahidənin aparılmasına dair ərizə seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən başlayaraq seçkilərin keçirilməsinə 10 gün qalanadək Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edilə bilər. Ərizədə müşahidə aparmaq niyyətində olan şəxsin soyadı, adı, atasının adı, yaşayış yerinin ünvanı, şəxsiyyət vəsiqəsinin seriya və nömrəsi, zərurət olduqda isə həm də maraqları təmsil olunacaq namizədin adı, referendum üzrə təşviqat qrupunun adı, qeyri-hökumət təşkilatının, siyasi partiyanın (siyasi partiyalar blokunun) adı və hüquqi ünvanı göstərməlidir. Ərizəyə iki fotosəkil əlavə olunmalıdır. Hər bir ərizəyə dair qərar onun verildiyi tarixdən başlayaraq 3 gün müddətində qəbul edilməlidir. Müşahidənin keçirilməsinə rədd cavabı yalnız ərizədə göstərilən məlumatlar təsdiq olunmadıqda verilə bilər. Müşahidənin keçirilməsinə Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən icazə verilmədikdə, Mərkəzi Seçki Komissiyasının bu qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət verilə bilər. Müşahidənin aparılmasına icazə verildikdə, müşahidəçiyə Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi formada hazırlanmış lövhəcik verilir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 40.6-cı maddəsi).

Seçki dairəsinin ərazisində müşahidənin aparılmasına dair ərizə seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən başlayaraq seçkilərin keçirilməsinə 5 gün qalanadək müvafiq dairə seçki komissiyasına təqdim edilə bilər. Hər bir ərizəyə dair qərarın qəbul edilmə müddəti ərizənin verildiyi tarixdən başlayaraq 2 gündən artıq ola bilməz. Müşahidənin keçirilməsinə rədd cavabı yalnız ərizədə göstərilən məlumatlar təsdiq olunmadıqda verilə bilər. Müşahidənin keçirilməsinə dairə seçki komissiyası tərəfindən icazə verilmədikdə, dairə seçki komissiyasının bu qərarından Mərkəzi Seçki Komissiyasına şikayət verilə bilər. Müşahidənin aparılmasına icazə verildikdə, dairə seçki komissiyası müşahidəçiyə Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi formada hazırlanmış lövhəcik verir.

Seçki komissiyalarının iclaslarında, seçki sənədləri ilə və səsələrin hesablanması ilə əlaqədar işin gedişində kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin iştirak etmək hüququ vardır.

Müvafiq seçki komissiyası yuxarı seçki komissiyalarını, qeydə alınmış hər bir namizədi və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsini, namizədi qeydə

alınmış siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun vəkil edilmiş şəxslərini, referendum üzrə təşviqat qruplarının vəkil edilmiş şəxslərini, komissiyanın iclasında iştirak etmək hüququ olan müşahidəçiləri seçki sənədləri ilə işin və komissiyanın iclaslarının vaxtı haqqında Seçki Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan qaydada məlumatlandırır.

Seçki Məcəlləsinin 40.2-ci maddəsində göstərilən şəxslər, müşahidəçilər, o cümlədən beynəlxalq müşahidəçilər, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri bütün seçki komissiyalarında seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsini, səsvermənin nəticələrinin və seçkilərin yekunlarının müəyyənəndirilməsini, səsvermənin nəticələri və seçkilərin yekunları (ümumi yekunları) haqqında protokolların tərtib olunmasını, habelə səslərin hesablanması və yenidən hesablanmasını müşahidə edə bilərlər.

Səsvermə gününədək seçki komissiyasının iclasını müşahidə etmək hüququna yalnız Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada Mərkəzi Seçki Komissiyasında bu hüququn əldə edilməsi üçün qeydiyyatdan keçməklə xüsusi icazə almış müşahidəçilər malikdirlər. Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən verilən lövhəcikdə bu hüquq göstərilməlidir. Bu cür müşahidəçiləri Mərkəzi Seçki Komissiyası püşkatma yolu ilə müəyyən edir, o şərtlə ki, Seçki Məcəlləsinin 40.5-ci maddəsində göstərilən subyektlərin hər birinin bu cür hüquqa malik olan bir müşahidəçisi olsun (hər bir seçki komissiyası üçün ayrı-ayrılıqda) və hər bir seçki komissiyası üçün belə müşahidəçilərin sayı 10-dan artıq olmasın. Səsvermə günü seçki komissiyasının iclasını müşahidə etmək üçün xüsusi icazə tələb olunmur (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 40.13-cü maddəsi).

Müşahidəçilərin hərbi hissələrdə, xəstəxanalarda, sanatoriyalarda, istirahət evlərində və Xəzər dənizində yerləşən neft platformalarında yaradılmış seçki məntəqələri də daxil olmaqla, istənilən seçki məntəqəsinin səsvermə otağına maneəsiz buraxılışı təmin edilməlidir.

Müşahidəçinin soyadı, adı, atasının adı, yaşayış yerinin ünvanı, habelə onun göndərildiyi seçki komissiyası (komissiyaları) göstərilmiş, eləcə də maraqlarını təmsil etdiyi qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun, referendum üzrə təşviqat qrupunun, qeyri-hökumət təşkilatının adı göstərilən lövhəciyi olmalıdır. Lövhəcik şəxsiyyət vəsiqəsi

və ya onu əvəz edən sənəd təqdim edildikdə etibarlı sayılır. Müşahidəçinin göndərilməsi haqqında qabaqcadan xəbər vermək tələb edilmir.

Səsvermə günü səsvermə otağında olan və seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsini müşahidə edən şəxslərin siyahısı məntəqə seçki komissiyasının katibi tərəfindən aparılır.

Yerli və beynəlxalq müşahidəçilər eyni hüquqlara malikdirlər və eyni vəzifələr daşıyırlar.

Müşahidəçinin, o cümlədən beynəlxalq müşahidəçinin yuxarıda qeyd edilən hüquqlarla yanaşı, aşağıdakı hüquqları da vardır:

- seçici siyahıları ilə tanış olmaq;
- səsvermə günü istədiyi vaxt müvafiq seçki məntəqəsinin səsvermə otağında olmaq;
- seçicilərə seçki bülletenlərinin verilməsini müşahidə etmək;
- səsvermə yerindən kənarında seçicilərin səs verməsini müşahidə etmək;
- seçicilərin sayını hesablamaq, seçki bülletenlərinin, ləğv edilmiş seçki bülletenlərinin sayılmasını müşahidə etmək;
- müşahidənin nəticələrinin seçki komissiyasının protokoluna əlavə olunmasını tələb etmək;
- müşahidə aparmağı təmin edən şəraitdə və müəyyən məsafədən seçicilərin səslərinin hesablanmasına, seçicilərin səsləri hesablanarkən doldurulmuş və ya doldurulmamış hər bir seçki bülleteninə səsin etibarlılığını yoxlamaq məqsədilə baxmaq, səsvermənin nəticələri və seçkilərin yekunları (ümumi yekunları) haqqında seçki komissiyasının protokolu və digər sənədlərlə tanış olmaq;
- səsvermənin təşkili ilə əlaqədar təklif və iradlarla məntəqə seçki komissiyasının sədrinə, o olmadıqda isə onu əvəz edən şəxsə müraciət etmək;
- seçki komissiyalarının sənədlərinin, o cümlədən səsvermənin nəticələri və seçkilərin yekunları haqqında protokolların, səsvermə günü seçki komissiyasının işə başladığı və seçki qutularının kilidləndiyi andan seçki komissiyaları tərəfindən səsvermənin nəticələri haqqında protokolların qəbul edilməsinədək seçki ko-

missiyaları tərəfindən tərtib edilmiş və ya onlara daxil olmuş qoşma sənədlərin təsdiqlənmiş surətlərinin bir nüsxəsini haqq ödənilmədən çıxarmaq və ya almaq, əlavə nüsxələri Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyən edilən haqq ödənilməklə çıxarmaq və ya almaq (müşahidəçinin tələbi ilə seçki komissiyası adı çəkilən sənədlərin surətlərini təsdiq etməlidir), səsvermədə iştirak edən şəxslərin siyahısı ilə tanış olmaq;

- müvafiq seçki komissiyalarında seçicilərin səslərinin təkrar hesablanmasını müşahidə etmək;
 - seçki sənədlərinin dairə seçki komissiyasına və Mərkəzi Seçki Komissiyasına göndərilməsini müşahidə etmək.
- Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 42-ci maddəsinə əsasən, müşahidəçiyə aşağıdakı hərəkətlər qadağan edilir:
- seçicilərə seçki bülletenləri vermək;
 - seçiciyə necə səs verəcəyi və ya necə səs verdiyi haqqında sual vermək;
 - seçicinin xahişi ilə onun əvəzinə seçki bülleteninə alınması haqqında imza etmək;
 - seçicinin xahişi ilə seçki bülletenini doldurmaq;
 - seçki komissiyalarının həlledici səs hüquqlu üzvləri ilə birlikdə seçki bülletenlərinin hesablanmasında birbaşa iştirak etmək;
 - seçki komissiyalarının işinə maneə törədən hərəkətlər etmək;
 - seçicilər arasında təşviqat aparmaq;
 - bu və ya digər namizədin, siyasi partiyanın, referendumda çıxarılan sualın dəstəklənməsinə yönəldilən və ya dəstəklənməsi kimi qiymətləndirilə bilən hərəkətlər və ya çağırışlar etmək;
 - müvafiq seçki komissiyasının qərarlarının qəbul olunmasına müdaxilə etmək;
 - seçicilərin suallarına cavab vermək (öz statusu ilə bağlı suallar istisna olmaqla).

Yuxarıda göstərilən tələblərə riayət etməyən müşahidəçinin qeydiyyatı onu qeydə almış seçki komissiyasının müraciəti əsasında müvafiq məhkəmə tərəfindən ləğv edilə bilər.

Müşahidəçilər müşahidənin yekunlarına dair rəylərini Mərkəzi, dairə və ya məntəqə seçki komissiyasının sədrinə təqdim etdikdə həmin rəy səsvermənin nəticələri və ya seçkilərin yekunları haqqında protokola əlavə edilməlidir.

Beynəlxalq (xarici) müşahidəçilər qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada və müvafiq dəvət əsasında Azərbaycan Respublikasına gələrkən Mərkəzi Seçki Komissiyasında qeydiyyatdan keçirlər. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları beynəlxalq müşahidəçi statusu ala bilməzlər. Dəvətlər seçkilərin təyin edilməsi barədə qərar (*sərəncam*) rəsmi dərc edildikdən sonra Milli Məclis, müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən göndərilə bilər. İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində nüfuzu olan qeyri-hökumət təşkilatları da beynəlxalq müşahidəçilərin dəvət olunması haqqında öz təkliflərini Milli Məclisin deputatlarına, Mərkəzi Seçki Komissiyasına və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanına verə bilərlər.

Beynəlxalq müşahidəçi qeydə alınmaq üçün Seçki Məcəlləsinin 40.7-ci maddəsində göstərilən sənədləri təqdim edir. Mərkəzi Seçki Komissiyası beynəlxalq müşahidəçiyə dövlət dilində və xarici dillərin birində onun təqdim etdiyi sənədlərə uyğun tərtib edilmiş vəsiqə — lövhəcik verir. Yalnız belə lövhəciyin olması beynəlxalq müşahidəçiyə seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi dövründə Seçki Məcəlləsinin 40-42-ci maddələrinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərmək imkanı verir.

Beynəlxalq müşahidəçinin səlahiyyət müddəti Mərkəzi Seçki Komissiyasında qeydə alındığı gündən başlayır və seçkilərin yekunlarının (ümumi yekunlarının) rəsmi dərc edildiyi gün tamam olur. Beynəlxalq müşahidəçi öz fəaliyyətini müstəqil və sərbəst həyata keçirir, onun fəaliyyəti müşahidəçini göndərən tərəfin hesabına və ya onun öz şəxsi vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Beynəlxalq müşahidəçi Azərbaycan Respublikası ərazisində olduğu müddətdə dövlətin mühafizəsi altına alınır. Seçki komissiyaları, dövlət hakimiyyəti orqanları və bələdiyyə qurumları ona zəruri yardım göstərməyə borcludurlar.

Beynəlxalq müşahidəçilər səsvermə günündən sonra seçki qanunvericiliyi, seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi ilə əlaqədar mətbuat konfransı keçirə və kütləvi informasiya vasitələrinə müraciət edə bilərlər. Beynəlxalq

müşahidəçilərin seçicilərlə, namizədlərlə, qeydə alınmış namizədlərlə, seçki komissiyalarının üzvləri ilə, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının səlahiyyətli nümayəndələri ilə, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiya bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının vəkil edilmiş şəxsləri ilə görüşmək hüquqları vardır.

Beynəlxalq müşahidəçilər seçki kampaniyasının gedişi, seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi ilə əlaqədar olmayan fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün öz statuslarından istifadə edə bilməzlər. Beynəlxalq müşahidəçi qanunları və beynəlxalq hüquq normalarını pozduğu hallarda Mərkəzi Seçki Komissiyası onun qeydiyyatını ləğv edə bilər (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 44-cü maddəsi).

5.5. Dövlət qurumları

Seçki qanunvericiliyi dövlət orqanları tərəfindən seçki komissiyalarının fəaliyyətinə və səlahiyyətlərinə, seçkilərin gedişinə qanunsuz müdaxiləni qadağan edir. Seçki komissiyalarının öz səlahiyyətləri daxilində qəbul etdikləri qərarlar seçki prosesinin digər iştirakçıları ilə yanaşı dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri üçün də məcburidir.

Dövlət qurumları seçki komissiyaları ilə yaxından əməkdaşlıq edərək onlara yardım etməlidirlər. Məsələn, məntəqə seçki komissiyasına əvəzsiz olaraq səsvermə otağı ayırmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 11.1-ci maddəsinin tələbinə görə, dövlət Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, vətəndaşlar, siyasi partiyalar, referendum üzrə təşviqat qrupları tərəfindən azad seçkiqabağı (referendumqabağı) təşviqatın aparılması üçün şərait yaradılmasını təmin edir.

Dövlət qeydə alınmış namizədin, habelə siyasi partiyaların, siyasi partiya bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının Seçki Məcəlləsinin 74-86-cı maddələrinə uyğun olaraq seçkiqabağı (referendumqabağı) təşviqat aparılması üçün kütləvi informasiya vasitələrindən bərabər istifadə şərtlərini müəyyənləşdirir.

Həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanları qeydiyyatdan keçmiş namizədlərin seçicilərlə görüşlərinin, ictimai debatlarının keçirilməsinə dəstək verməlidir.

Dövlət orqanları seçkiləri təyin edir, seçkilərin təşkili və keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti ayırır, seçki komissiyalarında yaradılmış nəzarət-təftiş xidmətlərinə mütəxəssislər göndərir. Bundan başqa, dövlət zəruri hallarda qüvvədə olan seçki qanunvericiliyinə lazımi əlavə və düzəlişlər etməklə onun təkmilləşdirilməsini təmin edir.

Ümumiyyətlə, seçkilərin deklarativ yox, əsl demokratik olması üçün dövlət aşağıdakıları yerinə yetirməlidir:

- seçicilərin qərəzsiz qeydiyyatı prosedurunu müəyyən etmək;
- siyasi partiyaların təşəkkülünə və onların müstəqil fəaliyyətinə kömək etmək;
- seçkiləri qanunvericiliyə uyğun olaraq maliyyələşdirmək, habelə siyasi partiyalara maliyyə dəstəyi göstərmək;
- azad və ədalətli seçki kampaniyalarının keçirilməsinə şərait yaratmaq;
- KİV-də seçkilərin işıqlandırılmasına və bütün namizədlər, siyasi partiyalar üçün bu kanala maneəsiz çıxışa imkan verəcək tədbirlərin görülməsinə nail olmaq;
- vətəndaşların seçki prosedurları və qaydaları ilə tanış olması üçün şərait yaratmaq;
- seçkilərin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərə və milli qanunvericiliyə uyğun keçirilməsini təşkil edən müstəqil inzibati strukturların yaradılmasını təmin etmək²⁸.

Məhkəmə orqanları seçki mübahisələrinə baxaraq vətəndaşların pozulmuş seçki hüquqlarının müdafiəsini təmin edir.

Prokurorluq orqanları vətəndaşların seçki hüquqlarına riayət edilməsinə ümumi nəzarəti həyata keçirir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvü Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun razılığı olmadan cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə, saxlanıla, tutula və ya məhkəmə qaydasında

²⁸ Süleymanov, C.A. Konstitusiya hüququ (dərs vəsaiti) / C.A.Süleymanov. - Bakı: Mütərcim, - 2014, - s. 238.

müəyyənləşdirilən inzibati tənbeh tədbirlərinə məruz qala bilməz. Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvü cinayət başında yaxalanarsa, tutula bilər. Belə olduqda, Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvünü tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir. Dairə seçki komissiyasının üzvlərinə münasibətdə bu funksiyaları rayon prokurorları (yəni seçki dairəsi ərazisinin çox hissəsini əhatə edən rayonun prokurorları) yerinə yetirir.

Daxili işlər orqanları seçki məntəqəsi ərazisində və səsvermə yerlərində ictimai qayda və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi funksiyasını icra edir. Seçkiqabağı kütləvi tədbirlərin keçirilməsi zamanı təhlükəsizliyin təmin edilməsində də həmin orqanlar mühüm rol oynayır.

5.6. KİV-lər

Seçki hüquq münasibətlərinin məzmununda seçki prosesi dövründə seçkilərlə bağlı obyektiv məlumatların yayılması və əldə edilməsi üzrə hüquq, azadlıq və vəzifələr, habelə həmin hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi təminatları xüsusi yer tutur.

Müasir şəraitdə seçkilərin informasiya təminatı olmadan seçki prosesinin həyata keçirilməsi real görünür. Seçkilərin informasiya təminatı əsasən iki aspekti özündə əks etdirir:

- a) seçicilərin məlumatlandırılması;
- b) seçkiqabağı təşviqat.

Seçkilərin informasiya təminatının başlıca məqsədi həm seçki kampaniyasının gedişi, həm də namizədlər barədə dolğun məlumatların verilməsindən ibarətdir.

Seçicilərin məlumatlandırılması onlara seçki qanunvericiliyinin müddəaları, seçkilərin təşkili və keçirilməsi, seçki hərəkətlərinin yerinə yetirilməsinin müddətləri və qaydası, qeydə alınmış namizədlər və s. ilə bağlı informasiya verilməsini nəzərdə tutur.

Seçkilərin işıqlandırılması üzrə kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti seçicilərin məlumatlandırılmasının formalarından biri kimi çıxış edir.

“Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən, kütləvi informasiya vasitələri dedikdə dövrü mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, informasiya agentlikləri, internet informasiya ehtiyatı, kinoxronika proqramları və digər yayım formaları nəzərdə tutulur.

Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdəki iqtisadi, siyasi, ictimai və sosial durum haqqında, dövlət orqanlarının, bələdiyyələrin, idarə, müəssisə və təşkilatların, ictimai birliklərin, siyasi partiyaların, vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti barədə operativ və doğru-dürüst məlumatlar almaq hüququna malikdirlər. Bu hüquq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində göstərilən hallardan başqa, məhdudlaşdırıla bilməz.

Seçki kampaniyası ilə bağlı tam, obyektiv və mötəbər informasiya vətəndaşlar tərəfindən seçki hüquqlarının dolğun və səmərəli surətdə həyata keçirilməsinin və seçicidə onun seçiminə təsir göstərən müəyyən prioritetlərin formalaşmasının ən zəruri şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

Seçki prosesində kütləvi informasiya vasitələri üç aspektdə mühüm rol oynayır:

- a) məlumatlandırma vasitəsi kimi;
- b) təşviqat vasitəsi kimi;
- c) nəzarət vasitəsi kimi.

Seçki qanunvericiliyi kütləvi informasiya vasitələrini yalnız hüququn obyektı, yəni kütləvi informasiyanın yayılması forması kimi deyil, həm də hüququn subyektı, yəni seçki prosesinin, seçki hüquq münasibətlərinin müəyyən hüquqi statusa malik olan iştirakçısı kimi nəzərdən keçirir.

Kütləvi informasiya vasitələrinin seçki kampaniyasında rolu əvəzsizdir. Məlumdur ki, namizədlər və ya siyasi partiyalar haqqında əhalidə yaranan təsəvvürü, başlıca olaraq, kütləvi informasiya vasitələri formalaşdırır. Bundan başqa, müasir media mahiyyətə vətəndaşlarda siyasi seçki motivasiyası yaradan başlıca faktorlardan biridir. Kütləvi informasiya vasitələrindən məharətlə istifadə edilməsi əhalinin əsas təbəqələrinin, müxtəlif hakim dairələrin və ya ayrıca maraq qruplarının dəstəyini qazanmağa imkan yarada bilər. Kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin bu xüsusiyyəti seçki kampaniyasının həyata keçirildiyi dövrdə özünü daha bariz şəkildə

biruzə verir. Bu baxımdan təsadüfi deyildir ki, siyasi texnoloqlar və rabitə sahəsində mütəxəssislər seçki kampaniyasının və namizədin seçki qərargahının işinin mühüm elementi kimi kütləvi informasiya vasitələri ilə səmərəli münasibətlərin qurulmasını göstərirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, seçki kampaniyası çərçivəsində kütləvi informasiya vasitələri ən müxtəlif vəzifələri yerinə yetirə bilirlər: fəaliyyəti artıq seçilmiş olan istiqamətə yönəltmək; passiv vətəndaşları seçkilərdə iştiraka cəlb etmək; formalaşmış əqidəni yeniləyərək və möhkəmləndirərək tərəfdarları saxlamaq; siyasi prioritetləri dəyişmək. Seçki kampaniyalarının aparılması təcrübəsi kütləvi informasiya vasitələrinin seçki prosesində iştirakının aşağıdakı istiqamətlərini fərqləndirməyə imkan verir:

- seçki qanunvericiliyinin təşəkkülü və yenilənməsi, seçki hüququ və seçki prosesinin müxtəlif institutlarının hüquqi tənziyi, habelə referendumların təşkili və keçirilməsi ilə bağlı problemlərin təhlili və işıqlandırılması;
- seçki kampaniyasının və onun nəticələrinin geniş və ardıcıl surətdə işıqlandırılması;
- seçkiqabağı təbliğatın aparılması üçün seçici birliklərinə, seçki bloklarına, namizədlərə ödənişsiz və ödənişli efir vaxtının, nəşr imkanlarının təqdim edilməsi ilə bağlı təşkilati və texnoloji xarakterli məsələlərin həll edilməsi;
- seçki prosesinin müxtəlif iştirakçıları tərəfindən seçki və referendum qanunvericiliyinə əməl olunmaqla, seçki prosesi üzərində geniş ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi²⁹.

Kütləvi informasiya vasitələri seçki kampaniyasında öz funksiyalarını həm də siyasi partiya və namizədlərin seçki proqramlarının, habelə seçki prosesində irəli sürdükləri ideya və təkliflərin müzakirəsi, tənqidi və dəstəklənməsi yolu ilə həyata keçirirlər.

Kütləvi informasiya vasitələrinin bütövlükdə siyasi həyatda, o cümlədən seçki kampaniyasında rolu bəzən birmənalı qiymətləndirilmir. Çünki kütləvi informasiya vasitələri həm seçkilərdə iştirak edən aktiv

²⁹ Лагутина, О.В. Избирательные кампании и СМИ. Учебное пособие / О.В.Лагутина. - Курск: - 2014, - с. 5-6.

seçki hüququ olan şəxslərə, həm də seçkiləri təşkil edən strukturlara təsir göstərmək imkanına malikdirlər.

Elmi ədəbiyyatlarda bəzən kütləvi informasiya vasitələri dördüncü hakimiyyətin daşıyıcısı kimi xarakterizə olunur. Lakin bu, obrazlı ifadədir. Kütləvi informasiya vasitələri hər hansı rəsmi hakimiyyətin daşıyıcısı deyildir. Onlar kütlələrə çox güclü, bir çox hallarda isə həlledici təsir göstərdikləri üçün belə adlanır. KİV ictimai rəyin formalaşmasında, idarəedən elitanın və ya ayrı-ayrı şəxslərin müsbət və ya mənfi obrazının formalaşmasında müstəsna dərəcədə mühüm rol oynayır³⁰.

Tarixi-siyasi təcrübə göstərir ki, bu gün kütləvi informasiya vasitələri müxtəlif siyasi məqsədlərə xidmət etmək üçün bütün texniki və ideoloji imkanlara malikdir. Onlar həm insanları maarifləndirə, azadlıq və sosial ədalətə yönəldə, siyasətdə iştiraklarına şərait yarada, şəxsiyyətlərini zənginləşdirə, həm də əsarət altına ala, doğru olmayan məlumatlar verə, yanılda, kütləvi nifrəti qızıqdıra, inamsızlıq və qorxu yarada bilər. Bir o qədər də sadə olmayan bu məsələdə cəmiyyətin gələcəyi xeyli dərəcədə kütləvi informasiya vasitələrinin hansı mövqeyi tutmasından asılıdır. Bu kontekstdə kütləvi informasiya vasitələrindən seçki kampaniyasında istifadə edilməsi və onların seçki kampaniyasında iştirakı anlayışlarını fərqləndirmək lazımdır. Birinci halda kütləvi informasiya vasitələri əsasən kütləvi informasiya xidmətlərinin istehsalçısı, ikinci halda isə müstəqil demokratiya institutu kimi çıxış edir. Həm də kütləvi informasiya vasitələrinin hər iki aspekti bir-biri sıx surətdə bağlıdır: bir tərəfdən, siyasi münasibətlərin subyektləri tərəfindən kütləvi informasiya vasitələrinin istifadə edilməsi, bir qayda olaraq, mətbu və elektron medianı siyasi prosesə cəlb etmək anlamına gəlir; digər tərəfdən, onun siyasi prosesdə iştirakı son nəticədə siyasi münasibətlərin bu və ya digər iştirakçılarının ondan istifadə etməsinin təzahürüdür³¹.

Bütün seçki prosesinin dolğun işıqlandırılması və düzgün dərk olunması

³⁰ Марченко, М.Н. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. - Москва: Зерцало, - т. 1. - 1998, - с. 162.

³¹ Комилова, З. Роль СМИ в проведении выборов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова. Гуманитарные науки, - 2014, - с. 248-255.

üçün kütləvi informasiya vasitələri seçkilərlə bağlı hüquq düşüncəsini formalaşdırır və bu sahədə əsas institut kimi çıxış edir. Kütləvi informasiya vasitələri seçki hüquq münasibətlərinin fəal subyektləridir. Belə ki, onlar seçki kampaniyaları arasındakı dövrdə və bilavasitə seçkilərin keçirildiyi dövrdə ictimai rəyin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayırlar. Beləliklə, kütləvi informasiya vasitələri seçki hüquq münasibətlərinin subyektlərindən biri kimi seçki prosesinin informasiya təminatının zəruri elementi qismində çıxış edir. Onlar seçicilərə təsir göstərmək üçün bütün imkanlara malikdirlər. Bu müddəə onunla xarakterizə olunur ki, ictimai şüur, ictimai rəy və etimadın qanunvericiliklə tənzimlənməsi, demək olar ki, mümkün deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai şüura, daha doğrusu onun formalaşmasına təsir göstərməklə kütləvi informasiya vasitələri, birincisi, seçki prosesini yönəldir, ikincisi, bu və ya digər dərəcədə onu hərtərəfli kontrol edir. Burada kütləvi informasiya vasitələrinin seçki hüquq münasibətlərinin spesifik institutu kimi fəaliyyət göstərməsi problemi meydana çıxır. Lakin əsas olan keyfiyyətli informasiya məkanının formalaşdırılması problemi³².

Beynəlxalq təşkilatların seçkilərin işıqlandırılması ilə bağlı üzv ölkələrə verdiyi tövsiyələrdən biri məhz kütləvi informasiya vasitələrinin seçkilərdə rolu ilə bağlıdır. Həm seçkilərdən əvvəl, həm seçkilərin bilavasitə keçirilməsi zamanı, həm də seçkilərdən sonra kütləvi informasiya vasitələri bu prosesdə fəal surətdə iştirak etməlidir.

Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətin demokratik inkişafında maraqlı olan bütün siyasi qüvvələrin bərabər əsaslarla dialoqunu təşkil etməli və namizədlərin seçkiqabağı proqramlarını qərəzsiz şəkildə təqdim etməlidir. Seçki prosesində kütləvi informasiya vasitələrinin qərəzli və qeyri-obyektiv yanaşma sərgiləməsi ictimai rəyə mənfi təsir göstərə və əsassız olaraq seçkilərin saxtılığı ilə bağlı yanlış təsəvvür formalaşdırma bilər. Ona görə də, seçki kampaniyasının gedişində kütləvi informasiya vasitələrinin böyük həssaslıq nümayiş etdirməsi və seçkilərlə bağlı bütün reallıqları və faktları obyektiv işıqlandırması tələb olunur. Seçkilər dövrü kütləvi informasiya vasitələri üçün ciddi sınaq dövrüdür.

³² Самсонов, С.В. Роль СМИ в избирательных правоотношениях // Молодой ученый, - 2017. № 42 (176), - с. 136-139.

Kütləvi informasiya vasitələrində seçki komissiyalarının, namizədlərin və seçki prosesinin digər iştirakçılarının fəaliyyəti barədə doğru-dürüst, obyektiv informasiyaların verilməsi vətəndaşların demokratik institutlara olan inam və etimadını möhkəmləndirir və onlarda seçkilərdə fəal iştirak üçün müsbət motivasiya yaradır.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 43-cü maddəsi kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri üçün bir sıra mühüm *hüquqlar* təsbit edir:

- bütün seçki komissiyalarının iclaslarını işıqlandırmaq;
- seçki komissiyalarının səsvermənin nəticələri və seçkilərin yekunları haqqında protokolları və qərarları ilə tanış olmaq;
- müvafiq seçki komissiyasının qərarının, protokolunun və onlara qoşulan digər sənədlərin surətlərinin bir nüsxəsini ödənişsiz çıxarmaq və ya almaq, əlavə nüsxələri isə Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyən edilən ödənişli qaydada ala bilmək.

Kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin tələbi ilə seçki komissiyası qərarlarının, səsvermənin nəticələri və seçkilərin yekunları haqqında protokolların surətləri seçki komissiyası tərəfindən təsdiq olunmalıdır.

Seçki Məcəlləsinin 77-ci maddəsi seçkiqabağı təşviqat zamanı kütləvi informasiya vasitələrinin aşağıdakı *əsas vəzifələrini* müəyyən edir:

- a) İctimai teleradio təşkilatları və ya dövrü nəşrlərin redaksiyalarının təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olduqda və ya onlar dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilərsə, ictimai teleradio təşkilatları və dövrü nəşrlərin redaksiyaları qeydə alınmış namizədlərə, siyasi partiyalara və siyasi partiyaların bloklarına seçkiqabağı proqramlarını təbliğ etməkdən ötrü, üzvlərinin sayı 20 min və daha çox olan referendum üzrə təşviqat qruplarına referendumda çıxarılan məsələlərin lehinə və əleyhinə təşviqat aparmaqdan ötrü dövlət hakimiyyəti orqanlarının ayırdığı vəsait hesabına bərabər şərait yaradırlar. Göstərilən təşkilatlar qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiya bloklarının, referendumda çıxarılan məsələlərin lehinə və ya əleyhinə öz təşəbbüsləri ilə seçkiqabağı

- təşviqat apara bilməzlər. Dövlətə məxsus olan teleradio verilişləri təşkilatları vasitəsilə seçkiqabağı təşviqat aparılırmı.
- b) Təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, verilişləri Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısına, yaxud yarısından çoxuna yayımlanan ictimai teleradio təşkilatları və dövrü nəşrlərin redaksiyaları prezidentliyə qeydə alınan namizədlərə, birmandatlı seçki dairələrinin 60-dan çoxunda və ya bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına, üzvlərinin sayı 40 min və daha çox olan referendum üzrə təşviqat qruplarına seçkiqabağı təşviqat aparmaq üçün şərait yaratmağa borcludurlar. Mərkəzi Seçki Komissiyası göstərilən teleradio verilişləri təşkilatlarının və dövrü nəşrlər redaksiyalarının siyahısını seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edilməsi günündən 20 gündən gec olmayaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təqdimatına əsasən dərc edir.
- c) Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısından az hissəsində verilişləri yayımlanan teleradio verilişləri təşkilatları, habelə təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, verilişləri Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısına, yaxud yarısından çoxuna yayımlanan ictimai teleradio təşkilatlarının müvafiq bölmələri və təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarından az hissəsində yayımlanan dövrü nəşrlərin redaksiyaları birmandatlı seçki dairəsində qeydə alınmış namizədə, Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada seçicilərin zəruri sayda imzaları yığılmış müvafiq seçki dairəsinin əhatə etdiyi və üzvlərinin sayı 20 min və daha çox olan referendum üzrə təşviqat qruplarına, bələdiyyələrin 1/3-dən çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına müvafiq inzibati ərazi vahidində seçkiqabağı təşviqat

aparmaq imkanı yarada bilərlər. Teleradio verilişləri təşkilatlarının və dövrü nəşrlər redaksiyalarının siyahısı seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərar (sərəncam) rəsmi dərc edildikdən ən gec 30 gün ərzində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təqdimatı ilə müvafiq dairə seçki komissiyaları tərəfindən dərc edilir.

- ç) Təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olmayan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməyən teleradio verilişləri təşkilatları və dövrü nəşrlərin redaksiyaları, əgər onların təsisçiləri bələdiyyə qurumları hesab edilirsə, imzaların yığıldığı müvafiq seçki dairəsinin əhatə etdiyi və üzvlərinin sayı 2 min və daha çox olan referendum üzrə təşviqat qrupları, müvafiq bələdiyyənin üzvlüyünə qeydə alınmış namizədlər üçün seçkiqabağı təşviqatın aparılmasına şərait yaratmağa və qeydə alınmış namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku, referendum üzrə təşviqat qrupu üçün seçkiqabağı təşviqatın aparılması məqsədilə müvafiq bələdiyyənin ərazisində bərabər imkan yaratmağa borcludurlar. Teleradio verilişləri təşkilatları və dövrü nəşrlərin redaksiyaları təşviqat fəaliyyətində tamamilə iştirak etmədikdə, formasından asılı olmayaraq hər hansı materialın nəşrindən və ya efir vaxtının verilməsindən imtina edə bilərlər.

Kütləvi informasiya vasitələrinin *seçki komissiyalarına yer ayırması ilə bağlı vəzifələri* isə Seçki Məcəlləsinin 20-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin maddəyə əsasən:

- təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, verilişləri Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısına, yaxud yarısından çoxuna yayımlanan ictimai teleradio təşkilatları seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi dövründə hər həftə seçki (referendum) qanunvericiliyini izah etmək, vacib seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi qaydası və müddətləri, habelə seçki (referendum) kampaniyasının gedişi haqqında məlumat yaymaq, seçicilərin suallarına cavab vermək üçün Mərkəzi Seçki Komissiyasına əvəzsiz olaraq 15 dəqiqədən, Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısından az hissəsində verilişləri yayımlanan

- teleradio verilişləri təşkilatları isə dairə seçki komissiyalarına 10 dəqiqədən az olmayaraq əvəzsiz efir vaxtı verirlər;
- təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, həftədə azı bir dəfə nəşr edilən dövrü mətbu nəşrlərin redaksiyaları seçkilərin (referendumun) hazırlanması və keçirilməsi dövründə Mərkəzi Seçki Komissiyasına əvəzsiz olaraq həftəlik nəşr həcmnin bir səhifəsindən az olmayan yer ayırırlar;
 - seçki komissiyaları dövrü nəşrlərdə ayrılan yerdən seçki (referendum) qanunvericiliyini izah etmək, seçki hərəkətlərinin qaydası və müddəti, namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar (siyasi partiyaların blokları), referendum üzrə təşviqat qrupları haqqında, seçki (referendum) kampaniyasının gedişi haqqında seçicilərin suallarına cavab vermək üçün istifadə edirlər.

VI FƏSİL

SEÇKİLƏRİN TƏYİN EDİLMƏSİ VƏ SEÇİCİ SİYAHILARININ TƏRTİB OLUNMASI

6.1. Seçkilərin təyin edilməsi

Seçkilərin təyin edilməsi seçki prosesinin ilk mərhələsi olmaqla, səlahiyyətli orqan və ya vəzifəli şəxs tərəfindən səsvermə tarixini (gününü) müəyyən edən aktın qəbul olunmasını nəzərdə tutur.

Seçkilərin vaxtında, qanunla müəyyən olunmuş müddətdə təyin edilməsi hakimiyyət daşıyıcıları dəyişən zaman varisliyin təmin edilməsi prosesində ləngimələrin qarşısının alınması baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Seçkilərin təyin olunması proseduru sadə görünə bilər. Lakin seçkilərin vacib prinsiplərindən olan məcburilik və dövrilik məhz bu mərhələdə gerçəkləşdirilir. Seçkilərin tarixinin təyin edilməsi rəsmi seçki kampaniyasının başlanması deməkdir. Seçkilərin təyin olunması namizəd və siyasi partiyalara tam miqyaslı seçki kampaniyasını həyata keçirməyə imkan verəcək müddətdə olmalıdır. Seçkilərin təyin olunması prosedurunun mahiyyəti səsvermə gününün təyin olunmasıdır. Həmin gün dəyişilməzdir³³.

Seçki kampaniyası rəsmi olaraq seçkilərin təyin edilməsi haqqında səlahiyyətli dövlət orqanının qərarının (sərəncamının) dərc edildiyi gündən başlanır. Seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gün seçki hüququnun həyata keçirildiyi yerin müəyyən edilməsi baxımından da əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 9.1-ci maddəsinə əsasən aktiv seçki hüququ Seçki Məcəlləsinin 35.4-35.6-cı maddələri nəzərə alınmaqla seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc

³³ Süleymanov, C.A. Konstitusiya hüququ (dərs vəsaiti) / C.A.Süleymanov. - Bakı: Mütərcim, -2014, - s. 262.

edildiyi gündən əvvəlki 12 ayın azı 6 ayı ərzində ərazisində vətəndaşların daimi yaşadıqları seçki məntəqəsində həyata keçirilir. Müşahidənin aparılmasına dair ərizələr də seçki komissiyalarına seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən başlayaraq təqdim edilə bilər.

Seçkiləri qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq buna səlahiyyəti olan dövlət orqanları təyin edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 84-cü maddəsinin I hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir. Müharibə şəraitində hərbi əməliyyatların aparılması Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərin keçirilməsini mümkün etmədikdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin mövcud çağırışının səlahiyyət müddəti hərbi əməliyyatların sonunadək uzadılır. Bu barədə qərar seçkilərin (referendumun) keçirilməsini təmin edən dövlət orqanının müraciətinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkiləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 84-cü maddəsinin II hissəsi, 98-ci maddəsinin II hissəsi və 109-cu maddəsinin 1-ci bəndi, Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 145.2-ci maddəsi). Yeni seçilmiş Milli Məclisin səlahiyyət müddətinin hesablanması onun birinci iclasının keçirildiyi gündən başlanır. Milli Məclisin seçilməsi günü onun seçkilər nəticəsində səlahiyyətli tərkibdə formalaşdırıldığı gün hesab edilir. Seçkilərin təyin edilməsi barədə sərəncam onun qəbul edildiyi gündən başlayaraq ən gec 2 gün ərzində kütləvi informasiya vasitələrində rəsmi dərc edilməlidir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 145.2-145.4-cü maddələri). Qeyd etmək lazımdır ki, əgər Milli Məclisə keçirilən seçkilərin yekunları yoxlandıqdan sonra bütövlükdə təsdiq edilməzsə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi bu haqda qərar çıxarır və bu zaman yuxarıda qeyd edilən tələblərə uyğun olaraq yeni seçkilər təyin edilir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə əlavə seçkilərin təyin edilməsi qaydası və müddəti Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 176.4-cü maddəsi

ilə müəyyən edilir. Belə ki, həmin maddəyə görə deputat mandatının boş qalmasından sonra bir ay müddətində (deputatın mandatdan məhrum edilməsi haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarından məhkəməyə şikayət verdiyi hallar istisna olmaqla) Seçki Məcəlləsinin 145-ci maddəsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada müvafiq birmandatlı seçki dairəsi üzrə əlavə seçkilər təyin edilir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin eyni çağırışı bir il ərzində iki dəfə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimadsızlıq göstərdikdə və ya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin kollegial fəaliyyəti üçün zəruri olan sayda üzvlüyə namizədləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən iki dəfə təqdim edildikdən sonra, qanunla müəyyən edilmiş müddətdə təyin etmədikdə, habelə Konstitusiyanın 94-cü və 95-ci maddələrində, 96-cı maddəsinin II, III, IV və V hissələrində, 97-ci maddəsində göstərilən vəzifələrini aradan qaldırıla bilməyən səbəblər üzündən icra etmədikdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisini buraxır. Növbədən kənar seçkilərdə seçilən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti beş ildən az ola bilər. Bu halda Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə növbəti seçkilər növbədən kənar seçkilərdə seçilən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddətinin beşinci ilinin noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 98¹-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 178-ci maddəsinə uyğun olaraq həmin Məcəllənin 179.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş qaydada seçkilərin təyin olunması halları istisna olmaqla, yeddi il əvvəl keçirilən Prezident seçkilərində Prezidentin seçildiyi səsvermənin keçirildiyi ayın ikinci həftəsinin çərşənbə gününə Prezident seçkiləri təyin olunur. Seçkilərin keçiriləcəyi gün Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ilə təyin edilir. Seçkilərin təyin edilməsi haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ən gec 2 gün müddətində dərc edilməlidir.

Konstitusiyanın 104-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda (Prezident istefa verdikdə, səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə, Konstitusiya ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada vəzifəsindən kənarlaşdırıldıqda) Prezidentin səlahiyyətlərinin icra müddəti Konstitusiyada müəyyən edilən müddət başa çatmamış bitərsə, habelə Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin I hissəsinin ikinci cümləsinə (“Azərbaycan Respublikasının Prezidenti növbədən kənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərini elan edə bilər”) əsasən Prezidentin elan etdiyi halda növbədən kənar Prezident seçkiləri keçirilir. Konstitusiyanın 104-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar növbəti Prezident seçkiləri təyin edildikdən sonra baş verərsə, növbəti seçkilər dayandırılır və növbədən kənar Prezident seçkiləri təyin edilir³⁴.

Konstitusiyanın 104-cü və 107-ci maddələrinə əsasən Konstitusiya Məhkəməsinin və ya Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müvafiq qərarının qəbul edildiyi, həmçinin Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin I hissəsinin ikinci cümləsinə əsasən Prezident növbədən kənar Prezident seçkilərini elan etdiyi gündən başlayaraq bir həftədən gec olmayan müddətdə seçkilər Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən çərşənbə gününə təyin edilir və 60 gün müddətində keçirilir.

Bəzən seçkilərin nəticələrindən asılı olaraq təkrar səsvermənin və ümumiyyətlə, təkrar seçkilərin keçirilməsinə zərurət yaranır. Prezident seçkiləri üzrə təkrar səsvermə gününün və ya təkrar prezident seçkilərinin təyin edilməsi şərtləri və qaydası Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 205-207-ci maddələri ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə seçkilərini Mərkəzi Seçki Komissiyası təyin edir. Bu zaman aşağıdakı məqamlar nəzərə alınır:

1. Bələdiyyələrin səlahiyyət müddəti 5 ildir.

³⁴ 15 dekabr 2017-ci il tarixli 917-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Seçki Məcəlləsinin 179.1-ci maddəsinin birinci cümləsində “bitərsə” sözündən sonra “habelə Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin I hissəsinin ikinci cümləsinə əsasən Prezidentin elan etdiyi halda” sözləri əlavə edilmişdir, ikinci cümləsində “Bu hal” sözləri “Konstitusiyanın 104-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar” sözləri ilə əvəz edilmişdir.

2. Bələdiyyələrin səlahiyyət müddətinin hesablanması səsvermənin keçirildiyi gündən başlanır və yeni seçilən bələdiyyələrin birinci iclas günü başa çatır.

Bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətləri yalnız bələdiyyənin səlahiyyət müddətində qüvvədədir. Ölkə üzrə bələdiyyə seçkilərinin keçirilməsinə 6 aydan az müddət qalarsa, Seçki Məcəlləsinin 243.0.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda (“Bələdiyyələrin əraziləri və torpaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə bələdiyyə ərazilərinin dəyişdirilməsi nəticəsində müvafiq bələdiyyənin ərazisində yaşayan və səsvermə hüququna malik olan vətəndaşların sayı 25 faizdən artıq azaldıqda və ya çoxaldıqda), habelə yeni yaradılmış, birləşmiş, ayrılmış, yaxud vaxtından əvvəl buraxılmış bələdiyyələrə seçkilər ölkə üzrə bələdiyyələrə seçkilər zamanı keçirilir.

Ölkə üzrə bələdiyyə seçkilərinin keçirilməsinə 6 aydan çox qalmış müddətdə Seçki Məcəlləsinin 243.0.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə yeni yaradılmış, birləşmiş, ayrılmış, yaxud vaxtından əvvəl buraxılmış bələdiyyələrə keçirilən seçkilər nəticəsində formalaşan bələdiyyələrin səlahiyyət müddəti ölkə üzrə yeni bələdiyyə seçkiləri nəticəsində formalaşan bələdiyyələrin birinci iclas günü başa çatır (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 211.5-ci maddəsi).

Bələdiyyə seçkilərinin təyin edilməsi barədə qərar onun qəbul edildiyi gündən ən gec 2 gün ərzində kütləvi informasiya vasitələrində rəsmi dərc edilməlidir.

Seçkilərin (referendumun) təyin edilməsi haqqında qərar (sərəncam) səsvermə gününə azı 60 gün qalmış rəsmi dərc edilir³⁵. Səsvermə günü seçki (referendum) keçirilən ərazidə iş günü hesab olunmur. Səsvermə günü Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə görə ümumxalq hüzn və ya iş günü hesab edilməyən bayram gününə düşərsə (Azərbaycan

³⁵ Qüvvədən düşmüş 12 avqust 1995-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Milli Məclisin səlahiyyətlərinin qurtarmasına ən gec 80 gün qalmış Milli Məclisə seçkilərin təyin edilməsi ilə bağlı müddəəni nəzərdə tuturdu.

Respublikası Konstitusiyasının 84-cü maddəsinin II hissəsində nəzərdə tutulan hal istisna olmaqla), səsvermə səsvermənin keçirilməli olduğu ayın başqa iş gününə təyin edilir.

6.2. Seçicilərin qeydə alınması və seçici siyahılarının tərtib olunması

Seçicilərin qeydə alınması. Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 47-ci maddəsinə uyğun olaraq aktiv seçki hüququna malik olan bütün vətəndaşlar seçici siyahılarına daxil edilirlər. Vətəndaşın seçki məntəqəsi üzrə seçici siyahısına daxil edilməsi üçün həmin vətəndaşın yaşayış yeri və ya olduğu yer üzrə qeydiyyatını aparan orqanın müəyyənləşdirdiyi müvafiq seçki məntəqəsinin ərazisində daimi yaşaması (seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən əvvəlki 12 ayın azı 6 ayı ərzində seçki məntəqəsinin ərazisində yaşaması) faktı əsas götürülür.

Hərbi hissədən kənarında yaşayan hərbi qulluqçular seçici siyahılarına yaşayış yeri üzrə ümumi əsaslarla daxil edilirlər. Hərbi hissələrdə yerləşən hərbi qulluqçuların, onların ailə üzvlərinin və hərbi hissələrin hüdudlarında yaşayan digər seçicilərin seçici siyahılarına daxil edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının yaşayış yeri və ya olduğu yer üzrə qeydiyyatını aparan orqanların, ya da hərbi hissələrin, yaxud hərbi xidmətdə və ya hərbi çağırış üzrə qulluqda olan vətəndaşların hərbi hissəsinin ştat cədvəlinə daxil edilməsi barədə hərbi hissə komandirinin əmri ilə təsdiqlənən daimi və ya daha çox yaşama faktı əsas götürülür.

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan və ya uzun müddətli xarici ezamiyyətdə olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçici siyahılarına daxil edilməsi üçün onların Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında daimi yaşaması faktı, habelə Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinin və ya konsul idarələrinin müəyyənləşdirdiyi uzunmüddətli xarici ezamiyyətlərdə olması faktı əsas götürülür (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 47.4-cü maddəsi).

Səsvermə günü xəstəxanalarda, sanatoriyalarda, istirahət evlərində olan seçicilər orada yaradılan seçki məntəqələrində şəxsiyyət vəsiqəsi və ya onu əvəz edən sənəd əsasında seçici siyahılarına daxil edirlər. Səsvermə günü adı çəkilən yerlərdə Seçki Məcəlləsinin 35.4-cü maddəsinə uyğun olaraq seçki məntəqəsi yaradılmayıbsa, belə seçicilər göstərilən müəssisələrin rəhbərlərinin məntəqə seçki komissiyasına təqdim etdikləri məlumatlar əsasında seçici siyahılarına daxil edirlər. Həmin məlumatda şəxsiyyət vəsiqələrinin və ya onları əvəz edən sənədlərin tam göstəriciləri əks etdirilməlidir.

İstintaq zamanı barələrində həbs qəti imkan tədbiri seçilən və inzibati qaydada saxlanılan vətəndaşlar məntəqə seçki komissiyaları tərəfindən ayrıca seçici siyahılarına daxil edirlər. Bu cür məlumatlar səsvermə gününə ən azı 2 gün qalmış vətəndaşın həbsi haqqında qərar çıxarmış müvafiq məhkəmələr və ya vətəndaşın inzibati qaydada saxlanması haqqında qərar qəbul etmiş müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən məntəqə seçki komissiyalarına təqdim edilir. Həmin məlumatda şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədin tam göstəriciləri əks edilməlidir.

Barələrində məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olmayan və həbs qəti imkan tədbiri seçilmiş şəxslər istintaq təcridxanalarının rəhbərliyinin məntəqə seçki komissiyasına təqdim etdiyi məlumat əsasında seçici siyahılarına daxil edirlər. Həmin məlumatda bu cür şəxslərin şəxsiyyət vəsiqələrinin və ya onları əvəz edən sənədlərin tam göstəriciləri əks etdirilməlidir.

Hərəkət edə bilməyən Azərbaycan Respublikası vətəndaşları yaxın qohumlarının və ya onlarla əlaqəsi olan digər şəxslərin məlumatları əsasında seçici siyahılarına daxil edilə bilərlər. Bu halda hərəkət edə bilməyən vətəndaşın şəxsiyyət vəsiqəsi və ya onu əvəz edən sənəd təqdim edilməlidir.

Xarici dövlətlərdə olan aktiv seçki hüququna malik Azərbaycan Respublikası vətəndaşları seçki məntəqəsinə gəldikdə xarici pasport və ya onu əvəz edən sənəd əsasında seçici siyahılarına daxil edirlər.

Seçici siyahıları ümumi tanışlıq üçün təqdim edildikdən sonra seçki məntəqəsinin ərazisində məskunlaşan və hər hansı səbəbdən siyahılara daxil edilməyən seçicilər şəxsiyyət vəsiqəsi və ya onu əvəz edən sənəd,

zərurət olduqda isə həmçinin seçicinin həmin seçki məntəqəsi ərazisində daha çox yaşamasını təsdiq edən sənədlər əsasında məntəqə seçki komissiyası tərəfindən seçici siyahılarına əlavə edirlər.

Seçici yalnız bir seçki məntəqəsi üzrə seçici siyahısına daxil edilə bilər. Seçki komissiyası seçicinin birdən çox məntəqədə seçici siyahısına daxil edilməsini aşkar etdikdə, bunun səbəblərini araşdırıb seçicinin bir siyahıda saxlanılmasını təmin etməlidir. Seçici bilərəkdən birdən çox seçici siyahısına daxil edilibsə, o, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Seçici siyahıları təsdiq edildikdən sonra vətəndaş seçici siyahısından rəsmi sənədlər əsasında, habelə Seçki Məcəlləsinin 101-ci maddəsinə uyğun olaraq seçiciyə verilmiş səsvermə vəsiqəsi əsasında çıxarılır və bu haqda seçiciyə məktubla məlumat verilir. Belə halda seçici siyahısında vətəndaşın siyahıdan çıxarılmasının tarixi və səbəbi göstərməlidir. Bu fakt məntəqə seçki komissiyası sədrinin və katiblərinin imzası ilə təsdiq edilir, səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi verildikdə isə vəsiqə onu vermiş seçki komissiyası üzvlərinin imzası ilə təsdiq edilir.

Seçici siyahılarının tərtib edilməsi. Qüvvədə olan seçki qanunvericiliyinə uyğun olaraq Vahid seçicilər (referendumda iştirak etmək hüququ olan vətəndaşların) siyahısı Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən aparılır. Hər il seçicilər siyahısının dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı məlumatları məntəqə seçki komissiyaları dairə seçki komissiyaları vasitəsilə Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edirlər. Vahid seçicilər siyahısı seçki məntəqələri, seçki dairələri və bütövlükdə Azərbaycan Respublikası üzrə aparılır.

Seçicilərin daimi siyahısı hər bir seçki məntəqəsi üzrə məntəqə seçki komissiyası tərəfindən Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi formada hər il mayın 30-dək təsdiq edilir və səsvermə gününə azı 25 gün qalmış dəqiqləşdirilir. Bu müddətdən sonra səsvermə gününədək (səsvermə günü də daxil olmaqla) seçici siyahısına seçici Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada yalnız məntəqə seçki komissiyası tərəfindən əlavə edilə bilər. Səsvermə günü səsvermə vəsiqəsi ilə səs verən seçicilərin səsvermə vəsiqəsi seçicilər siyahısına əlavə edilir. Səsvermə günü seçici si-

yahılarına heç bir əlavə və dəyişiklik edilə bilməz. Seçici siyahıları mətbuatda dərc edilə bilməz. Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada seçici siyahıları Mərkəzi Seçki Komissiyasının (dairə seçki komissiyasının) müvafiq internet saytında yerləşdirilir.

Seçicilərin seçici siyahısına daxil olmalarını təsdiqləyən sənəd seçici vəsiqəsidir. Seçici vəsiqəsində seçicinin adı, soyadı, atasının adı, doğum tarixi, yaşayış ünvanı, siyahıya alındığı seçki dairəsinin adı və seçki məntəqəsinin nömrəsi və ünvanı göstərilir. Seçici vəsiqəsinin nümunəsi Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq olunur və məntəqə seçki komissiyaları tərəfindən Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada seçicilərə verilir (çatdırılır). Hər bir vətəndaşın sorğusuna əsasən müvafiq seçki komissiyası onun seçicilər siyahısına daxil olub-olmaması haqqında məlumat verməlidir.

Yolu çətin və ya ucqar yerlərdə yaradılan seçki məntəqələri üzrə seçici siyahıları məntəqə seçki komissiyaları tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və bələdiyyə qurumu başçılarının seçicilər haqqında verdikləri məlumatlar əsasında səsvermə gününə azı 25 gün qalmış, müstəsna hallarda isə məntəqə seçki komissiyasının yaradılmasından 2 gün sonra dəqiqləşdirilir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 46.5-ci maddəsi).

Hərbi hissələrin, istintaq təcridxanalarının və cəzaçəkmə müəssisələrinin ərazilərində yaradılan seçki məntəqələri üzrə seçicilərin (hərbi hissələrdə yerləşən hərbi qulluqçuların, hərbi hissələrin yerləşdiyi ərazinin hüdudlarında yaşayan hərbi qulluqçu ailələrinin, istintaq təcridxanalarında saxlanılan təqsirləndirilən şəxslərin və cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhbusların və digər seçicilərin) siyahıları hərbi hissə komandirlərinin, istintaq təcridxanaları və cəzaçəkmə müəssisələri rəhbərlərinin seçicilər haqqında məlumatı əsasında səsvermə gününə azı 20 gün qalmış məntəqə seçki komissiyaları tərəfindən dəqiqləşdirilir.

Seçicilərin müvəqqəti olduqları yerlərdə (xəstəxanalarda, sanatoriyalarda, istirahət evlərində), səsvermə günü üzən gəmilərdə yaradılmış seçki məntəqələri üzrə seçici siyahıları seçicinin müvəqqəti olduğu müəssisənin rəhbərinin, gəmi kapitanının seçicilər haqqında təqdim etdiyi və məntəqə

seçki komissiyası tərəfindən yoxlanılmış məlumatlar əsasında məntəqə seçki komissiyası tərəfindən səsvermə gününə azı 5 gün qalmış təsdiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarəa yaradılmış seçki məntəqələri üzrə seçici siyahıları Azərbaycan Respublikasının müvafiq diplomatik nümayəndəliyinin və ya konsul idarəsinin rəhbərlərinin seçicilər haqqında verdiyi məlumatlar əsasında, səsvermə gününə azı 25 gün qalmış müvafiq məntəqə seçki komissiyası tərəfindən təsdiq edilir.

Seçici siyahıları 2 nüsxədə tərtib edilir. Seçici siyahısına daxil edilmiş seçicilər haqqında məlumatlar siyahıda əlifba qaydasında və ya digər qaydada (yaşayış məntəqələri, küçələr, evlər, mənzillər üzrə) yerləşdirilir. Siyahılarda seçicinin soyadı, adı, atasının adı, doğulduğı il (18 yaş tamam olmuşlar üçün – əlavə olaraq, doğulduğı ay və gün), daimi yaşadığı yerin ünvanı (küçə, binanın və mənzilin nömrəsi, evin nömrəsi, yaşayış yeri müvəqqəti məskunlaşma yeridirsə – xəstəxananın, sanatoriyanın, istirahət evinin və ya digər yerin ünvanı) və seçki məntəqəsinin nömrəsi göstərilir.

Seçici siyahısı tərtib edilərkən dövlət avtomatlaşdırılmış informasiya sistemindən istifadə edilə bilər. Seçici siyahıları makina yazısı formasında hazırlanır, Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi müstəsna hallarda isə əl yazısı formasında da tərtib edilə bilər.

Məntəqə üzrə tərtib olunmuş ilkin seçici siyahılarının birinci nüsxəsi müvafiq akt tərtib edilməklə məntəqə seçki komissiyasında saxlanılır, ikinci nüsxəsi isə hər il fevralın 5-dən gec olmayaraq, lakin səsvermə gününə azı 25 gün qalmış dairə seçki komissiyasına verilir. Seçki dairəsi üzrə ilkin seçici siyahıları hər il martın 5-dən gec olmayaraq iki nüsxədə tərtib edilir, dairə seçki komissiyasının sədri və katibləri tərəfindən imzalanır, seçki komissiyasının möhürü ilə təsdiq edilir və hər il aprelin 5-dək Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edilir. Mərkəzi Seçki Komissiyası seçici siyahılarında uyğunsuzluqlar tapdıqda, onlar düzəldilir və sonradan mayın 25-dək məntəqə və dairə seçki komissiyaları tərəfindən təsdiq edilir. Azərbaycan Respublikası üzrə seçicilərin siyahısı Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən dövlət avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi vasitəsi ilə tərtib edilir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 46.12-ci maddəsi).

VII FƏSİL

SEÇKİ DAİRƏLƏRİ VƏ SEÇKİ MƏNTƏQQƏLƏRİ

7.1. Seçki dairələri

Seçkilərin keçirilməsinin ərazi əsası kimi seçki dairələrinin yaradılması bərabər seçki hüququnu təmin edən mühüm prosedurlardan biridir.

Seçki dairələri seçki vahidlərinin daha geniş yayılmış formasıdır. Dolayı seçkilər keçirilən zaman belə vahidlər kimi, bir qayda olaraq, seçki kollegiyaları çıxış edir.

Seçki dairəsi seçkili vəzifəli şəxslərin nümayəndəli orqanlara seçildiyi ərazidir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.5-ci maddəsində seçki dairəsinə “qeydə alınmış seçicilərin hər hansı seçkili orqana nümayəndə (nümayəndələr) seçməsi üçün bu Məcəlləyə uyğun olaraq təşkil edilmiş ərazi vahidi” kimi leqal anlayış verilir.

Seçki dairələrinin yaradılması seçkilərin təyin edilməsindən sonra seçki prosesinin növbəti mərhələsidir.

Seçkilərin (referendumun) keçirilməsi üçün müvafiq ərazi vahidlərində daimi yaşayan və qeydə alınmış seçicilərin sayı haqqında müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyə qurumları ilə birgə Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim etdikləri məlumatlar əsasında həmin ərazi vahidlərində Mərkəzi Seçki Komissiyası hər 5 ildən bir 125 seçki (referendum) dairəsi yaradır. Seçki dairələri, bir qayda olaraq, seçicilərin orta təmsilçilik norması əsasında yaradılır. Seçicilərin orta təmsilçilik norması qeydə alınmış seçicilərin ümumi sayının 125-ə bölünməsi yolu ilə müəyyənləşdirilir.

Parlament seçkiləri üzrə seçki dairələrinin sayı, bir qayda olaraq, qanunla müəyyən olunsada, dünya ölkələrinin təcrübəsində fərqli qaydalara da rast gəlmək olar. Belə ki, məsələn, İtaliyada bu məsələ hökumət, Kanadada isə xüsusi komissiya tərəfindən həll edilir.

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan seçicilər seçki dairələri üzrə siyahıya alınır. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında daimi yaşayan, yaxud uzunmüddətli xarici ezamiyyətdə olan və Azərbaycan Respublikasının müvafiq diplomatik nümayəndəliklərində və ya konsulluq idarələrində qeydə alınmış seçicilərin sayı haqqında məlumatları Mərkəzi Seçki Komissiyasına müvafiq icra hakimiyyəti orqanı təqdim edir. Mərkəzi Seçki Komissiyası həmin məlumatlar əsasında referendum və Prezident seçkiləri zamanı göstərilən seçicilərin siyahıya alınması üçün müvafiq seçki dairələrinin siyahısını təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan seçicilərin siyahıya alındığı seçki dairələrinin seçicilərinin sayı seçicilərin orta təmsilçilik normasından az olmalıdır.

Seçki dairələrinin bu və ya digər növlərinin tətbiqi seçki qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş seçki sistemi növündən asılıdır. Əsasən, vahid seçki dairəsi, birmandatlı seçki dairəsi və çoxmandatlı seçki dairəsi fərqləndirilir. Milli Məclis deputatlarının seçkiləri zamanı seçki dairələri - birmandatlı seçki dairələri, referendum, Prezident seçkiləri, bələdiyyə üzvlərinin seçkiləri zamanı isə - seçki əraziləri hesab edilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçilməsi və referendum keçirilməsi nəzərdə tutulan vahid seçki dairəsi Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisini əhatə edir. Seçki dairəsi üzrə siyahıya alınmış seçicilər həm də vahid seçki dairəsində siyahıya alınmış sayılırlar.

Seçki dairələri aşağıdakı tələblərə riayət edilməklə yaradılır:

- Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi vahidinin hüdudları daxilində, bir qayda olaraq, orta təmsilçilik normasından 5 faizdən, yolu çətin və ucqar yerlərdə³⁶ isə 10 faizdən çox (az) olmamaq şərti ilə onların ərazisində qeydə alınmış seçicilərin sayı seçki dairələrində təqribən bərabər olmalıdır;
- aralarında sərhəd olmayan inzibati ərazi vahidləri üzrə seçki dairəsinin yaradılmasına yol verilmir;

³⁶ Uzaq və ya yolu çətin yerlər dedikdə, dağlıq ərazidə yerləşən və təbii şəraitlə bağlı ictimai nəqliyyat ilə ən yaxın seçki məntəqəsinə çatmaq üçün 1 saatdan artıq vaxt tələb olunan yaşayış məntəqələri nəzərdə tutulur.

- seçicilərin bu və ya digər qrupunun çoxluq təşkil etməsi naminə məqsədli şəkildə seçki dairələrinin sərhədlərinin müəyyən edilməsinə (dəyişdirilməsinə) yol verilmir.

Seçki dairələrinin yaradılması tələbləri yerinə yetirilərkən bələdiyyə qurumlarının sərhədlərinin kəşisməməsi zərurəti nəzərə alınmalıdır. Bələdiyyə seçkiləri zamanı bələdiyyə ərazisində yaşayan seçicilərin sayı ilə əlaqədar yuxarıda göstərilən təqribi bərabərlik tələbinə riayət etmək mümkün olmadıqda, Mərkəzi Seçki Komissiyası başqa seçki dairələrinin sərhədlərini dəqiqləşdirmək yolu ilə bu halı aradan qaldırmalıdır. Müvafiq bələdiyyənin ərazisində birdən çox seçki dairəsinin yaradılması və ya müvafiq seçki dairəsinin tərkibinə birdən çox bələdiyyənin daxil edilməsi nəticəsində bələdiyyənin (bələdiyyələrin) ərazisində yaşayan seçicilərin sayının orta təmsilçilik normasına bölünməsi ilə alınan qalıq yuxarıda göstərilən faizlərdən (5 % və 10 %) çox olduqda, Mərkəzi Seçki Komissiyası seçki dairəsinin yaradarkən Seçki Məcəlləsinin 29.1-ci maddəsinə riayət etməyə bilər. Bu halda Mərkəzi Seçki Komissiyası seçki dairəsinin yaradılması haqqında qərarla Seçki Məcəlləsinin 29.1-ci maddəsinə riayət etməyin mümkün olmadığını səbəblərini göstərməklə, öz qərarını əsaslandırmalıdır (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 29.4-cü maddəsi).

Seçki dairələrinin yaradılmasının əsasında ərazi prinsipi dayanır. Belə ki, dairə üzrə seçicilər onların daimi və ya daha çox yaşadığı ərazi üzrə bölünür. Bu prinsip ümumi və bərabər seçki hüququ prinsipinə uyğun gəlir, çünki bütün seçicilər seçkilərdə bərabər əsaslarla iştirak edirlər.

Seçki hüququnun bərabərliyi əhalisinin sayına görə bərabər (və ya mandatların və əhalinin sayının nisbətinə görə bərabər) seçki dairələrinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Əlbəttə, bir nəfərə qədər dəqiqliklə bərabərliyi təmin etmək qeyri-mümkündür. Seçki qanunlarına görə, adətən, dairələr bölünərkən inzibati-ərazi vahidlərini pozmağa icazə verilmir (əks təqdirdə ərazi seçki komissiyaları olmadıqda seçkilərin təşkili və onların nəticələrinin müəyyən edilməsi son dərəcə çətinliklidir). Ona görə də, seçki qanunları seçki dairələrinin əhalisinin sayında müəyyən qeyri-bərabərliyi (adətən, bu və ya başqa tərəfə 25-30%) yol verir (məsələn, Almaniya və Litvada 25%).

Bəzən qanunda dəqiq göstərilmiş müəyyən müddətdən sonra seçki dairələrinin sərhədlərinə yenidən baxılır (Məsələn, Böyük Britaniyada 15 ildən sonra). Qeyd etmək lazımdır ki, seçki dairələrinin bölünməsi ilə əlaqədar bərabərlik prinsipinin pozulmasına seçki coğrafiyası (həndəsəsi) deyilir. Bunu bəzən amerikan termini ilə “cerrimenderinq” də adlandırırlar (seçki dairələrinin bölünməsindən öz partiyasının mənafeyi üçün istifadə etmiş bir amerikalı qubernatorun adından və “yaratmaq” kimi tərcümə olunan ingilis sözündən). Hakimiyyətdə olan şəxslər bu üsuldan istifadə edərək seçki dairələrini elə bölürlər ki, nəticədə dairələrin əksəriyyətində heç olmazsa, minimal üstünlüklə qələbə qazanırlar, digər partiyanın və ya partiyaların elektoratını (tərəfdarlarını) isə dairələrin az bir hissəsində böyük nisbətdə cəmləşdirirlər. Bu məqsədlə qabaqcadan konkret sosioloji tədqiqatlar aparılır və müxtəlif yaşayış məntəqələrinin seçicilərinin rəğbəti müəyyənləşdirilir. Müxtəlif qaydada bölündüklərinə görə yaradılan dairələr bəzən oraq, tərəzi qolu və s. kimi qəribə formalar alır³⁷. ABŞ-da bir sıra ştatlarda eyni sayda şəhər əhalisi ilə müqayisədə mühafizəkar kənd əhalisindən daha çox deputat seçməyə imkan verən qeyri-bərabər seçki dairələrinin yaradılması təcrübəsi olmuşdur. Yalnız 1964-cü ildə Reynolds v. Sims işi üzrə ABŞ Ali Məhkəməsinin qərarı ilə belə təcrübə faktiki olaraq qadağan edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 29.3.3-cü maddəsi də respublikamızda bu təcrübəni qadağan edir. Ümumiyyətlə, seçki dairələrinin sərhədləri müəyyən edilərkən ədalətli bölgü üçün əhalinin sayı, ərazinin bütövlüyü, topoqrafiyası və coğrafi xüsusiyyətləri barədə məlumatlar nəzərə alınmalıdır.

Ərazi prinsipinin xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı seçki dairələri təşkil oluna bilər:

- a) vahid təmsilçilik norması əsasında yaradılan seçki dairələri;
- b) inzibati-ərazi dairələri.

Vahid təmsilçilik norması onu bildirir ki, hər bir seçki dairəsi orada yaşayan seçicilərin sayına görə bərabərdir, başqa sözlə, hər bir seçki dairəsində bərabər sayda seçici olur.

³⁷ Çirkin, V.Y. Xarici ölkələrin konstitusiyaya hüququ (ruscadan tərcümə) / V.Y.Çirkin. - Bakı: Digesta, - 2000, - s. 255-256.

İnzibati-ərazi dairələrinin əsasını ölkənin inzibati-ərazi bölgüsü təşkil edir. İnzibati-ərazi dairəsi üzrə seçilən vəzifəli şəxs, ilk növbədə, öz inzi-bati-ərazi vahidinin əhalisinin maraqlarını təmsil edir.

Ərazi prinsipi daha demokratik xarakter daşırsa da, seçki institutunun tarixində seçki dairələrinin digər prinsiplər, məsələn, istehsalat, korporativ və s. prinsiplər əsasında təşkil edilməsi halları da olmuşdur. İstehsalat dairələri iş yeri üzrə seçiciləri əhatə edir. Belə dairələr vaxtı ilə Polşada və bir sıra digər ölkələrdə yaradılmışdır. Müasir dövrdə isə bu tip dairələr Çində təşkil edilir. Lakin sırf istehsalat dairəsi olmur. Onlar istənilən halda ərazi prinsipi ilə uzlaşdırılır. Sinqapur, Fici kimi ölkələrin təcrübəsində seçki dairələri etnik meyar əsasında təşkil edilir.

Bir sıra ölkələrin təcrübəsində seçki dairəsindən irəli sürülən namizədlərin sayına məhdudiyət tətbiq edilir. Bu tələb ona görə müəyyən edilir ki, seçki bülletenində daha çox namizəd əks olunarsa, bu halda seçicilərin onlar arasında seçim etməsi çətinləşir. Digər tərəfdən, bu zaman seçicilərin səsləri çoxsaylı namizədlər arasında bölünə bilər və nisbi çoxluqlu majoritar sistem üzrə namizəd çox az səslə seçilə bilər.

Mərkəzi Seçki Komissiyası seçicilər barəsində məlumatlar əsasında, hər beş ildən bir, vahid seçicilər siyahısı tərtib edildikdən sonra 30 gün müddətində seçki dairələrinin yaradılması sxemini və onun qrafik təsvirini təsdiq etməlidir.

Seçki dairələrinin yaradılması sxemini və onun qrafik təsvirini, seçki dairələrinin hüdudlarına dair təklifləri Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən yaradılan və mütəxəssislərdən ibarət olan seçki dairələrinin sərhədlərinin müəyyən edilməsi üzrə komissiya hazırlayır. Həmin komissiyanın işinə Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədr müavini rəhbərlik edir və o, vəzifəsinə görə komissiyanın sədri hesab olunur. Seçki dairələrinin sərhədlərinin müəyyən edilməsi üzrə komissiyanın iclasları hər il vahid seçici siyahısı dəqiqləşdirildikdən sonra iki aydan gec olmayaraq keçirilir. Göstərilən komissiyanın əsas məqsədi seçki dairələrinin Seçki Məcəlləsinin 29.3-cü və 29.7-ci maddələrinə cavab verməsinin təmin edilməsidir. Həmin komissiya üzvlərinin yalnız 1/3 hissəsi dövlət

qulluğunda ola bilər. Seçki dairələri seçkilərin (referendumun) keçirilməsindən bilavasitə əvvəl yaradılırsa, seçki dairələrinin yaradılması sxemi və onun qrafik təsviri seçkilər (referendum) gününə ən azı 55 gün qalmış təsdiq edilməli və seçki (referendum) gününə azı 50 gün qalmış dərc edilməlidir.

Seçki dairələrinin yaradılması sxemində aşağıdakılar göstərilməlidir:

- hər seçki dairəsinin adı və nömrəsi;
- hər seçki dairəsinə daxil olan inzibati ərazi vahidlərinin, yaxud şəhər, rayon, şəhərdə rayon üzrə bələdiyyə qurumlarının siyahısı;
- hər seçki dairəsinin mərkəzi;
- hər seçki dairəsində qeydə alınmış seçicilərin sayı, inzibati ərazi vahidində birdən çox seçki dairəsi yaradıldıqda, seçki dairəsinin tərkibinə daxil olan hər bir bələdiyyə qurumunda qeydə alınmış seçicilərin sayı;
- Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan seçicilərin yaşadığı xarici dövlətlər göstərilməklə, Seçki Məcəlləsinin 29.2-ci maddəsinə uyğun olaraq müvafiq seçki dairəsində siyahıya alınmış həmin seçicilərin sayı.

Seçki dairələri yaradılarkən və onların yaradılma sxemi müəyyənləşdirilərkən dövlət avtomatlaşdırılmış informasiya sistemindən istifadə edilə bilər.

Seçki məntəqələri elə müəyyən olunmalıdır ki, seçki dairəsi çərçivəsində onların bərabərliyi təmin edilsin.

7.2. Seçki məntəqələri

Seçki məntəqələri:

- a) səsvermənin keçirilməsi və səslərin hesablanması məqsədilə yaradılır;
- b) bələdiyyə qurumlarının ərazilərində qeydə alınmış seçicilərin sayı nəzərə alınmaqla yaradılır;
- c) hər beş ildən bir yaradılır.

Bu əlamətlərin ümumiləşdirilməsi əsasında seçki məntəqələrinə səsvermənin keçirilməsi və səslərin hesablanması məqsədilə bələdiyyə qurumlarının ərazilərində qeydə alınmış seçicilərin sayı nəzərə alınmaqla hər beş ildən bir yaradılan ərazi vahidi kimi tərif vermək olar.

Seçki məntəqəsinin mühüm funksiyası ondan ibarətdir ki, aktiv seçki hüququna malik olan şəxslər bura gələrək seçici siyahısı ilə tanış ola, lazım gəldikdə orada özləri ilə bağlı məlumatlara düzəlişlər təklif edə və aktiv seçki hüquqlarını bilavasitə reallaşdırma (səs verə) bilərlər. Seçki məntəqələrində səsvermə üçün xüsusi yer nəzərdə tutulur, seçicilərə seçki bülletenləri verilir, səsvermə həyata keçirilir və seçkilərin gedişi müşahidə olunur. Burada müvafiq komissiya (məntəqə seçki komissiyası) seçicilərin səsliyinin ilkin hesablanması prosesini həyata keçirir və ilkin nəticəni (məntəqə üzrə) müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 35-ci maddəsinə görə, seçki məntəqələri müvafiq dairə komissiyaları tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və bələdiyyə qurumu ilə razılaşdırılmaqla, seçicilər üçün maksimum əlverişli şərait yaradılmasının zəruriliyi, yerli və digər şərait nəzərə alınmaqla yaradılır. Seçki məntəqələri bilavasitə seçkilərdən (referendumdan) əvvəl yaradılırsa, onlar səsvermə gününə ən azı 50 gün qalmış yaradılmalıdır. Seçki məntəqəsinin yaradılması haqqında dairə seçki komissiyasının qərarında məntəqənin hüddudları (seçki məntəqəsi yaşayış məntəqəsinin bir hissəsini əhatə etdikdə evlərin nömrələri nəzərə alınmaqla küçələrin adları) dəqiq göstərilməlidir.

Seçki məntəqələri yaradılarkən aşağıdakı tələblərə riayət olunması vacibdir:

- hər seçki məntəqəsinin ərazisində ən çoxu 1500 və ən azı 50 seçici qeydə alınmalıdır;
- seçki məntəqələrinin sərhədləri seçki dairələrinin sərhədlərini pozmamalıdır.

Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına məxsus olan sektorunda yerləşən neft platformalarında, səsvermə günü üzən gəmilərdə (seçicilərin sayı 50-dən artıq olduqda), seçicilərin müvəqqəti olduqları yerlərdə

(xəstəxanalarda, sanatoriyalarda, istirahət evlərində) seçki məntəqələri Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada səsvermə gününə ən azı 50 gün qalmış, Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi müstəsna hallarda isə səsvermə gününə azı 5 gün qalmış yaradıla bilər. Belə seçki məntəqələri yerləşdikləri yerdə və ya gəminin qeydiyyatda olduğu yerdə yaradılmış seçki dairəsinin tərkibinə daxil olur. Bu cür seçki məntəqələri yalnız referendum və Prezident seçkilərinin keçirilməsi üçün yaradılır.

Seçkilərin təşkili zamanı seçicilər haqqında məlumatları müvafiq qurumların rəhbərləri və ya buna səlahiyyəti olan digər şəxslər (gəmi kapitanı, neft və qaz hasilatı platformalarının rəhbərləri, baş həkim, istintaq təcridxanalarının, cəzaçəkmə müəssisələrinin rəisi və s.) təqdim edir və bu məlumatların düzgünlüyünə, tamlığına və vaxtında verilməsinə görə onlar qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş məsuliyyət daşıyırlar. Göstərilən yerlərdə olan seçicilər haqqında təqdim edilən məlumat əsasında tərtib olunmuş seçicilər siyahısı məntəqə seçki komissiyası tərəfindən yoxlanılaraq səsvermə gününə azı 5 gün qalmış təsdiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı altında üzən gəmilərə, neft və qaz hasilatı platformalarına seçki sənədlərinin çatdırılmasını Azərbaycan Dövlət Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin rəhbərliyi təmin etməlidir.

Səsvermə günü xəstəxanalarda, sanatoriyalarda və istirahət evlərində olan seçicilər orada yaradılan seçki məntəqələrində şəxsiyyət vəsiqəsi və ya onu əvəz edən sənəd əsasında seçici siyahılarına daxil edirlər. Səsvermə günü həmin yerlərdə seçki məntəqəsi yaradılmayıbsa, belə seçicilər göstərilən müəssisələrin rəhbərlərinin onların səsverməsi üçün müəyyən edilmiş məntəqə seçki komissiyasına təqdim etdikləri məlumatlar əsasında həmin seçki məntəqələrinin seçici siyahılarına daxil edirlər. Həmin məlumatda şəxsiyyət vəsiqələrinin və ya onları əvəz edən sənədlərin tam göstəriciləri əks etdirilməlidir.

İstintaq təcridxanalarında və cəzaçəkmə müəssisələrində seçki məntəqəsi yaradılmayıbsa, həmin müəssisələrin rəhbərləri seçicilər haqqında məlumatları toplayıb dəqiqləşdirir, səsvermə gününə azı 35

gün qalmış göstərilən yerlərdə saxlanılan seçicilərin səs verməsi üçün müvafiq məntəqə seçki komissiyasına təqdim edirlər³⁸.

“Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 6.1-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan hərbi qulluqçular Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının seçkili dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, ümumxalq müzakirələrində və səsvermələrində (referendumlarda) iştirak etmək hüququna malikdirlər.

Hərbi qulluqçular ümumi seçki məntəqələrində səs verirlər. Müddətli hərbi qulluqda olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçki məntəqələrinə çatdırılması (getmələri) qaydaları Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyən edilir. Yaşayış məntəqələrindən kənar yerdə yerləşən hərbi hissələrdə seçki məntəqələrinin yaradılmasına yalnız o halda yol verilir ki, hərbi qulluqçuların ümumi seçki məntəqələrinə ictimai nəqliyyatla çatdırılması üçün 1 saatdan çox vaxt lazım olsun və hərbi qulluqçuların ümumi sayı 50-dən artıq olsun. Belə hallarda seçki məntəqələri səsvermə gününə ən azı 50 gün qalmış, müstəsna hallarda isə müvafiq dairə seçki komissiyasının qərarına uyğun olaraq hərbi hissələrin komandirləri tərəfindən səsvermə gününə azı 5 gün qalmış yaradılır. Sərhəd mühafizə orqanlarının hərbi qulluqçuları və hərbi münaqişə zonasında yerləşdirilən hərbi qulluqçular, Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi hallarda xüsusi rejim şəraitində qulluq edən hərbi qulluqçular onların hərbi hissələrində yaradılan seçki məntəqələrində səs verirlər. Xüsusi rejim şəraitində qulluq edən hərbi qulluqçular haqqında qərar Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən səsvermə gününə ən azı 5 gün qalmış qəbul edilir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 35.5-ci maddəsi).

³⁸ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 18 iyun 2013-cü il tarixli 6/50 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Seçkilərdə (referendumda) Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı altında üzən gəmilərdə, Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına məxsus sektorunda yerləşən neft və qaz hasilatı platformalarında, xəstəxanalarda, sanatoriyalarda, istirahət evlərində, azadlıqdan məhrumetmə yerlərində və istintaq təcridxanalarında seçkilərin təşkili haqqında Təlimat”: [Elektron resurs] / URL:

http://www.msk.gov.az/plugins/pdf/datafiles/az_FILE_8FD8C3-8C3CF4-20033F-0249C8-A57BD2-9991FE.pdf

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 18 iyun 2013-cü il tarixli 6/49 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş, 26 may 2017-ci il tarixli 3/10 sayılı və 22 noyabr 2018-ci il tarixli 17/92 sayılı Qərarları ilə dəyişikliklər edilmiş “Hərbi qulluqçuların seçkilərdə (referendumda) iştirakına dair Təlimat”ın³⁹ 4.1-ci bəndində göstərilir ki, hərbi hissədə seçki məntəqəsi hərbi hissə komandiri tərəfindən normal iş rejiminin təmin edilməsi məqsədilə elə yerdə təşkil edilməlidir ki, həmin seçki məntəqəsinə giriş maneəsiz olsun və hərbi hissənin xidmətkeçmə və iş rejimi pozulmadan bu Təlimatın 4.2-ci bəndində göstərilən şəxslərin seçki məntəqəsinə sərbəst gediş-gəlişi və orada olarkən öz səlahiyyətlərini tam həyata keçirməsi mümkün olsun. Həmin təlimatın 4.2-ci bəndinə əsasən, hərbi hissələrdə yaradılmış seçki məntəqələrində səsvermə otağına Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada məntəqə və yuxarı seçki komissiyalarının üzvlərinin, qeydə alınmış namizədlərin və onların səlahiyyətli nümayəndələrinin, vəkil edilmiş şəxslərinin, siyasi partiyaların, siyasi partiya bloklarının səlahiyyətli nümayəndələrinin, onların vəkil edilmiş şəxslərinin, habelə referendum üzrə təşviqat qruplarının vəkil edilmiş şəxslərinin, kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin və müşahidəçilərin maneəsiz daxil olmasına imkan yaradılmalıdır. Səsvermə günü seçki məntəqəsində olarkən həmin şəxslərin statusunu müəyyən etməyə imkan verən (Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyən edilmiş formada soyadı, adı, atasının adı, vəzifəsi göstərilmiş və fotosəkli olan) lövhəciklər onların üzərində olmalıdır.

Səsvermə günü xarici dövlətlərdə olan seçicilərin səs verməsi və səsələrinin hesablanması üçün seçki məntəqələri seçicilərin olduğu ərazilərdə Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərinin və ya konsulluq idarələrinin rəhbərləri tərəfindən konsul qeydiyyatına durmuş seçicilərin sayı 50-dən artıq olduqda səsvermə gününə azı 30 gün qalmış yaradılır.

³⁹ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 18 iyun 2013-cü il tarixli 6/49 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Hərbi qulluqçuların seçkilərdə (referendumda) iştirakına dair Təlimat”: [Elektron resurs] / URL: http://www.msk.gov.az/plugins/pdf/datafiles/az_FILE_9287A8-A8484F-D384D4-EC8051-29C830-4E300A.pdf

Bu cür seçki məntəqələri yalnız referendum və Prezident seçkilərinin keçirilməsi üçün yaradılır.

Nömrələri və hüdudları göstərilən seçki məntəqələrinin siyahısı (seçki məntəqəsi yaşayış məntəqəsinin ərazisinin bir hissəsini əhatə etdikdə), yaşayış məntəqələrinin siyahısı (seçki məntəqəsi bir neçə yaşayış məntəqəsində yaradılmışsa), məntəqə seçki komissiyalarının, səsvermə otaqlarının yerləri və məntəqə seçki komissiyalarının telefon nömrələri dairə seçki komissiyaları tərəfindən səsvermə gününə azı 45 gün qalmış, seçki qanunvericiliyində göstərilmiş müstəsna hallarda yaradılan seçki məntəqələri haqqında məlumat isə onların yaradılması günündən ən gec 2 gün keçənədək dərc edilir.

VIII FƏSİL SEÇKİ ORQANLARI (KOMİSSİYALARI)

8.1. Seçki komissiyalarının anlayışı və növləri

Demokratik dövlətlərdə seçkiləri təşkil edən dövlət orqanları dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Seçkilər nəticəsində xalq öz iradəsini ifadə edir və xalqa məxsus olan hakimiyyət onun nümayəndələrinə ötürülür. Bu zaman xalqın öz iradəsini ifadə etməsi prosesini seçki komissiyaları təşkil edir. Ona görə də, seçkilərin keçirilməsi zamanı bütövlükdə seçkilərin demokratikliyi seçki orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Xarici ölkələrin təcrübəsində seçkiləri təşkil edən kollektiv qurumlarla bağlı müəyyən yanaşmalara rast gəlmək olar:

- a) hökumət yanaşması;
- b) məhkəmə yanaşması;
- c) çoxpartiyalı yanaşma;
- ç) ekspert yanaşması.

Hökumət yanaşması. Bir sıra ölkələrdə (məsələn, Almaniyada, İtaliyada) seçkilərin keçirilməsinə görə məsuliyyəti ölkənin daxili işlər orqanları daşıyır. Seçki məntəqələrinin işinin təşkilinə məsul olan vəzifəli şəxslər dövlət qulluqçuları sırasından təyin edilir. Bu yanaşmanın bir çox üstünlükləri vardır, bir şərtlə ki, dövlət qulluqçuları müstəqil peşəkarlar kimi davransınlar. Əgər onların müstəqilliyi sual altındadırsa, bu zaman problemlər yarana bilər.

Məhkəmə yanaşması. Pakistanda Mərkəzi Seçki Komissiyası üç hakimdən ibarətdir. Onlar Prezident tərəfindən ölkənin və digər məhkəmələrin hakimləri sırasından seçilir. Rumıniyada Ali Məhkəmənin beş üzvü püşkatma ilə Mərkəzi Seçki Komissiyasında işləmək üçün

seçilir. Bu yanaşmanın da uğurlu olması məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyindən asılıdır.

Çoxpartiyalı yanaşma. Bu yanaşma bütün maraqlı siyasi partiyaların Mərkəzi Seçki Komissiyasına öz nümayəndələrini təyin etməsini nəzərdə tutur. Bu modellə bağlı bir sıra problemlər vardır. Onlardan biri ondan ibarətdir ki, keçid dövrlərində çoxlu sayda partiyalar mövcud olur. Əgər bütün partiyalara komissiyaya öz nümayəndəsini təyin etmək hüququ verilərsə, bu halda komissiyanın say tərkibi hədsiz geniş ola bilər. Bu isə onun işinin səmərəliliyinin azalmasına, habelə komissiyaya onun işinin təşkili ilə bağlı kifayət qədər təcrübəsi olmayan insanların daxil olmasına səbəb ola bilər.

Ekspert yanaşması. Bu yanaşma bütün siyasi partiyaların razılığı ilə müvafiq təcrübəsi olan və öz müstəqillikləri ilə tanınan ekspertlərin təyin edilməsini nəzərdə tutur⁴⁰.

Azərbaycan Respublikasında seçkilər seçki komissiyaları tərəfindən təşkil edilir və keçirilir.

Seçki komissiyaları vətəndaşların seçki hüquqlarının əsas təminatlarından biri kimi çıxış edir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini özünün ali məqsədi elan edən və bu kontekstdə vətəndaşların seçki hüquqlarının tanınması, əməl olunması və qorunmasına görə məsul olan dövlət bu vəzifəsini digər vasitələrlə yanaşı, kollegial orqanlar olan seçki komissiyaları yaratmaq yolu ilə yerinə yetirir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.4-cü maddəsi ilə seçki komissiyasına Seçki Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulan qaydada formalaşdırılan və seçkilərin keçirilməsini təşkil və təmin edən kollegial orqan kimi leqal anlayış verilir.

Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri daxilində seçki orqanları-seçki komissiyaları seçkilərin hazırlanmasını, keçirilməsini, səsvermənin nəticələrinin və seçkilərin yekunlarının müəyyən edilməsini, vətəndaşların seçki hüquqlarının həyata keçirilməsini və müdafiəsini təmin edir, həmin hüquqlara riayət olunmasına nəzarət edirlər.

⁴⁰ Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебник для вузов / Отв. ред. А.А. Вешняков. - Москва: Норма, - 2003, - с. 152-153.

Seçki komissiyaları vətəndaşların hüquq mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Onlar öz fəaliyyətləri gedişində seçicilərə və seçki prosesinin digər iştirakçlarına seçki qanunvericiliyinin əsaslarını, aktiv və passiv seçki hüququnun həyata keçirilməsi şərtlərini izah edirlər. Lakin seçki komissiyalarının hüquq mədəniyyətinin yüksəldilməsi ilə bağlı fəaliyyəti, təbii ki, köməkçi-yardımcı xarakter daşıyır, onların əsas funksiyasına əlavə kimi çıxış edir və həmin funksiyanın məzmunundan irəli gəlir.

Seçki komissiyaları Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri daxilində seçkilərin hazırlanmasında və keçirilməsində dövlət hakimiyyəti orqanlarından, bələdiyyə qurumlarından, siyasi partiyalardan, qeyri-hökumət təşkilatlarından və başqa ictimai təşkilatlardan, digər hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı deyillər; onların və ya onların vəzifəli şəxslərinin seçki komissiyalarının fəaliyyətinə müdaxilə etməsinə yol verilmir. Seçki komissiyalarının işinə müdaxilə edən və ya təsir göstərən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə və İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb edirlər (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 17.3-cü maddəsi).

Qüvvədə olan seçki qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri daxilində seçki komissiyalarının qəbul etdiyi qərarlar və aktlar müvafiq ərazidə fəaliyyət göstərən dövlət orqanları, bələdiyyə qurumları, namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, qeyri-hökumət təşkilatları, digər ictimai təşkilatlar, referendum üzrə təşviqat qrupları, vəzifəli şəxslər və seçicilər üçün məcburidir. Yuxarı seçki komissiyalarının qərarları aşağı seçki komissiyaları üçün məcburidir.

Öz səlahiyyətləri daxilində seçki komissiyaları aşağıdakı məqsədlər üçün (seçicilər haqqında məlumatların qorunması və yayılmaması şərti ilə) dövlət avtomatlaşdırılmış informasiya sistemindən istifadə etmək hüququna malikdirlər:

- a) seçicilərə seçkilərin hazırlanmasının və keçirilməsinin gedişi, onların nəticələri haqqında məlumat verilməsi;
- b) seçkilərin hazırlanmasında və keçirilməsində istifadə edilən məlumatların əldə edilməsi, toplanması, tamamlanması, yenidən işlənməsi, ötürülməsi və mühafizə edilməsi;

c) seçki komissiyalarının fəaliyyətinin informasiya təminatı.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 17.6-cı maddəsinə əsasən, seçkilərin təşkili və keçirilməsi zamanı seçki komissiyaları və onların üzvləri, digər vəzifəli şəxslər öz fəaliyyətlərində aşağıdakı tələblərə əməl etməlidirlər:

1. seçkilərin təşkili və keçirilməsində qanuna əsaslanmalıdırlar, qanunlar tam, bərabər və qərəzsiz tətbiq olunmalıdır;
2. qanun çərçivəsində hər bir siyasi partiyaya, referendum üzrə təşviqat qrupuna, namizədə, seçiciyə və seçki kampaniyasının digər iştirakçılarna ədalətli və bərabər münasibət bəsləməlidirlər;
3. namizədə, siyasi partiyalara, referendum üzrə təşviqat qruplarına, seçiciyə münasibətdə neytral və qərəzsiz olmalıdırlar;
4. hər hansı bir namizədin, siyasi partiyanın, referendum üzrə təşviqat qrupunun dəstəklənməsinə yönəldilən və ya dəstəklənməsi kimi başa düşülə bilən hərəkətlərə yol verməməlidirlər;
5. seçkilərin təşkilatçısı kimi xidməti və şəxsi mənafeələr arasında ziddiyyətlərə yol verməməlidirlər;
6. seçki kampaniyasında iştirak edənlərdən heç bir hədiyyə və digər bəxşişlər almamalıdırlar;
7. qanunsuz, onların vəzifələri ilə ziddiyyət təşkil edən göstərişləri icra etməməlidirlər;
8. onların vəzifələri ilə ziddiyyət təşkil edən heç bir hərəkətdə (aksiyada) iştirak etməməlidirlər;
9. hər hansı bir namizədə, siyasi partiyaya, referendum üzrə təşviqat qrupuna qarşı qərəzli mövqeyin yaranmasına gətirib çıxara bilən fəaliyyətdə (özlə fəaliyyət də daxil olmaqla) iştirak etməməlidirlər;
10. seçkilərlə əlaqəsi olan heç bir siyasi mübahisə zamanı mövqə bildirməməlidirlər;
11. siyasi mahiyyət daşıyan seçki məsələləri ilə əlaqədar heç bir seçici ilə münasibətdə olmamalıdırlar;
12. heç bir siyasi partiyanın rəmlərini gəzdirməməli və yaymamalıdırlar, heç bir siyasi partiyaya hansısa başqa yolla münasibət bildirməməlidirlər;

13. seçki komissiyalarının iclasları istisna olmaqla, qəbul olunan qərarları öz mülahizələri üzrə şərh etməməlidirlər;
14. hər bir qərarın qəbul edilməsinə təsir göstərə bilən məlumatın əldə edilməsini mümkün etməlidirlər;
15. qanun əsasında seçicilərə, seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsində iştirak etmək hüququ olan şəxslərə sənədlərlə və məlumatlarla tanış olmaq üçün şərait yaratmalıdırlar;
16. məlumatların yığılmasına, araşdırılmasına, birmənalı və aydın anlaşılmaqla müntəzəm dərc edilməsinə şərait yaratmalıdırlar;
17. seçicilərin seçkilərdə iştirakı üçün imkan dairəsində bütün tədbirləri görməlidirlər;
18. seçicilər tərəfindən seçki kampaniyasının düzgün başa düşülməsi üçün tədbirlər görməlidirlər;
19. səs vermək üçün xüsusi şəraitin yaradılması tələb olunan əlilliyi və ya digər fiziki pozuntusu olan, uzaq və ya yolu çətin keçilən yerlərdə yaşayan seçicilərin seçkilərdə iştirakı üçün bütün imkanları yaratmalıdırlar.

Göründüyü kimi, qüvvədə olan seçki qanunvericiliyi seçki komissiyaları üçün vətəndaşların seçki hüquqlarının yalnız həyata keçirilməsi vəzifəsini deyil, həm də bu hüquqların qorunması vəzifəsini müəyyən edir.

Beləliklə, seçki komissiyaları qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətlərdə yaradılan, seçkilərin hazırlanmasını və keçirilməsini təşkil və təmin edən kollegial orqanlardır. Seçki komissiyalarının kollegial orqanlar kimi təşkili və fəaliyyəti onların hüquqi statusunun əsas xüsusiyyətlərindən birini təşkil edir. Seçki komissiyaları heç bir dövlət hakimiyyəti qoluna daxil deyildir.

Azərbaycan Respublikasında seçki komissiyaları sisteminə aşağıdakı komissiyalar daxildir:

1. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası;
2. dairə seçki komissiyaları;
3. məntəqə seçki komissiyaları.

Seçki komissiyalarının işinə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası rəhbərlik edir.

Seçki komissiyaları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3, 83, 101 və 142-ci maddələrinə uyğun olaraq daimi fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarıdır (Seçki Məcəlləsinin 35.4-35.6-cı maddələrində göstərilən məntəqə seçki komissiyaları istisna olmaqla).

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 19-cu maddəsi seçki komissiyalarının fəaliyyətinin təşkilinin ümumi qaydalarını müəyyən edir. Həmin maddəyə görə seçki komissiyaları kollegial formada fəaliyyət göstərirlər. Müvafiq seçki komissiyası onun həlledici səs hüquqlu üzvlərinin təyin edildiyi gündən ən gec 5 gün ərzində birinci iclasına toplaşır. Seçki komissiyasının sədri (Mərkəzi Seçki Komissiyasında həmçinin sədr müavini), iki katibi seçki komissiyasının birinci iclasında açıq səsvermə yolu ilə seçilirlər. Seçki komissiyasının sədri seçiləndə onun birinci iclasında və ya sədr olmadıqda iclasa yaşı daha çox olan üzv sədrlik edir. Seçki komissiyasının sədri Milli Məclisdə deputatları çoxluq təşkil edən siyasi partiyayı, katiblərin hər biri isə Milli Məclisdə deputatları azlıq təşkil edən siyasi partiyaları və müstəqil deputatları təmsil edirlər.

Seçki komissiyaları öz səlahiyyətləri daxilində qərarlar qəbul edirlər.

Seçki komissiyasının iclası sədr tərəfindən, habelə komissiyanın həlledici səs hüquqlu üzvlərinin azı 1/3 hissəsinin tələbi ilə çağırılır. Seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvü, xəstələnmə və digər üzrlü səbəblər istisna edilməklə, seçki komissiyasının bütün iclaslarında iştirak etməyə borcludur. Seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvünün xəstələnmə və digər üzrlü səbəblərə görə əvəz edilməsi məqsədilə seçki komissiyalarına əsas üzvlərlə yanaşı, eyni şərtlər əsasında irəli sürülmüş əvəzedici üzvlər təyin edirlər (seçilirlər).

Seçki komissiyasının iclası haqqında və həmin iclasda baxılan məsələlər haqqında seçki komissiyasının üzvləri komissiyanın sədri tərəfindən iclasın keçirilməsindən 5 gün əvvəl, lakin iclasın keçirilməsinə ən azı 3 gün qalmış xəbərdar edirlər. Seçki komissiyasının iclasının vaxtı haqqında məlumat və həmin iclasda baxılan məsələlərin siyahısı, onlara aid müvafiq qərar layihələri və digər sənədlər seçki komissiyasının üzvlərinə yazılı formada və ya elektron kommunikasiya vasitələri ilə

şəxsən çatdırılır. İclasın vaxtı haqqında məlumat və həmin iclasda baxılan məsələlərin siyahısı, onlara aid müvafiq qərar layihələri və digər sənədlər səsvermə gününə 5 gündən az qalmışdırsa, 24 saat müddətində, səsvermə günü isə dərhal və şəxsən çatdırılır.

Seçki komissiyası iclasının səlahiyyətli olması üçün onun həlledici səs hüquqlu üzvlərinin azı 2/3 hissəsi təyin edilməlidir. Seçki komissiyasının iclası komissiyanın həlledici səs hüquqlu üzvlərinin 2/3 hissəsi iştirak etdikdə səlahiyyətli hesab edilir. Seçki komissiyası üzvünün, habelə iclasda yuxarı seçki komissiyasının rəsmi iştirak edən üzvünün tələbi ilə komissiyanın səlahiyyətinə aid olan və təsdiq edilmiş gündəliyə uyğun gələn hər hansı məsələyə dair səsvermə keçirilməlidir. Seçki komissiyası üzvlərinin azı 1/3-nin tələbi ilə seçkilərlə bağlı hər hansı bir məsələ seçki komissiyasının sədrinə ünvanlanan yazılı müraciət əsasında seçki komissiyası iclasının gündəliyinə daxil edilməlidir.

Seçki komissiyasının bütün iclasları haqqında protokol tərtib edilir, komissiyaya daxil olan bütün sənədlər qeydə alınır. Seçki komissiyasının qərarları və iclasının protokolları komissiyanın sədri və katibləri tərəfindən imzalanır. Adları çəkilən şəxslər qərar və protokolu imzalamadıqda, onları bu sənədlərə səs verən komissiya üzvləri imzalayır. Seçki komissiyalarının iclasının protokolları təsdiq olunmaq üçün iclasa ən azı 24 saat qalmış (seçki günü isə gecikdirilmədən) komissiya üzvlərinə paylanır və komissiyanın növbəti iclaslarının birində qərarla təsdiq edilir (bu məsələ seçki komissiyasının iclasının gündəliyinə birinci məsələ kimi salınır). Seçki komissiyasının qəbul edilmiş qərarı ilə razılaşmayan üzvlər yazılı formada xüsusi rəy bildirə bilərlər və həmin rəy komissiyanın iclasının protokoluna əlavə edilir. Xüsusi rəy ən geci 3 gün müddətində komissiyanın sədri tərəfindən yuxarı seçki komissiyasına çatdırılmalı, səsvermə günü və səsvermənin ertəsi günü isə onun haqqında təxirə salınmadan məlumat verilməlidir.

Seçki komissiyası seçkilərin (referendumun) hazırlanması və keçirilməsi ilə əlaqədar işlərin yerinə yetirilməsi üçün büdcədən ayrılan vəsait həddində əmək müqaviləsi və mülki müqavilə əsasında ştatdankənar işçilər götürə bilər.

Seçki komissiyasının sədri (Mərkəzi Seçki Komissiyası sədrinin müavini də daxil olmaqla) komissiyanın katibləri və üzvləri arasında vəzifə bölgüsü aparır. Bununla əlaqədar seçki komissiyası sədrinin qəbul etdiyi qərar seçki komissiyası tərəfindən ləğv edilə bilər. Seçki komissiyasının sədri vəzifəsinə görə seçki komissiyası katibliyinin rəhbəri hesab olunur.

8.2. Seçki komissiyalarının formalaşdırılması qaydası

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası 18 üzvdən ibarətdir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvləri Milli Məclis tərəfindən seçilir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının 6 üzvü deputatları Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyayı, 6 üzvü heç bir siyasi partiya mənsub olmayan (müstəqil) və onların namizədliklərini təqdim edən deputatları, 6 üzvü deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyaları təmsil edir. Müstəqil deputatları Mərkəzi Seçki Komissiyasında namizədlikləri onlar tərəfindən irəli sürülmüş müstəqil, dövlət qulluğunda olmayan, bir qayda olaraq, hüquqşünaslar təmsil edirlər. 2 namizəd maraqlı tərəflərlə razılaşıdırılır: bir namizəd Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən siyasi partiyanın nümayəndələri ilə, digər namizəd isə deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən siyasi partiyaların nümayəndələri ilə.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvləri ali təhsilli olmalıdırlar.

Mərkəzi Seçki Komissiyası öz iclaslarının keçirilməsi qaydasını müəyyən etmək məqsədilə rəqlament qəbul edir.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları açıq səsvermə yolu ilə Mərkəzi Seçki Komissiyasının iclasında komissiya üzvlərinin 12-si iştirak edərsə - azı 8 üzvün; 13-ü iştirak edərsə - azı 9 üzvün; 14-ü və ya 15-i iştirak edərsə - azı 10 üzvün; 16-sı iştirak edərsə - azı 11 üzvün; 17-si və ya 18-i iştirak edərsə - azı 12 üzvün səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Seçki Məcəlləsinin tətbiqi qaydaları ilə əlaqədar qəbul edilən təlimatlar və ya metodiki göstərişlər Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ilə təsdiq edilməzdən əvvəl hüquqi ekspertizadan keçirilməlidir. Hüquqi ekspertizanın

rəyi səsverməyə azı 3 gün qalmış layihə ilə birlikdə Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvlərinə təqdim edilir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 28.3-cü maddəsi).

Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları ən gec 24 saat ərzində rəsmi dərc edilməlidir və onlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası öz katibliyini yaradır. Katibliyin fəaliyyəti Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq edilmiş Əsasnamə ilə tənzimlənir. Mərkəzi Seçki Komissiyası katibliyin strukturunu və ştat vahidlərini dövlət büdcəsindən ona ayrılmış vəsait hüdudlarında müəyyən edir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının Əsasnaməsi, onun katibliyinin strukturunu və ştat cədvəli təsdiq edildikdən sonra dərc edilməlidir. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının rəsmi mətbuat orqanı və internet saytı vardır.

Dairə seçki komissiyalarının formalaşdırılması qaydası Seçki Məcəlləsinin 30-cu maddəsi ilə müəyyən edilir. Həmin maddəyə əsasən, dairə seçki komissiyaları bilavasitə seçkilərdən əvvəl yaradılsa, onlar səsvermə gününə azı 50 gün qalmış təşkil edilməlidir.

Dairə seçki komissiyası 9 üzvdən ibarətdir. Dairə seçki komissiyasının üzvləri Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təyin edilir.

Dairə seçki komissiyasının 3 üzvünün namizədliyi deputatları Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən siyasi partiyaları Mərkəzi Seçki Komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən, 3 üzvünün namizədliyi deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən siyasi partiyaları Mərkəzi Seçki Komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən, 3 üzvünün namizədliyi isə heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan Milli Məclis deputatlarını Mərkəzi Seçki Komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən təqdim edilir. Dairə seçki komissiyasının üzvlüyünə namizədləri Mərkəzi Seçki Komissiyasında siyasi partiyaları təmsil edən komissiyanın üzvlərinə müvafiq siyasi partiyaların yerli təşkilatları da təqdim edə bilərlər. Heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan deputatları Mərkəzi Seçki Komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən dairə seçki komissiyasına irəli sürülmüş namizədlərin 2-si maraqlı tərəflərlə razılaşıdırılır: 1 namizəd deputatları Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən siyasi partiyaları Mərkəzi Seçki Komissi-

yasında təmsil edən komissiya üzvləri ilə, digər namizəd deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən siyasi partiyaları Mərkəzi Seçki Komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri ilə.

Dairə seçki komissiyalarının üzvləri Mərkəzi Seçki Komissiyasından müvafiq vəsiqə alırlar.

Dairə seçki komissiyası öz işini Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq edilmiş dairə seçki komissiyasının Reqlamenti əsasında qurur.

Dairə seçki komissiyasının katibliyi öz işini Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq edilmiş Əsasnamə əsasında qurur.

Dairə seçki komissiyasının qərarları komissiyanın iclasında 9 üzv iştirak etdikdə – azı 6 üzvün, 8 və ya 7 üzv iştirak etdikdə – azı 5 üzvün, 6 üzv iştirak etdikdə – azı 4 üzvün lehinə səs verməsi nəticəsində qəbul edilir. Dairə seçki komissiyasının qərarı 24 saat ərzində dərc edilməlidir və dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

Dairə seçki komissiyasının katibliyinin daimi fəaliyyət göstərən işçilərinin sayı, onların vəzifələrinin adları və əmək haqları Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 36-cı maddəsi məntəqə seçki komissiyalarının təşkil edilməsi (formalaşdırılması) qaydası ilə bağlı məsələləri tənzim edir. Həmin maddəyə uyğun olaraq məntəqə seçki komissiyaları müvafiq dairə seçki komissiyaları tərəfindən 6 üzvdən ibarət tərkibdə təşkil edilir. Məntəqə seçki komissiyasının 2 üzvünün namizədliyi deputatları Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən siyasi partiyayı dairə seçki komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən, 2 üzvünün namizədliyi deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən siyasi partiyaları dairə seçki komissiyasında təmsil edən komissiya üzvləri tərəfindən, 2 üzvünün namizədliyi isə heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan Milli Məclis deputatlarını dairə seçki komissiyasında təmsil edən üzvlər tərəfindən təqdim edilir. Məntəqə seçki komissiyasının üzvlüyünə namizədləri dairə seçki komissiyasında partiyaları təmsil edən dairə seçki komissiyasının üzvlərinə müvafiq siyasi partiyaların yerli təşkilatları, heç bir siyasi partiyaya mənsub olmayan Milli Məclis deputatlarını təmsil edən dairə seçki komissiyasının üzvlərinə isə seçicilər də (seçicilərin təşəbbüs qrupları)

təklif edə bilərlər. Həmin namizədlər müvafiq seçki dairəsinin ərazisində daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları olmalıdırlar.

Məntəqə seçki komissiyasının 2-dən çox üzvü bələdiyyə qulluğunda ola bilməz.

Məntəqə seçki komissiyaları bilavasitə seçkilərdən əvvəl yaradılırsa, onlar səsvermə gününə azı 40 gün qalmış təşkil edilməlidir. Məntəqə seçki komissiyasının üzvləri Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyənləşdirilmiş qaydada müvafiq vəsiqə alırlar.

Hər bir qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun, seçicilərin təşəbbüs qrupunun məntəqə seçki komissiyası işə başladığı andan səsvermənin nəticələri rəsmiləşdirilənədək məntəqə seçki komissiyasına bir müşahidəçi təyin etmək hüququ vardır. Həmin müşahidəçilər üçün Seçki Məcəlləsinin 40.7-ci maddəsinə uyğun olaraq qeydiyyatdan keçmək tələb olunmur və onlara Seçki Məcəlləsinin 40.7-ci maddəsində nəzərdə tutulan müvafiq lövhəciklər verilir.

Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına məxsus olan sektorunda yerləşən neft platformalarında, səsvermə günü üzən gəmilərdə, seçicilərin müvəqqəti olduqları yerlərdə (xəstəxanalarda, sanatoriyalarda, istirahət evlərində), yaşayış məntəqələrindən kənarda yerləşən hərbi hissələrdə seçkilər təşkil edilən hallarda seçicilərin sayı 100-dən az olan və 50-dən çox olan və yolu çətin keçilən yerlərdə yerləşən seçki məntəqələrində məntəqə seçki komissiyası seçicilərin ümumi yığılmaçığında açıq səsvermə yolu ilə seçilir. Bu halda məntəqə seçki komissiyasının tərkibi dairə seçki komissiyası tərəfindən təsdiqlənir.

Məntəqə seçki komissiyası öz işini Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq edilmiş məntəqə seçki komissiyasının Reqlamenti əsasında qurur.

Məntəqə seçki komissiyasının katibliyi öz işini Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq edilmiş Əsasnamə əsasında qurur.

Məntəqə seçki komissiyasının qərarları komissiyanın iclasında 6 və ya 5 üzv iştirak etdikdə - azı 4 üzvün, 4 üzv iştirak etdikdə - azı 3 üzvün onun lehinə səs verməsi nəticəsində qəbul edilir. Məntəqə seçki komissiyasının qərarı ən gec 12 saat müddətində dərc edilməlidir.

8.3. Seçki komissiyalarının səlahiyyətləri

Seçki komissiyalarına seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı geniş səlahiyyətlər verilmişdir. Bu, onların müstəqilliyini, seçkilərə obyektiv münasibətini və vətəndaşların seçki hüquqlarının etibarlı qorunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bütün seçki komissiyaları üçün ümumi olan səlahiyyətlərə aiddir: seçki hüquqlarına əməl olunmasına nəzarət, seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi, seçki sisteminin inkişaf etdirilməsi, vahid səsvermə qaydasına əməl olunmasının təmin edilməsi, metodiki və təşkilati-texniki yardım tədbirlərinin görülməsi, seçkilərlə bağlı şikayətlərə baxılması.

Daha əyani təsəvvürün yaranması baxımından seçki komissiyalarının hər birinin səlahiyyətlərinin ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməsi daha məqsədəuyğundur.

Artıq qeyd edildiyi kimi, seçki komissiyalarının işinə Azərbaycan Respublikasının **Mərkəzi Seçki Komissiyası** rəhbərlik edir.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının hüquqi statusunun bir sıra maraqları və özünəməxsus cəhətləri vardır. Seçki Məcəlləsində birbaşa qeyd olunmasa da, mahiyyət etibarilə Mərkəzi Seçki Komissiyası daimi fəaliyyət göstərən dövlət orqanıdır.

Dövlət öz çoxcəhətli fəaliyyətini dövlət orqanları vasitəsilə həyata keçirir. Onlardan hər biri dövlət orqanları sisteminə daxil olmaqla, dövlət aparatının tərkib hissəsidir və dövlətin konkret sferadakı funksiyalarını həyata keçirir. Dövlət orqanları öz hüquqları çərçivəsində səlahiyyətlərinə aid məsələlərlə bağlı qərarlar qəbul edir, hüquqi aktlar verir. Dövlət orqanının hakimiyyət səlahiyyəti onun idarəetmə predmetini təşkil edən hüquq və vəzifələrinin məcmusundan ibarət olan səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilir⁴¹.

⁴¹ Əsgərov, Z.A. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququnun əsasları. Dərslük / Z.A.Əsgərov, E.H.Nəsirov, M.İ.İsmayılov. - Bakı: Qapp-Poliqraf, - 2005, - s. 125.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının səlahiyyətlərindən danışarkən ilk növbədə onun hüquqi statusunun özünəməxsus cəhətlərini, daha sonra isə ümumi vəzifələrini və fəaliyyət istiqamətlərini təhlil etmək lazımdır.

Mərkəzi Seçki Komissiyasına oxşar olan qurum hələ Sovet dövründə də fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki, 1936-cı ildə SSRİ Konstitusiyası qəbul olunduqdan sonra Ali Sovetə seçkilər üzrə Mərkəzi Seçki Komissiyası təsis edilmişdi. SSRİ MİK-in 9 iyul 1937-ci il qərarı ilə təsdiq edilmiş SSRİ Ali Sovetinə seçkilər haqqında Nizamnamənin V fəslə SSRİ Ali Sovetinə seçkilər üzrə Mərkəzi Seçki Komissiyasının statusunu müəyyən edirdi. 1988-ci ildə SSRİ xalq deputatlarının seçkiləri üzrə MİK yaradıldı. 1989-cu ilə qədər SSRİ-də mövcud olan bütün seçki komissiyaları müvəqqəti xarakter daşıyırdı, belə ki, onlar seçkilərdən bilavasitə əvvəl yaradılır və səsvermənin nəticələri elan olunduqdan qısa müddət sonra öz fəaliyyətini dayandırır. Həmin komissiyaların bütün üzvləri öz fəaliyyətlərini əsas işləri ilə uzlaşdıraraq həyata keçirirdilər. Yalnız komissiya sədri, sədr müavini və komissiyanın katibi əmək haqqı saxlanılmaqla əsas iş yeri üzrə əmək funksiyalarının icrasından 30 gün müddətinə azad edilə bilərdi.

SSRİ dağıldıqdan sonra seçki qanunvericiliyinin islahatı seçki prosesinin təminatı üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətini də əhatə edən yeni seçki infrastrukturu yaratmağa imkan verdi. Seçki prosesinin təşkilinə olan tələbat öz sistemi və təşkili prinsipləri olan xüsusi seçki orqanlarının fəaliyyətinin zərurliyini də şərtləndirirdi. Seçki qanunvericiliyinin məcəllələşdirilməsi seçki orqanlarının hüquqi statusunu daha sistemli və dəqiq müəyyən etmək üçün əlverişli şərait yaratdı.

Mərkəzi Seçki Komissiyası ictimai hakimiyyət daşıyıcıları sistemində müstəqil struktur kimi çıxış edir. Onun əsas funksiyası ümumdövlət səviyyəsində seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı məsələləri həll etməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Seçki Komissiyası dövlət orqanlarının bütün zəruri əlamətlərinə malikdir:

- qanunla müəyyən edilmiş qaydada təşkil edilir və fəaliyyət göstərir;
- dövlət funksiyalarını həyata keçirir;
- qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlərə malikdir və öz səlahiyyətlərini daimi əsaslarla həyata keçirir;

- öz səlahiyyətləri daxilində dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına münasibətdə müstəqildir;
- dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir;
- ayrıca aparatı, strukturu və ştatları var.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının dövlət orqanı olmasının mühüm əlamətlərindən biri onun dövlət və yerli özünüidarə orqanları, onların vəzifəli şəxsləri, aşağı seçki komissiyaları, ictimai təşkilatlar və vətəndaşlar üçün icrası məcburi olan aktlar qəbul etmək hüququdur. Seçki qanunvericiliyinə əsasən, Mərkəzi Seçki Komissiyası öz səlahiyyətləri çərçivəsində təlimat və metodik göstərişlər qəbul edir. Həmin göstərişlər müstəqil müvafiq qərarla təsdiq olunduqdan sonra ümumməcburi davranış qaydası xüsusiyyətlərinə malik olur.

Hüquq ədəbiyyatında Mərkəzi Seçki Komissiyası, o cümlədən Mərkəzi Bank, İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (ombudsman), Hesablama Palatası, Prokurorluq, Prezident yanında fəaliyyət göstərən dövlət qurumları və s. “xüsusi statuslu dövlət hakimiyyəti orqanları” kimi xarakterizə edilir. Bu orqanların hakimiyyətlərin bölünməsi sistemində yeri dövlət və hüquq nəzəriyyəsinə dair dərsləklərdə lazımi şəkildə araşdırılmır və hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi nəzərdən keçirilərkən bu orqanların hüquqları nəzərə alınmır. Bir çox elmi mənbələrdə isə hakimiyyətlərin bölünməsi sistemində belə orqanların yeri ilə bağlı məlumat verilmir. Sovet hakimiyyəti dövründə hakimiyyətlərin bölünməsi və müxtəlif dövlət orqanlarının statusu məsələsi aktual deyildi, çünki bütün dövlət orqanları Sovetlərin nəzarətində və tabeçiliyində idi⁴².

Müəlliflərdən O.Y.Artyomova qeyd edir ki, Mərkəzi Seçki Komissiyasının funksiyaları öz mahiyyətinə görə törəmə deyildir. Onlar komissiyanın üzünə dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən qoyulmur və inteqrativ xarakter daşıyaraq təşkilati, nəzarət, ekspert və konsultasiya səlahiyyətlərini özündə əks etdirir. Bu səlahiyyətlərin konkret hakimiyyət qoluna aid edilməsi müəyyən çətinliklər yaradır. Həmin səlahiyyətlər xarakterinə görə qismən icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətləri ilə oxşar olsalar da, Mərkəzi Seçki Komissiyasının icra hakimiyyəti orqanları sisteminə

⁴² Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для вузов / М.В.Баглай. - Москва: ИНФРА-М-НОРМА, - 2001, - с. 353-356.

aid edilməsi seçki prosesinin təşkilinə mənfi təsir göstərə və seçki orqanlarının fəaliyyətində müstəqillik prinsipini şübhə altına ala bilər⁴³.

Venesuela Respublikasının 1999-cu il Konstitusiyasının 136-cı maddəsində göstərilir ki, publik dövlət hakimiyyəti bələdiyyə hakimiyyəti, ştatların hakimiyyəti və ümummilli hakimiyyət arasında bölünür. Ümummilli səviyyədə hakimiyyət qanunvericilik, icra, məhkəmə, insan hüquqlarının müdafiəsi sistemi və seçki hakimiyyətinə bölünür. Konstitusiyanın 292-ci maddəsinə uyğun olaraq seçki hakimiyyəti rəhbər orqan kimi Milli elektoral şura və ona tabe olan Milli elektoral xunta, Vətəndaşların və seçicilərin qeydiyyatı üzrə komissiya və Siyasi iştirak və maliyyələşdirmə üzrə komissiya kimi orqanlar tərəfindən həyata keçirilir⁴⁴.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 25-ci maddəsinə görə Mərkəzi Seçki Komissiyası Prezident seçkilərini və Milli Məclis deputatlarının seçkilərini, həmçinin referendumların, bələdiyyələrə seçkilərin hazırlanmasını və keçirilməsini təmin edir. Müharibə şəraitində hərbi əməliyyatların aparılması ilə əlaqədar seçkilərin keçirilməsi mümkün olmadıqda Mərkəzi Seçki Komissiyası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 84-cü maddəsinin I hissəsinə və 101-ci maddəsinin V hissəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət edir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası aşağıdakı **ümumi vəzifələri** həyata keçirir:

- seçkilərin hazırlanmasında və keçirilməsində vətəndaşların seçki hüquqlarına riayət olunmasına nəzarət edir, seçkilərin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər həyata keçirir, bu Məcəllənin müvafiq müddələrinin eyni cür və dürust tətbiqini təmin edir;
- Seçki Məcəlləsinin qaydalarının pozulması ilə əlaqədar şikayətlərə öz səlahiyyətləri daxilində baxıb əsaslandırılmış qərar qəbul edir;
- özünün təşkil edilmə prinsipinə uyğun olaraq dairə seçki komissiyalarını yaradır;

⁴³ Артемова, О.Е. Центральная избирательная комиссия российской федерации: государственный орган или орган государственной власти? // Вестник Челябинского государственного университета. Право, - 2013. № 5 (296), - с. 5-8.

⁴⁴ Конституция Боливарианской Республики Венесуэла от 30 декабря 1999 года: [Электронный ресурс] / URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=1090>

- dairə və məntəqə seçki komissiyalarının fəaliyyətinə rəhbərlik edir;
- seçki komissiyalarının işi üçün zəruri olan texnoloji avadanlığın normativlərini işləyib hazırlayır, həmin normativləri təsdiq edir və onlara riayət olunmasına nəzarət edir;
- seçki bülletenlərinin, protokolların, səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqələrinin və digər seçki sənədlərinin dairə seçki komissiyalarına çatdırılmasını təmin edir;
- seçkilərin (referendumların) hazırlanması və keçirilməsi, seçki (referendum) sisteminin inkişafı, seçicilərin hüquqi biliklərinin artırılması, seçki komissiyaları üzvlərinin təlimatlandırılması ilə əlaqədar treyninqlər keçirir və axırıncıların peşə hazırlığı ilə əlaqədar proqramların həyata keçirilməsini təmin edir;
- seçki dairəsinin ərazisində namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçkiqabağı fəaliyyətinə şərait yaradır;
- qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar və siyasi partiyaların blokları arasında efir vaxtının bölüşdürülməsinin vahid qaydalarını təsdiq edir, səsvermənin və referendumun nəticələrinin dərc olunma qaydalarını müəyyən edir;
- dövlət büdcəsindən seçkilərin hazırlanmasına və keçirilməsinə ayrılan vəsaiti bölüşdürür, onun məqsədli istifadəsinə nəzarət edir;
- seçki komissiyalarına hüquqi, metodiki və texniki-təşkilati yardım göstərir;
- seçki bülletenlərinin, seçici siyahılarının, səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqələrinin, səsvermə protokollarının və digər seçki sənədlərinin nümunələrini təsdiq edir, onların hazırlanmasını və mühafizəsini təmin edir;
- seçki sənədlərinin saxlanması və arxivə verilməsi qaydalarını təsdiq edir;
- seçki komissiyaları üçün texnoloji təchizat normativlərini təsdiq edir və bunlara əməl olunmasına nəzarət edir; seçki komissiyaları möhürlərinin nümunələrini təsdiq edir;
- seçkiqabağı təşviqatın maliyyələşdirilməsinə nəzarət edir;

- seçiciləri seçici hərəkətlərinin həyata keçirilməsi müddətləri, qaydası və seçkilərin gedişi haqqında məlumatla təmin edir;
- seçki komissiyalarının otaqlarla, nəqliyyat və rabitə vasitələri ilə təmin olunmasına nəzarət edir və seçkilərin maddi-texniki təminatı ilə bağlı digər məsələləri həll edir;
- müvafiq icra hakimiyyəti və bələdiyyə orqanları ilə birlikdə seçicilərin vahid siyahısını tərtib edir;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarından və bələdiyyə orqanlarından seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi ilə bağlı məsələlərə aid məlumatlar alır;
- dövlət avtomatlaşdırılmış informasiya sistemindən eyni qaydada istifadə olunmasını təmin edir;
- müşahidəçiləri qeydə alır və onlara müəyyən edilmiş formada lövhəciklər verir;
- Seçki Məcəlləsinin 28.1-ci və 28.5-ci maddələrinə uyğun olaraq öz iş qaydasını müəyyən edir;
- seçki komissiyalarının qanunsuz qərarlarını ləğv edir, öz vəzifələrinə uyğun gəlməyən seçki komissiyalarının sədr və katibləri haqqında təqdimatla müvafiq komissiyalara müraciət edir;
- exit-poll keçirən təşkilatların akkreditasiyasını həyata keçirir, həmin təşkilatların akkreditasiyadan keçmə qaydalarını müəyyən edir;
- Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının **fəaliyyət istiqamətləri** isə Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 26-cı maddəsində təsbit edilmişdir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının fəaliyyət istiqamətləri onun ümumi vəzifələrinə uyğun olaraq müəyyən edilmişdir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası Milli Məclisə seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi zamanı aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- Milli Məclisə seçkilərin Seçki Məcəlləsinə uyğun keçirilməsinə nəzarət edir;
- Seçki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş seçkiqabağı fəaliyyət şərtlərinə bütün namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar və siyasi partiyaların blokları tərəfindən riayət olunmasını təmin edir;

- seçkiqabağı təşviqat üçün siyasi partiyalar və siyasi partiyaların blokları, qeydə alınmış namizədlər arasında efir vaxtı bölgüsünün eyni qaydada həyata keçirilməsini təmin edir;
- deputatlığa namizədlərin (siyasi partiyaların) seçki fondlarına daxil olmuş vəsaitdən istifadə olunmasına nəzarəti təmin edir;
- dairələr üzrə qeydə alınmış namizədlərin siyahısını dərc edir;
- seçki dairələri üzrə qeydə alınmış namizədlər arasından seçilmiş deputatları müəyyən edir, onlara müvafiq vəsiqə verir;
- Azərbaycan Respublikası üzrə Milli Məclisə seçkilərin nəticələrini məntəqə seçki komissiyalarının protokollarındakı məlumatlar da daxil olmaqla, rəsmi dərc edir;
- seçilmiş deputatların siyahısını tərtib edir, bu siyahıları və lazımi sənədləri Milli Məclisə təqdim edir;
- təkrar seçkilər və sıradan çıxmış deputatların yerinə seçkilər keçirilməsini təşkil edir;
- Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri həyata keçirir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası Prezident seçkilərinin hazırlanması və keçirilməsi zamanı aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- Prezident seçkilərinin Seçki Məcəlləsinə uyğun keçirilməsinə nəzarət edir;
- prezidentliyə namizədləri, onların vəkil edilmiş şəxslərini, səlahiyyətli nümayəndələrini qeydə alır;
- prezidentliyə namizədlərə və onların vəkil edilmiş şəxslərinə müəyyən olunmuş nümunədə müvafiq vəsiqə verir;
- qeydə alınmış namizədlərin ümumi siyahısını dərc edir;
- prezidentliyə namizədlərin hamısına seçkiqabağı fəaliyyət üçün bərabər şəraiti təmin edir;
- bütün namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları tərəfindən Seçki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş seçkiqabağı fəaliyyət şərtlərinə riayət olunmasını təmin edir;
- qeydə alınmış namizədlər arasında efir vaxtı bölgüsünün eyni qaydada həyata keçirilməsini təmin edir;

- prezidentliyə namizədlərin seçki fondlarına daxil olmuş vəsaitlərdən istifadə olunmasına nəzarəti təmin edir;
- prezident seçkilərinin nəticələrini müəyyən edir;
- prezident seçilmiş namizədə vəsiqə verir;
- prezident seçkilərinin nəticələrini rəsmi dərc edir;
- prezident seçkiləri üzrə təkrar səsvermə keçirilməsini təşkil edir;
- təkrar prezident seçkiləri keçirilməsini təşkil edir;
- Seçki Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri həyata keçirir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası bələdiyyə seçkilərinin hazırlanması və keçirilməsi zamanı aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- bələdiyyə seçkilərinin Seçki Məcəlləsinə uyğun keçirilməsinə nəzarət edir;
- dairələr üzrə qeydə alınmış namizədlərin siyahısını dərc edir;
- dairə seçki komissiyasının təqdimatı əsasında təkrar və əlavə seçkilərin keçirilməsi haqqında qərar qəbul edir;
- seçkilərin nəticələrini rəsmi dərc edir;
- Seçki Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri həyata keçirir.

Beləliklə, bütün yuxarıda qeyd olunanlara əsaslanaraq, Mərkəzi Seçki Komissiyasının səlahiyyətlərini aşağıdakı qruplar üzrə təsnif etmək olar:

- a) aşağı seçki komissiyalarına rəhbərlik;
- b) vətəndaşların seçki hüquqlarına və seçki qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarət;
- c) qeydiyyat;
- ç) məlumatlandırma;
- d) seçki sənədləşməsi;
- e) maliyyə nəzarəti;
- ə) seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi;
- f) təkrar səsvermə, təkrar seçkilər, əlavə seçkilər;
- g) seçki sisteminin inkişafı.

Bu səlahiyyətlərə uyğun olaraq Mərkəzi Seçki Komissiyasının aşağıdakı əsas funksiyalarını qeyd etmək olar:

- seçkilərin təşkili funksiyası;

- vətəndaşların seçki hüquqlarına və seçki qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarət funksiyası;
- məlumatlandırma funksiyası;
- seçki sisteminin inkişafına dəstək funksiyası.

Mərkəzi Seçki Komissiyası yalnız seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi sahəsində deyil, həm də seçki sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı səlahiyyətlərə malikdir.

Dairə seçki komissiyası aşağıdakı *ümumi vəzifələri* həyata keçirir:

1. seçki dairəsinin ərazisində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçki hüquqlarına riayət olunmasına nəzarət edir;
2. Seçki Məcəlləsinin qaydalarının pozulması ilə əlaqədar şikayətlərə öz səlahiyyətləri daxilində baxır və əsaslandırılmış qərar qəbul edir;
3. seçki dairəsinin ərazisində namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçkiqabağı fəaliyyətinə, referendum üzrə təşviqat qruplarının referendumqabağı fəaliyyətinə şərait yaradır;
4. seçki dairəsinin ərazisində məntəqə seçki komissiyalarına ad verir və seçki məntəqələrinin vahid qaydada nömrələnməsini təmin edir;
5. seçki bülletenlərinin, protokolların, səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqələrinin və digər seçki sənədlərinin məntəqə seçki komissiyalarına çatdırılmasını təmin edir;
6. seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi üçün ayrılmış pul vəsaitini məntəqə seçki komissiyaları arasında bölüşdürür, bu vəsaitin təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarəti təmin edir;
7. müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarından və bələdiyyə qurumlarından seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi ilə bağlı məsələlərə aid məlumatlar alır;
8. seçkilərin gedişində seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi qaydası və müddəti haqqında seçicilərə məlumat verir, qeydə alınmış nami-zədlərə dair məlumatları, seçkilərin (səsvermənin) ilkin nəticələri haqqında məlumatları dərc edir;

9. məntəqə seçki komissiyalarının otaqlarla, nəqliyyat və rabitə vasitələri ilə təmin edilməsinə, seçkilərin maddi-texniki təchizatı məsələlərinə dair qəbul olunan müvafiq qərarların yerinə yetirilməsinə nəzarət edir;
10. seçki dairəsinin ərazisində məntəqə seçki komissiyalarına seçki məntəqələrində səsvermənin keçirilməsi işində təşkilati-texniki kömək göstərir;
11. məntəqə seçki komissiyalarının fəaliyyətini əlaqələndirir;
12. Mərkəzi Seçki Komissiyasının təsdiq etdiyi qaydalara uyğun olaraq seçki sənədlərinin saxlanılmasını təmin edir;
13. seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi ilə əlaqədar sənədlərin, o cümlədən səsvermənin (seçkilərin) nəticələri haqqında protokolların Mərkəzi Seçki Komissiyasına verilməsini təmin edir;
14. seçki dairəsinin ərazisində dövlət avtomatlaşdırılmış informasiya sistemindən eyni qaydada istifadə olunmasını təmin edir;
15. məntəqə seçki komissiyalarının üzvlərini təlimatlandırır;
16. məntəqə seçki komissiyalarının qanunsuz qərarlarını ləğv edir.

Referendumun, Milli Məclisə deputat seçkilərinin, Prezident seçkilərinin və bələdiyyə seçkilərinin keçirilməsi zamanı dairə seçki komissiyası yuxarıda göstərilən ümumi vəzifələrinə uyğun olaraq aşağıdakı *istiqamətlərdə* fəaliyyət göstərir.

Dairə seçki komissiyası Milli Məclisə deputat seçkilərinin hazırlanması və keçirilməsi zamanı aşağıdakı səlahiyyətləri həyata keçirir:

1. müvafiq birmandatlı seçki dairəsi üzrə irəli sürülmüş namizədlər barəsində məlumatların alınmasını təmin edir, qeydə alınmış namizədlər barəsində məlumatları dərc edir;
2. birmandatlı seçki dairəsi üzrə namizədləri, onların səlahiyyətli nümayəndələrini, vəkil edilmiş şəxslərini qeydə alır, onlara Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi nümunədə vəsiqə verir;
3. seçki dairəsinin ərazisində namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki fondları vəsaitinin xərclənməsinə nəzarəti təmin edir;

4. seçki dairəsinin ərazisində bütün namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları üçün Seçki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş seçkiqabağı fəaliyyət şərtlərinə əməl olunmasını təmin edir;
5. birmandatlı seçki dairəsi üzrə seçkilərin yekunlarını müəyyənləşdirir;
6. təkrar və əlavə seçkilər keçirir;
7. Seçki Məcəlləsinə uyğun digər vəzifələri həyata keçirir.

Dairə seçki komissiyası Prezident seçkilərinin hazırlanması və keçirilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı səlahiyyətləri həyata keçirir:

1. prezidentliyə namizədlər üçün seçki dairəsinin ərazisində bərabər seçkiqabağı fəaliyyət şəraitini təmin edir;
2. seçki dairəsinin ərazisində namizədlər, qeydə alınmış namizədlər tərəfindən bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş seçkiqabağı fəaliyyət şərtlərinə əməl olunmasını təmin edir;
3. seçki dairəsinin ərazisində Prezident seçkiləri üzrə səsvermənin nəticələrini müəyyən edir;
4. bu Məcəlləyə uyğun olaraq digər vəzifələri həyata keçirir.

Dairə seçki komissiyası bələdiyyələrə seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi zamanı aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

1. seçki ərazisi üzrə bələdiyyə üzvlüyünə irəli sürülmüş namizədlər barəsində məlumatların alınmasını təmin edir, qeydə alınmış namizədlər barəsində məlumatları dərc edir;
2. seçki ərazisi üzrə bələdiyyə üzvlüyünə namizədləri, onların səlahiyyətli nümayəndələrini, vəkil edilmiş şəxslərini qeydə alır, onlara Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi formada vəsiqə verir;
3. seçki ərazisi üzrə bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər üçün bərabər seçkiqabağı fəaliyyətin həyata keçirilməsinə nəzarət edir;
4. seçki ərazisi üzrə məntəqə seçki komissiyalarının məlumatlarına əsasən səsvermənin nəticələrini müəyyən edir;
5. təkrar və əlavə seçkilərin keçirilməsini təşkil edir;
6. Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq digər vəzifələri həyata keçirir.

Məntəqə seçki komissiyaları seçki kampaniyasının həlledici məqamı kimi çıxış edən, səsvermə və səslərin sayılması prosesi ilə bağlı məsələləri

həll etməli olan kollegial seçki orqanlarıdır. Buna görə də, onların səlahiyyətləri daha konkret şəkildə müəyyən edilir. Səsvermə bitdikdən sonra məntəqə seçki komissiyaları səsləri sayır, məntəqədəki səsvermənin nəticələri barədə protokol tərtib edir və müvafiq seçki sənədlərini yuxarı seçki komissiyalarına təqdim edirlər.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 37-ci maddəsinə uyğun olaraq məntəqə seçki komissiyası seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi zamanı aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- əhaliyə məntəqə seçki komissiyasının ünvanı, telefon nömrəsi, iş vaxtı, habelə səsvermə günü və yeri barədə məlumat verir;
- seçici siyahılarını təsdiq edir və dəqiqləşdirir; seçiciləri bu siyahılarla tanış edir; seçicilərə seçici vəsiqələrini paylayır (çatdırır);
- seçici siyahılarındakı səhvlər və yanlışlıqlar barədə ərizələrə baxır və siyahılarda müvafiq dəyişikliklər edir;
- səsvermə yerinin, habelə seçki qutusunun və digər ləvazimatın səsvermə üçün hazır olmasını təmin edir;
- yuxarı seçki komissiyasından alınmış məlumata əsasən, referendumda çıxarılan məsələlər, qeydə alınmış namizədlər və onların siyahısı barədə seçicilərə məlumat verir;
- seçki məntəqəsi ərazisində seçkiqabağı və referendumqabağı təşviqatın aparılması qaydalarına əməl olunmasına nəzarət edir;
- səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi verir;
- səsvermə günü seçki məntəqəsində səsverməni təşkil edir;
- seçki məntəqəsində səsvermənin nəticələrini müəyyənləşdirir, səsləri hesablayır və səsvermənin nəticələri haqqında protokolları dairə seçki komissiyasına çatdırır;
- Seçki Məcəlləsinin tələblərinin pozulması ilə əlaqədar şikayətlərə öz səlahiyyətləri daxilində baxıb əsaslandırılmış qərarlar qəbul edir;
- seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi ilə əlaqədar sənədlərin Mərkəzi Seçki Komissiyasının təsdiq etdiyi qaydalara uyğun olaraq qorunmasını və müvafiq qaydada təhvil verilməsini təmin edir;
- Seçki Məcəlləsinə uyğun digər vəzifələri həyata keçirir.

IX FƏSİL

NAMİZƏDLƏRİN İRƏLİ SÜRÜLMƏSİ VƏ QEYDİYYATI

9.1. Namizədlərin irəli sürülməsinə dair ümumi müddəalar

Namizədliyin irəli sürülməsi namizədin seçkilərdə iştirak etmək istəyini ictimai surətdə bəyan edən ilk aktdır. Eyni zamanda, öz namizədliyinin irəli sürülməsinə razılıq verməklə şəxs seçkiqabağı kampaniyada iştirakına dair şüurlu, məsul münasibətini ifadə etmiş olur.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.14-cü maddəsi ilə namizədlərin irəli sürülməsinə “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə üzvü vəzifəsinə seçilməsi nəzərdə tutulan şəxslərin müəyyən edilməsinə dair təşəbbüs, həmçinin bu təşəbbüsün dəstəklənməsinə yönəldilmiş imzaların toplanması və ya bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş qaydada göstərilən təşəbbüsün digər üsullarla həyata keçirilmə formaları” kimi leqal anlayış verilir.

Namizəd irəli sürmək hüququ aşağıdakı subyektlərə məxsusdur:

- vətəndaşlara;
- seçicilərin təşəbbüs qruplarına;
- siyasi partiyalara;
- siyasi partiya bloklarına.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avstriya, Macarıstan, Portuqaliya, Finlandiya kimi ölkələrdə namizəd irəli sürmək hüququna malik olan subyektlərin dairəsinin müəyyən olunması ilə bağlı məsələ konstitusion səviyyədə həll edilir.

Namizəd qismində irəli sürülmək üçün maddi əsas kimi şəxsin passiv seçki hüququna malik olması çıxış edir.

Namizəd iki qaydada irəli sürülə bilər:

- a) öz təşəbbüsü ilə;
- b) aktiv seçki hüququ olan seçicilər tərəfindən.

Burada əsas şərt ondan ibarətdir ki, ərazisində namizədin dəstəklənməsi üçün zəruri olan imzaların yığıldığı və namizədin qeydə alınmasının nəzərdə tutulduğu müvafiq seçki komissiyasına bu barədə bildiriş göndərilin.

Namizəd öz namizədliyinin hansı qaydada irəli sürüləcəyini əvvəlcədən dəqiq müəyyənləşdirməlidir. Çünki keçirilən konkret seçkilərdə bu qərarı sonradan dəyişdirmək mümkün olmur.

Namizəd və ya namizədi irəli sürən seçicilərin təşəbbüs qrupu öz təşəbbüsü barədə müvafiq seçki komissiyasına yazılı bildiriş verir. Bildirişdə namizədi irəli sürən hər bir təşəbbüsçünün və namizədin soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi, yaşayış yerinin ünvanı, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədin seriya və nömrəsi, bundan başqa, irəli sürülən namizədin əsas iş və ya xidmət yeri, tutduğu vəzifə (bu olmadıqda — fəaliyyət növü) göstərilməlidir. Bu bildirişlə birlikdə namizədin seçkili dövlət və ya bələdiyyə orqanında seçkili vəzifəyə seçiləcəyi halda həmin vəzifə ilə uzlaşmayan fəaliyyətə xitam verəcəyinə dair yazılı öhdəliyi olan ərizə də göndərilir. Bu ərizədə onun tərcümeyi-halına aid məlumatlar (soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi, yaşayış yerinin ünvanı, təhsili, əsas iş və ya xidmət yeri (bu olmadıqda — fəaliyyət növü)) göstərilir. Namizədlərin ödənilməmiş və ya üzərindən götürülməmiş məhkumluğu olduqda, ərizədə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsinin adı və nömrəsi, namizədin xarici ölkədə cinayət məsuliyyəti yaradan əməli olmuşdursa, bu haqda qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü çıxarılmışdırsa və bu əməl Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyəti yaradırsa, xarici ölkənin müvafiq qanununun adı göstərilməlidir. Namizədin ərizəsində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında məlumatla yanaşı, xarici ölkə vətəndaşlığının və başqa ölkələr qarşısında öhdəliklərinin olub-olmaması da göstərilməlidir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 53.3-cü maddəsi).

Namizəd öz ərizəsinə siyasi partiyaya mənsubiyyəti barədə təsdiq olunan sənəd əsasında məlumatları daxil edə bilər. Belə halda namizəd

mənsub olduğu siyasi partiyanın 5 sözdən çox olmayan adla adlandırılmasını müvafiq seçki komissiyası ilə razılaşdırır. Ərizədə göstərilmiş siyasi partiya namizədi öz sıralarından xaric edibsə və müvafiq seçki komissiyasına bildiriş göndəribsə, həmin bildiriş alındıqdan sonra həmin namizədlə əlaqədar siyasi partiyanın adından istifadə edilə bilməz. Müvafiq seçki komissiyası bu tələblərə uyğun olaraq təqdim edilmiş sənədlərin alınması barədə namizədə, seçicilərin təşəbbüs qrupuna yazılı məlumat verməlidir.

Müvafiq seçki komissiyası təqdim edilmiş sənədlərə 5 gün müddətində baxır və namizədə, onun səlahiyyətli nümayəndəsinə namizədliyin müvafiq seçki dairələri üzrə irəli sürülməsini təsdiq edən qərarı, həmçinin seçicilərin imzalarının toplanması üçün imza vərəqələrini təqdim edir. Müvafiq seçki komissiyası təqdim olunmuş sənədlərin qəbul edilməsindən imtina edə bilməz. İmza vərəqələrini götürən namizəd və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsi hər imza vərəqəsinin aşağı künc hissəsində imza qoyur.

Namizədin irəli sürülməsinin təsdiq olunmasından imtina edilməsi üçün əsas kimi yalnız aşağıdakılar çıxış edə bilər:

a) aşağıdakı sənədlərin lazımı qaydada rəsmiləşdirilməməsi:

- namizəd və ya namizədi irəli sürən seçicilərin təşəbbüs qrupunun öz təşəbbüsü barədə müvafiq seçki komissiyasına təqdim etdiyi yazılı bildiriş;
- namizədin seçkili dövlət və ya bələdiyyə orqanında seçkili vəzifəyə seçiləcəyi halda həmin vəzifə ilə uzlaşmayan fəaliyyətə xitam verəcəyinə dair yazılı öhdəliyi olan ərizə;

b) namizədlərin irəli sürülməsinin Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydasının pozulması.

Səhvlər və pozuntular müvafiq sənədlərdə namizəd tərəfindən düzəlişlərin edilməsi yolu ilə aradan götürülə bilərsə, müvafiq seçki komissiyası 5 gün müddətində namizədi bu haqda xəbərdar edir və onun tərəfindən müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra namizədin irəli sürülməsini təsdiqləyir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 54-cü maddəsi namizədlərin siyasi partiyalar və siyasi partiyaların blokları tərəfindən irəli sürülməsi qaydasını tənzim edir. Namizədin irəli sürülməsi haqqında qərarı siyasi

partiya öz nizamnaməsinə uyğun olaraq qəbul edir. Belə qərar kollegial qaydada səsvermə yolu ilə qəbul edilməlidir. Siyasi partiyaların bloku tərəfindən irəli sürülən namizəd bloka daxil olan hər bir siyasi partiya tərəfindən təsdiq edilir. Siyasi partiyaların blokları tərəfindən namizədin irəli sürülməsi haqqında qərar siyasi partiyaların nümayəndələrinin iclasında (qurultayında, konfransında, rəhbər orqanının iclasında) qəbul edilir. Siyasi partiyaların bu səlahiyyətli nümayəndələri partiyaların qurultayında (konfransında, rəhbər orqanının iclasında) müəyyənləşdirilir. Namizədin irəli sürülməsi barədə siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun qərarı protokolla rəsmiləşdirilir. Həmin protokolda aşağıdakılar göstərilir:

1. iclasda (qurultayda, konfransda, rəhbər orqanının iclasında) iştirak etmək üçün qeyd alınmış iştirakçıların sayı;
2. siyasi partiyalar blokunun yaradılması haqqında sazişdə nəzərdə tutulan qərarın qəbul edilməsi üçün lazım olan iştirakçıların sayı;
3. namizədin irəli sürülməsi barədə qərar və bu qərar üzrə səsvermənin nəticələri;
4. qərarın qəbul edilməsi tarixi.

Siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku bloka daxil olan partiyaların üzvü olmayan şəxsləri namizəd kimi irəli sürə bilərlər.

Namizədin adı ilə birlikdə siyasi partiyanın səlahiyyətli nümayəndəsi müvafiq seçki komissiyasına aşağıdakı sənədləri də təqdim edir:

- siyasi partiyanın qeyd alınması barədə şəhadətnamənin notariat qaydasında təsdiqlənmiş surəti;
- siyasi partiyanın qüvvədə olan nizamnaməsinin notariat qaydasında təsdiqlənmiş surəti;
- namizədin irəli sürülməsi barədə siyasi partiyanın qurultayının (konfransının, rəhbər orqanının iclaslarının) qərarı və müvafiq iclasın protokolu;
- siyasi partiyanın səlahiyyətli nümayəndələrinin Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada rəsmiləşdirilmiş vəkalətnamələri.

Namizədin adı ilə birlikdə siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi müvafiq seçki komissiyasına aşağıdakı sənədləri təqdim edir:

- siyasi partiyaların blokuna daxil olan siyasi partiyaların qurultaylarının (konfranslarının, rəhbər orqanının iclasının) namizəd irəli sürmək barədə qərarları ilə birlikdə müvafiq iclasların protokolları;
- siyasi partiyaların blokuna daxil olan siyasi partiyaların nümayəndələrinin iclasının (qurultayının, konfransının) siyasi partiyaların bloku adından namizəd irəli sürülməsi haqqında qərarı və müvafiq iclasın protokolu;
- siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndələrinin notarial qaydasında rəsmiləşdirilmiş vəkalətnamələri.

Müvafiq seçki dairələri üzrə irəli sürülmüş namizədlərə aid sənədlər müvafiq seçki komissiyasına siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının səlahiyyətli nümayəndələri tərəfindən təqdim edilir. Namizədlərin adları Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi formada təqdim edilir, çap üsulu ilə və ya maşınla oxunmasına imkan verən başqa üsulla tərtib olunur. Siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi Seçki Məcəlləsinin 54.1-54.7-ci maddələrində göstərilən sənədlərlə birlikdə namizədin seçiləcəyi halda həmin vəzifə ilə uzlaşmayan fəaliyyətə xitam veriləcəyi barədə öhdəliyi də göstərilməklə, namizədliyin irəli sürülməsinə razılıq verməsi barədə ərizəsini də təqdim edir. Bu ərizədə namizədin soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi, yaşayış yerinin ünvanı, təhsili, əsas iş və ya xidmət yeri, o cümlədən tutduğu vəzifə (bu olmadıqda - fəaliyyət növü), namizədin arzusu ilə siyasi partiyağa mənsubluğu göstərilir. Namizədlərin ödənilməmiş və ya üzərindən götürülməmiş məhkumluğu olduqda, ərizədə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsinin adı və nömrəsi, namizədin xarici ölkədə cinayət məsuliyyəti yaradan əməli olmuşdursa, bu əməl Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyəti yaradırsa və bu haqda qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü çıxarılmışdırsa, xarici ölkənin qanununun adı göstərilməlidir. Ərizəyə namizədin vətəndaşlığı və ya xarici ölkə vətəndaşlığına mənsubluğu, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyin olub-olmaması haqqında məlumatlar daxil edilir.

Seçki komissiyası təqdim edilmiş sənədlərə 5 gün müddətində baxır, müvafiq seçki dairəsi üzrə irəli sürülmüş namizədin təsdiq olunub-olun-

maması barədə əsaslandırılmış qərar qəbul edir və siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsinə bu barədə məlumat verir. Müvafiq seçki komissiyası təqdim olunmuş sənədlərin qəbul edilməsindən imtina edə bilməz. Seçki komissiyası namizədin təsdiq olunması barədə qərar qəbul etdikdə, həmin qərarı və seçicilərin imzalarının toplanması üçün imza vərəqələrini siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsinə təqdim edir. İmza vərəqələrini götürən səlahiyyətli nümayəndə hər imza vərəqəsinin aşağı künc hissəsində imza qoyur (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 54.9-cu maddəsi).

İrəli sürülmüş namizədin təsdiq olunmasından imtina edilməsi üçün əsas yalnız Seçki Məcəlləsinin 54.1-54.7-ci maddələrində göstərilən sənədlərin lazımi qaydada rəsmiləşdirilməməsi və ya namizədin irəli sürülməsinin bu Məcəllə ilə müəyyənləşdirilmiş qaydasının pozulması ola bilər. Səhvlər və pozuntular müvafiq sənədlərdə siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən düzəlişlər edilməsi yolu ilə aradan götürülə bilərsə, müvafiq seçki komissiyası namizədi 5 gün müddətində bu haqda xəbərdar edir, müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra namizədin irəli sürülməsini təsdiqləyir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası və dairə seçki komissiyaları irəli sürülmüş müvafiq namizədlər barədə məlumat alınmasına şərait yaratmalıdırlar.

9.2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsinə namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı

Seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərar rəsmi dərc olunduqdan sonra Prezidentliyə namizədlər irəli sürülür.

Prezidentliyə namizədləri aşağıdakı subyektlər irəli sürə bilər:

- a) siyasi partiyalar;
- b) siyasi partiyaların blokları;
- c) seçki hüququ olan vətəndaşlar.

Seçki hüququ olan hər bir vətəndaş və yaxud vətəndaşlar prezidentliyə

namizəd irəli sürmək üçün azı 100 nəfərdən ibarət olan təşəbbüs qrupu yarada bilərlər.

Prezidentliyə namizəd irəli sürmüş təşəbbüs qrupu siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku namizədin prezidentliyə namizəd kimi çıxış etməyə razılıq ərizəsini Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim etdikdə, ərizədə namizədin Konstitusiyanın 100-cü maddəsində göstərilən tələblərə cavab verməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku və yaxud seçicilərin təşəbbüs qrupları prezidentliyə irəli sürdükləri namizədin müdafiəsi üçün 40 mindən az olmayan sayda seçici imzası toplamalıdırlar. 60-dan az olmayan seçki dairəsinin hər birinin ərazisindən azı 50 imza toplanmalıdır.

Bir seçici yalnız bir namizədin müdafiəsi üçün imza ata bilər.

Prezidentliyə namizədlər Seçki Məcəlləsinin 60-cı maddəsində göstərilən qaydada Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən qeydə alınırlar.

Seçki Məcəlləsinin 60.1-ci maddəsinə uyğun olaraq müvafiq seçki komissiyası imza vərəqələrini və namizədin qeydə alınması üçün lazım olan digər sənədləri qəbul etdikdən sonra 7 gün müddətində namizədin qeydə alınıb-alınmaması barədə əsaslandırılmış qərar qəbul etməlidir. Siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun irəli sürdüyü namizəd qeydə alındıqda müvafiq seçki komissiyası qeydiyyat barəsində qərarında namizədin müvafiq siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku tərəfindən irəli sürüldüyünü göstərir. Qeydiyyat barədə və ya qeydiyyatdan imtina barəsində qərarlarda onun qəbul olunduğu tarix və vaxt göstərilir.

Namizədin qeydə alınması barədə qərarın surəti müvafiq seçki komissiyası tərəfindən həmin qərarın qəbul edildiyi gündən etibarən bir gün müddətində namizədə, namizəd irəli sürmüş siyasi partiyanın və ya siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndələrinə verilməli, qeydiyyatdan imtina olunubsa, həm də bunun əsasları göstərməlidir. İmtina üçün aşağıdakılar əsas ola bilər:

- imzaların toplanması zamanı Seçki Məcəlləsinin 57.1-ci maddəsinin tələblərinin pozulması (dövlət orqanlarının, bələdiyyə qurumlarının, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslərin imza toplanmasında iştirakı, imza toplanması prosesində

- seçicilərin imzalamağa məcbur edilməsi, imza atmağa imkan verilməməsi və ya buna görə onların hər hansı formada müka-fatlandırılması);
- qeydiyyat üçün zəruri olan sənədlərin düzgün rəsmiləşdirilməməsi və ya olmaması;
 - namizədlərin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar bloklarının təqdim etdikləri məlumatların düzgün olmaması (siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları tərəfindən irəli sürülən namizədlərə bu əsas o vaxt tətbiq edilə bilər ki, göstərilən düzgün olmayan məlumatlar namizədin təqsirindən buraxılsın);
 - namizədin müdafiəsi üçün təqdim edilmiş etibarlı (düzgün) seçici imzalarının lazımı saydan az olması;
 - namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun seçki fon-dunun yaradılması qaydasının və müvafiq seçki fondunun vəsaitinin xərclənməsi qaydasının pozulması (bu əsas yalnız o vaxt tətbiq edilə bilər ki, əvvəllər bu cür pozuntuya görə xəbərdarlıq edilsin və ya cərimə tətbiq olunsun);
 - namizədlərin irəli sürülməsi zamanı onların bərabər statusunun təmin edilməsinə dair tələblərin siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi, habelə siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku və ya namizəd tərəfindən pozulması (bu əsas yalnız o vaxt tətbiq edilə bilər ki, əvvəllər bu cür pozuntuya görə xəbərdarlıq edil-sin və ya cərimə tətbiq edilsin - bu cür pozuntu digər məsuliyyətə səbəb olursa).

Göstərilən hallar qeydiyyattan imtinaya dair qərarın çıxarılması üçün əsas götürüldükdə, qərar buraxılan səhvə (qüsura, pozuntuya) mütənasib olmalıdır.

Qeydiyyat üçün zəruri olan sənədlərin düzgün rəsmiləşdirilməməsi və ya olmaması, habelə namizədin müdafiəsi üçün təqdim edilmiş etibarlı (düzgün) seçici imzalarının lazımı saydan az olması hallarında, səhvlər və pozuntular müvafiq sənədlərdə namizəd və ya siyasi partiyaların, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən düzəlişlərin edilməsi yolu ilə aradan götürülə bilərsə, müvafiq seçki komissiyası

namizədi və ya siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsini 24 saat müddətində bu haqda xəbərdar edir və onun tərəfindən müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra namizədi qeydə alır.

Namizədin hərəkətlərində cinayət məsuliyyətinə və ya inzibati məsuliyyətə səbəb olan hüquq pozuntusu əlamətləri aşkar edildikdə seçki komissiyası Seçki Məcəlləsinin pozulmasında təqsirli olan şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi məsələsinə baxılması üçün müvafiq sənəd və materialları hüquq mühafizə orqanlarına göndərir.

Qeydə alınmış hər bir namizədə qeydiyyat vəsiqəsi verilir. Müvafiq seçki komissiyaları müvafiq seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizədlər barədə məlumatları qeydiyyatdan sonra 24 saat müddətində kütləvi informasiya vasitələrinə təqdim edirlər. Seçki komissiyaları qeydə alınmış namizədlər barədə məlumatları səsvermə gününə ən azı 15 gün qalmış seçki komissiyasının otaqlarında, müvafiq məlumat lövhələrində yerləşdirirlər. Namizədin qeydiyyatının ləğv edilməsi barədə məlumatlar da həmin qaydada yerləşdirilir.

Qeydə alınmış namizədlərin siyahısı səsvermə gününə azı 20 gün qalmış Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısına, yaxud yarısından çoxuna yayımlanan dövrü nəşrlərdə dərc edilir.

Qeydə alınmış hər bir prezidentliyə namizəd seçki komissiyalarının hər birinə məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 58.1-ci maddəsinə görə, irəli sürülmüş namizədlərin qeydə alınması üçün namizəd və ya siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi səsvermə gününə ən çoxu 50 və ən azı 30 gün qalmış saat 18.00-dək müvafiq seçki komissiyasına aşağıdakı seçki sənədlərini təqdim etməlidir:

1. irəli sürülmüş namizədin müdafiəsi üçün toplanmış seçici imzaları olan imza vərəqələri;
2. seçici imzalarının toplanmasının yekunu haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi formada tərtib edilmiş protokolun 2 nüsxəsi;

3. Seçki Məcəlləsinin 53.3-cü və 54.8-ci maddələrinə uyğun olaraq namizəd haqqında təqdim edilmiş məlumatlarda dəyişikliklər barədə bildiriş;
4. namizədin gəlirlərinin miqdarı və mənbələri barədə məlumat;
5. mülkiyyət hüququ əsasında namizədə məxsus əmlak barədə məlumat;
6. namizədin ilkin maliyyə hesabatı (seçici imzalarının toplanmasının təşkilinə sərf edilən vəsait haqqında məlumatlar göstərilməklə).

Namizədin gəlirlərinin miqdarı və mənbələri barədə məlumat Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi bəyannamə formasında, seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən əvvəlki bir illik dövr üçün təqdim olunur. Eyni zamanda, gəlirlərin alındığı təşkilatlardan həmin gəlirlərin illik cəmi barədə arayış təqdim edilir.

Seçki komissiyaları seçki sənədlərini qəbul edərkən imza vərəqələri olan hər bir qovluğu möhürü ilə təsdiqləyir, təqdim olunmuş imza vərəqələri sayının seçici imzaları toplanmasının yekunu haqqında protokola uyğunluğunu yoxlayır, sonra isə onların qəbul edilmə tarixini və vaxtını qeyd edərək, namizədə və ya siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsinə qəbul edilmiş imza vərəqələrinin sayını, oradakı imzaların sayını göstərməklə, sənədlərin qəbulu barədə yazılı arayış verir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 58.1-ci maddəsində göstərilən müddətdə prezidentliyə heç bir namizəd qeydə alınmayıbsa və ya yalnız bir namizəd qeydə alınmışsa, əlavə namizədlərin irəli sürülməsi və növbəti seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə seçkilər Seçki Məcəlləsinin 178-ci maddəsində nəzərdə tutulan qaydada 2 ay müddətinə təxirə salınır və bu halda vəzifədə olan Prezident öz səlahiyyətlərinin icrasını davam etdirir.

Səsvermə gününədək qeydə alınmış prezidentliyə namizəd qalmazsa, yaxud qeydə alınmış bir namizəd qalarsa, seçkilər Seçki Məcəlləsinin 178-ci maddəsində göstərilən qaydada namizədlərin irəli sürülməsi və sonrakı seçki hərəkətlərinin edilməsi üçün ən gec 3 ay müddətinə

təxirə salınır və bu halda vəzifədə olan Prezident öz səlahiyyətlərinin icrasını davam etdirir.

Prezidentliyə namizəd qeydə alındığı gündən seçkinin nəticələrinin rəsmi dərc ediləcəyi gündək Azərbaycan Respublikasının ərazisində gediş-gəliş üçün ictimai nəqliyyatın bütün növlərindən (taksi və sifarişli reyslər istisna olmaqla) dövlət vəsaiti hesabına istifadə etmək hüququna malikdir. Ölkə ərazisində göstərilən nəqliyyatdakı gediş-gəliş xərcləri Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi üçün ayrılmış vəsait hesabına və təqdim edilmiş gediş-gəliş sənədləri əsasında ödənilir. Bu zaman namizədə dəmir yolu ilə 8 dəfə və təyyarə ilə 4 dəfə gediş-gəliş xərcləri ödənilir.

Qeydə alınmış prezidentliyə namizədin təhlükəsizliyi Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada təmin edilir. Qeydə alınmış prezidentliyə namizəd qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yalnız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun razılığı ilə məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

Prezidentliyə namizədin 50-yə qədər vəkil edilmiş şəxsi ola bilər. Göstərilən şəxslər Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən qeydə alınır.

Prezidentliyə namizədlərin namizədlik statusundan imtina etməsi Seçki Məcəllənin 73-1-ci maddəsi ilə tənzimlənir.

Siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun Prezident seçkilərində iştirak etməkdən imtina etməsi prezidentliyə namizədlərin namizədlik statusundan imtina etməsi və ya prezidentliyə namizədlərin qeydiyyatının ləğv edilməsi üçün əsas ola bilməz.

Siyasi partiyalar blokunun tərkibinə daxil olan siyasi partiya səsvermə gününə azı 10 gün qalmış istənilən vaxt Mərkəzi Seçki Komissiyasına ərizə verməklə müvafiq siyasi partiyanın səlahiyyətli orqanının qərarı ilə bu siyasi partiyalar blokunun tərkibində seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edə bilər.

Siyasi partiyalar blokunun irəli sürdüyü prezidentliyə namizədi Mərkəzi Seçki Komissiyası qeydə aldıqdan sonra, bu bloka daxil olmuş bütün siyasi partiyalar (birindən başqa) seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edərlərsə, qalan siyasi partiya seçkilərdə siyasi partiyalar blokunun

adı və rəmzləri saxlanılmaqla siyasi partiyaların bloku kimi iştirak edə bilər. Bu, prezidentliyə namizədlərin qeydə alınmasından imtina edilməsi və ya qeydiyyatının ləğv edilməsi üçün əsas ola bilməz. Siyasi partiyalar blokunun seçkilərdə iştirak etməkdən imtina etməsi ona daxil olmuş siyasi partiyaları seçkilərdə iştirak etmək hüququndan məhrum etmir; belə halda Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq prezidentliyə namizədin təkrar irəli sürülməsi və digər zəruri seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi tələb edilir.

9.3. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığına namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı

Namizədlərin irəli sürülməsinin ümumi qaydası əvvəlki paragrafda nəzərdən keçirildiyi üçün burada daha çox Milli Məclisin deputatlığına namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı ilə bağlı özünəməxsus cəhətlərdən bəhs olunacaq.

Milli Məclisə seçkilər zamanı birmandatlı seçki dairəsi üzrə namizədləri siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, həmin seçki dairəsində daimi yaşayan, seçki hüququ olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları Seçki Məcəlləsinin 53-cü və 54-cü maddələrinə uyğun olaraq irəli sürə bilərlər.

Birmandatlı seçki dairəsi üzrə təkrar seçkilərdə namizədlər bu seçkilərin təyin edilməsi haqqında sərəncam rəsmi dərc olunduqdan sonra irəli sürülür. Birmandatlı seçki dairəsi üzrə əlavə seçkilərdə namizədlər Seçki Məcəlləsinin 145.4-cü maddəsində göstərilən müddətdən sonra irəli sürülür.

Seçicilərin irəli sürdükləri namizəd yalnız bir birmandatlı seçki dairəsində namizədliyinə irəli sürülməsinə razılıq verə bilər.

Namizədlərin irəli sürülməsində də seçki komissiyasının yaradılması başa çatmayıbsa, namizədin irəli sürülməsi haqqında bildiriş, müvafiq namizədlərin razılıq ərizələri və digər sənədlər Mərkəzi Seçki Komissiyasına göndərilir. Mərkəzi Seçki Komissiyası göstərilən sənədləri dairə seçki komissiyasının təşkilindən və sədrinin seçilməsindən sonra ona təqdim edir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər zamanı birmandatlı seçki dairəsi üzrə irəli sürülən namizədlərin müdafiəsi üçün seçici imzalarının toplanması şərtləri Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 147-ci maddəsi ilə müəyyən edilir. Namizədin müdafiəsi üçün onun irəli sürüldüyü seçki dairəsinin ərazisində seçicilərin azı 450 imzası toplanmalıdır. Bir seçici birdən artıq namizədin müdafiəsi üçün imza ata bilər.

Seçici imzalarının toplanması qaydası Seçki Məcəlləsinin 56-cı və 57-ci maddələri ilə tənzimlənir.

Milli Məclisə seçkilər zamanı bir şəxsən birdən çox birmandatlı seçki dairəsi üzrə namizəd kimi qeydə alınmasına yol verilmir. Bu qayda pozulduqda namizədin əvvəlki qeydiyyatı etibarlı sayılır, qeydiyyat haqqında nisbətən gec qəbul edilmiş qərar isə müvafiq seçki komissiyasının qərarı ilə ləğv edilir (qeydə alınmış keçmiş namizəd əvvəlki qeydiyyatdan imtina haqqında ərizə verməzsə).

Qeydə alınmış namizədlərin dairələr üzrə siyahısı səsvermə gününə azı 20 gün qalmış Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən seçki qanunvericiliyində nəzərdə tutulan dövrü nəşrlərdə dərc edilir.

Birmandatlı seçki dairələrinin 60-dan çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları hər bir seçki komissiyasının tərkibinə bir məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin edə bilərlər. Birmandatlı seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizəd müvafiq dairə seçki komissiyasına və seçki dairəsinin ərazisində yerləşən hər bir məntəqə seçki komissiyalarına bir məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin edə bilər.

Səsvermə gününə ən azı 30 gün qalmış birmandatlı seçki dairəsi üzrə heç bir namizəd qeydə alınmayıbsa və ya bir namizəd qeydə alınıbsa, əlavə namizədlərin irəli sürülməsi və növbəti seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə müvafiq seçki dairəsi üzrə seçkilər 2 ay müddətinə təxirə salınır.

Səsvermə gününədək seçki dairəsində qeydə alınmış namizəd qalmazsa, yaxud qeydə alınmış bir namizəd qalarsa, seçkilər Seçki Məcəlləsinin 145-ci maddəsində göstərilən qaydada namizədlərin irəli sürülməsi və sonrakı hərəkətlərin edilməsi üçün birmandatlı seçki dairəsində ən gec 3 ay müddətinə təxirə salınır.

Birmandatlı seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizədə müvafiq seçki dairəsi ərazisinin hüdudlarında (taksi və sifarişli reyslər istisna olmaqla) ümumi istifadədə olan şəhər, habelə şəhərkənarı və şəhərlərarası nəqliyyat vasitələrində gediş-gəlişin dəyəri müvafiq ödəniş sənədləri təqdim edildikdə ödənilir.

Bir neçə seçki dairəsi olan şəhərlərdə bu dairələrin birində qeydə alınmış namizədə şəhərdə gediş-gəlişinin dəyəri müvafiq ödəniş sənədləri təqdim edildikdə ödənilir.

Qeydə alınmış namizəd namizədi kimi çıxış etdiyi birmandatlı seçki dairəsinin hüdudlarından kənarında yaşayırsa, əlavə olaraq ona dəmir yolu və ya ümumi istifadədə olan avtomobil nəqliyyatı ilə 4 dəfə, yaxud təyyarə ilə 2 dəfə seçki dairəsinə və geriyyə gediş-gəlişinin dəyəri müvafiq ödəniş sənədləri təqdim edildikdə ödənilir.

Birmandatlı seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizədin gediş-gəlişinin dəyəri seçkilərin hazırlanmasına və keçirilməsinə ayrılan vəsait hesabına müvafiq dairə seçki komissiyası tərəfindən ödənilir (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 150.4-cü maddəsi).

Bu cür ödəmələr Mərkəzi Seçki Komissiyasına ayrılan vəsait hesabına həyata keçirilir.

Qeydə alınmış namizəd qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada yalnız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun razılığı ilə məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

Birmandatlı seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizədin 10-a qədər vəkil edilmiş şəxs təyin etmək hüququ vardır. Göstərilən şəxslər müvafiq olaraq dairə seçki komissiyası tərəfindən qeydə alınır.

İrəli sürülmüş namizəd müvafiq seçki komissiyasını yazılı şəkildə xəbərdar edərək, namizəd olmağa razılığı barədə ərizəsini istənilən vaxt geri götürə bilər. Bu cür yazılı xəbərdarlıq geri götürülmür. Qeydə alınmış namizəd səsvermə gününə azı 10 gün qalmış müvafiq seçki komissiyasına yazılı ərizə verərək namizədliyini geri götürə bilər. Belə ərizə geri götürülə bilməz. Daxil olmuş ərizə əsasında müvafiq seçki komissiyası ərizə vermiş namizədin qeydiyyatının ləğvi barədə 1 gün müddətində qərar qəbul edir.

Seçki qanunvericiliyinə əsasən qeydə alınmış namizədin məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən təsdiqlənmiş ağır xəstəliyi və ya iştirakını mümkünsüz edən səbəblər nəticəsində namizədin seçki kampaniyası dövründə sağlamlığının pozulması qeydə alınmış namizədin öz namizədliyini geri götürməsinə, habelə siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun qeydə alınmış namizədini geri çağırmasına məcbureddici əsas kimi çıxış edir.

Namizədin öz namizədliyini geri götürməsi haqqında məlumat mərkəzi, dairə və məntəqə seçki komissiyalarının müvafiq məlumat lövhələrində yerləşdirilir.

Müvafiq seçki komissiyasını yazılı şəkildə xəbərdar edərək, namizəd olmağa razılığı barədə ərizəsini geri götürən irəli sürülmüş namizəd və səsvermə gününə azı 10 gün qalmış müvafiq seçki komissiyasına yazılı ərizə verərək namizədliyini geri götürən qeydə alınmış namizəd Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada və müddətdə istənilən birmandatlı seçki dairəsi üzrə seçkilərdə öz namizədliyini təkrar irəli sürmək hüququna malikdir.

Siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun Milli Məclisə seçkilərdə iştirakdan imtina etməsi qaydası və şərtləri Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 154-cü maddəsi ilə müəyyən edilir.

Siyasi partiya öz nizamnaməsinə uyğun olaraq, siyasi partiyaların bloku isə ona daxil olan siyasi partiyaların səlahiyyətli nümayəndələrinin qərarı ilə səsvermə gününə ən gec 10 gün qalanadək istənilən vaxt müvafiq dairə seçki komissiyasına yazılı ərizə verərək, birmandatlı seçki dairəsi üzrə irəli sürülmüş namizədi, qeydə alınmış namizədi geri çağırmaq hüququna malikdir.

Siyasi partiyalar blokunun tərkibinə daxil olan siyasi partiya səsvermə gününə azı 10 gün qalmış istənilən vaxt Mərkəzi Seçki Komissiyasına ərizə verməklə müvafiq siyasi partiyanın səlahiyyətli orqanının qərarı ilə bu siyasi partiyalar blokunun tərkibində seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edə bilər. Siyasi partiyalar blokunun tərkibində seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edən siyasi partiya bu Məcəllə ilə müəyyənləşdirilmiş

qaydada müstəqil siyasi partiya kimi çıxış edə və ya digər siyasi partiyalar blokunun tərkibinə daxil ola bilər.

Siyasi partiyalar blokunun irəli sürdüyü namizəd qeydə alındıqdan sonra bu bloka daxil olmuş bütün siyasi partiyalar (birindən başqa) seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edərlərsə, qalan siyasi partiya seçkilərdə siyasi partiyalar blokunun adı və rəmzləri saxlanılmaqla siyasi partiyaların bloku kimi iştirak edə bilər. Bu, namizədlərin qeydə alınmasından imtina edilməsi və ya qeydiyyatının ləğv edilməsi üçün əsas ola bilməz.

Siyasi partiyalar blokunun seçkilərdə iştirak etməkdən imtina etməsi ona daxil olmuş siyasi partiyaları seçkilərdə iştirak etmək hüququndan məhrum etmir. Belə halda Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq namizədin təkrar irəli sürülməsi və digər zəruri seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi tələb edilir.

9.4. Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin irəli sürülməsi və qeydiyyatı

Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəni həyata keçirən bələdiyyələrin üzvləri nisbi çoxluq sistemi əsasında çoxmandatlı seçki dairələri üzrə seçilir.

Seçki əraziləri üzrə aşağıdakı sayda bələdiyyə üzvləri seçilir:

- əhalisi 500-dən az olan ərazilərdə – 5 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 500-dən 999-dək olan ərazilərdə – 7 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 1000-dən 4.999-dək olan ərazilərdə – 9 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 5000-dən 9.999-dək olan ərazilərdə – 11 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 10000-dən 19.999-dək olan ərazilərdə – 13 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 20000-dən 49.999-dək olan ərazilərdə – 15 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 50000-dən 99.999-dək olan ərazilərdə – 17 bələdiyyə üzvü;
- əhalisi 100000-dən 299.999-dək olan ərazilərdə – 19 bələdiyyə üzvü.

Seçki dairəsi üzrə bələdiyyə üzvlüyünə namizədləri siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, həmin seçki dairəsində daimi yaşayan seçki hüququ olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları irəli sürə bilərlər.

Bələdiyyələrə təkrar seçkilərdə bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər bu seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərar rəsmi dərc olunduqdan sonra irəli sürülür. Bələdiyyələrə əlavə seçkilərdə bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər Seçki Məcəlləsinin 213.2-ci maddəsində göstərilən müddətdən sonra irəli sürülür.

İrəli sürülən namizəd yalnız bir bələdiyyəyə namizəd irəli sürülməsinə razılıq verə bilər.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizəd yalnız bir bələdiyyə üzvlüyünə namizəd kimi irəli sürülə və qeydiyyatata alın bilər.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin irəli sürülməsinədək dairə seçki komissiyasının yaradılması başa çatmayıbsa, namizədin irəli sürülməsi haqqında bildiriş, müvafiq namizədlərin razılıq ərizələri və digər sənədlər Mərkəzi Seçki Komissiyasına göndərilir. Mərkəzi Seçki Komissiyası göstərilən sənədləri dairə seçki komissiyasının təşkilindən və sədrinin seçilməsindən sonra ona təqdim edir.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizədin müdafiəsi üçün tələb olunan seçici imzalarının toplanması şərti Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 215-ci maddəsi ilə müəyyən edilir. Belə ki, həmin maddəyə əsasən müvafiq seçki ərazisi üzrə bələdiyyə üzvlüyünə namizəd kimi qeydə alınmaq üçün namizədliyi irəli sürülmüş hər bir vətəndaş:

1. əhalisi 99.999-dan çox olan ərazidə – 150;
2. əhalisi 49.999-dan çox olan ərazidə – 100;
3. əhalisi 19.999-dan çox olan ərazidə – 75;
4. əhalisi 9.999-dan çox olan ərazidə – 50;
5. əhalisi 4.999-dan çox olan ərazidə – 30;
6. əhalisi 4.999-dan az olan ərazidə – 15 seçici imzası toplamalıdır.

Seçicilərin bələdiyyə üzvlüyünə bir neçə namizədin müdafiəsi üçün imza etmək hüququ vardır.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər ümumi qaydada qeydə alınrlar.

Bir şəxsin birdən çox bələdiyyə üzvlüyünə namizəd kimi qeydə alınmasına yol verilmir. Bu qayda pozulduqda bələdiyyə üzvlüyünə namizədin əvvəlki qeydiyyatı etibarlı sayılır, qeydiyyat haqqında nisbətən gec qəbul edilmiş qərar isə müvafiq dairə seçki komissiyasının qərarı ilə ləğv edilir.

Bələdiyyələr üzrə qeydə alınmış namizədlərin siyahısı səsvermə gününə azı 20 gün qalmış müvafiq dairə seçki komissiyaları tərəfindən müvafiq dövrü nəşrlərdə dərc edilir.

Səsvermə gününə ən azı 30 gün qalmış bələdiyyə üzrə heç bir namizəd qeydə alınmayıbsa və ya müvafiq seçki əraziləri üzrə tələb olunan bələdiyyə üzvlərinin sayından az sayda namizəd qeydə alınıbsa, əlavə namizədlərin irəli sürülməsi və növbəti seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə müvafiq bələdiyyə üzrə seçkilər Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən 2 ay müddətinə təxirə salınır.

Səsvermə gününədək bələdiyyə üzrə qeydə alınmış namizəd qalmazsa, yaxud bələdiyyə üzvlüyünə bir yerə qeydə alınmış bir namizəd qalarsa, Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən namizədlərin irəli sürülməsi və sonrakı hərəkətlərin edilməsi üçün bələdiyyə üzrə seçkilər 2 ay müddətinə təxirə salınır.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizəd qeydə alındığı gündən seçkilərin yekunları rəsmi dərc edildiyi günədək müvafiq seçki ərazisində gəliş-gediş üçün ictimai nəqliyyatın bütün növlərindən (taksi və sifarişli reyslər istisna olmaqla) pulsuz istifadə etmək hüququna malikdir. Bu cür ödəmələr dairə seçki komissiyasına ayrılan vəsait hesabına və təqdim edilmiş gediş-gəliş sənədləri əsasında həyata keçirilir.

Bələdiyyə üzvlüyünə qeydə alınmış namizəd toxunulmazlığa malikdir və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada yalnız müvafiq rayon prokurorunun razılığı ilə məsuliyyətə cəlb edilə bilər.

Bələdiyyə üzvlüyünə qeydə alınmış namizədin 3-ə qədər vəkil edilmiş şəxs təyin etmək hüququ vardır. Göstərilən şəxslər dairə seçki komissiyası tərəfindən qeydə alınır.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada namizədlik statusundan imtina etmək hüququna malikdirlər.

Siyasi partiya öz nizamnaməsinə uyğun olaraq, siyasi partiyaların bloku isə ona daxil olan siyasi partiyaların səlahiyyətli nümayəndələrinin qərarı ilə səsvermə gününə azı 10 gün qalanadək istənilən vaxt müvafiq dairə seçki komissiyasına yazılı ərizə verərək, seçki dairəsi üzrə irəli sürülmüş bələdiyyə üzvlüyünə namizədi, qeydə alınmış bələdiyyə üzvlüyünə namizədi geri çağırmaq hüququna malikdir.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər irəli sürmüş siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku səsvermə gününə azı 10 gün qalmış müvafiq dairə seçki komissiyasına yazılı ərizə verməklə, namizədləri irəli sürmüş orqanın qərarı ilə seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edə bilər. Bu halda siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku bələdiyyə üzvlüyünə namizədləri geri çağıra bilər.

Siyasi partiyalar blokunun tərkibinə daxil olan siyasi partiya səsvermə gününə azı 3 gün qalmış istənilən vaxt dairə seçki komissiyasına ərizə verməklə müvafiq siyasi partiyanın səlahiyyətli orqanının qərarı ilə bu siyasi partiyalar blokunun tərkibində seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edə bilər. Siyasi partiyalar blokunun tərkibində seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edən siyasi partiya Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada müstəqil siyasi partiya kimi çıxış edə və ya digər siyasi partiyalar blokunun tərkibinə daxil ola bilər.

Siyasi partiyalar blokunun irəli sürdüyü bələdiyyə üzvlüyünə namizədləri dairə seçki komissiyası qeydə aldıqdan sonra, bu bloka daxil olmuş bütün siyasi partiyalar (birindən başqa) seçkilərdə iştirak etməkdən imtina edərlərsə, qalan siyasi partiya seçkilərdə siyasi partiyalar blokunun adı və rəmzləri saxlanılmaqla, siyasi partiyaların bloku kimi iştirak edə bilər. Bu, bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin qeydə alınmasından imtina edilməsi və ya qeydiyyatın ləğv edilməsi üçün əsas ola bilməz.

Siyasi partiyalar blokunun seçkilərdə iştirak etməkdən imtina etməsi ona daxil olmuş siyasi partiyaları seçkilərdə iştirak etmək hüququndan məhrum etmir. Belə halda Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq bələdiyyə üzvlüyünə namizədin təkrar irəli sürülməsi və digər zəruri seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi tələb edilir.

Bələdiyyə seçkiləri zamanı Mərkəzi Seçki Komissiyasının tərkibinə bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədlər irəli sürən, dairə seçki komissiyasının tərkibinə isə dairənin ərazisindən bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədlər irəli sürən siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları bir məşvərətçi səs hüquqlu üzv təyin edə bilərlər.

9.5. Seçici imzalarının toplanması

Seçicilərin təşəbbüs qruplarının irəli sürdükləri və ya öz təşəbbüsləri ilə irəli sürülən namizədlərin müdafiəsi məqsədilə seçicilərin imzalarının toplanması bu Məcəllənin 53.6-cı maddəsində göstərilən qərarın qəbul edildiyi gündən başlanır. Siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları tərəfindən irəli sürülmüş namizədlərin müdafiəsi məqsədi ilə seçicilərin imzalarının toplanması namizədə, onun səlahiyyətli nümayəndəsinə namizədliyin müvafiq seçki dairələri üzrə irəli sürülməsini təsdiq edən qərarın qəbul edilməsi günündən başlanır.

Namizədin müdafiəsi üçün onun irəli sürüldüyü seçki dairəsinin ərazisində seçicilərin imzaları toplanmalıdır.

Hər bir imza vərəqəsində namizədin soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi, əsas iş və ya xidmət yeri və ya tutduğu vəzifə (bu olmadıqda-fəaliyyət növü), yaşadığı yerin ünvanı, irəli sürüldüyü seçki dairəsinin adı (sıra nömrəsi) göstərilməlidir. Namizədin ödənilməmiş və ya üzərindən götürülməmiş məhkumluğu olduqda, imza vərəqəsində onun Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin hansı maddəsilə məhkum olunduğu, həmin maddənin adı və nömrəsi, namizədin xarici ölkədə cinayət məsuliyyəti yaradan əməli olmuşdursa və bu əməl Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyəti yaradırsa və bu haqda qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü çıxarılmışdırsa, xarici ölkənin müvafiq qanununun adı göstərilməlidir. İmza vərəqəsində namizədin namizədliyinin irəli sürülməsinə razılıq ərizəsində göstərdiyi siyasi partiyanın adı göstərilə bilər. Namizədin müdafiəsi üçün imza toplanmasını müvafiq seçki dairəsi üzrə namizədi irəli sürmüş siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku həyata keçirirsə, imza vərəqəsində namizədə aid məlumatlarla yanaşı, bu namizədi irəli sürmüş siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun adı göstərilir, namizədin ərizəsində belə məlumat olarsa, onun mənsub olduğu siyasi partiyanın adı və siyasi partiyada onun müvafiq statusu göstərilə bilər.

Namizədin müdafiəsi üçün seçici imzalarının toplanması qaydası Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 57-ci maddəsi ilə müəyyən edilir.

Dövlət orqanlarının, bələdiyyə qurumlarının, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslərin imza toplanmasında iştirakına yol verilmir. İmza toplanması prosesində seçiciləri imzalamağa məcbur etmək, imza atmağa imkan verməmək və ya buna görə onları hər hansı formada mükafatlandırmaq qadağandır. Həmin qadağana əməl olunmaması müvafiq məhkəmə tərəfindən təsdiqlənsə, bu, toplanmış imzaların etibarsız sayılması və namizədin qeydiyyatından, qeydə alınmış namizədlərin qeydiyyatından imtina üçün əsas ola bilər.

Seçici imzalarını Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış aktiv seçki hüququ olan vətəndaşı toplaya bilər. Namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku seçici imzalarını toplayan şəxslə imza toplanması barədə müqavilə bağlaya bilər. Belə işin haqqı yalnız namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun seçki fondu hesabına ödənilə bilər.

Namizədin müdafiəsi üçün seçici imzaları tədris müəssisələrində, yaşayış yerlərində, eləcə də qanunla seçkiqabağı təşviqat aparılmasının qadağan edilmədiyi digər yerlərdə toplanma bilər.

Seçici imza vərəqəsində imza edərkən soyadını, adını, atasının adını, doğum tarixini, yaşayış yerinin ünvanını, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədin seriyasını və nömrəsini, verilmə tarixini, imza etdiyi tarixi göstərir. İmza edən seçicilər barəsində qeyd edilməsi zəruri hesab olunan məlumatlar imza toplayan şəxs tərəfindən imza vərəqələrinə daxil edilə bilər. Göstərilən məlumatlar əllə yazılır və onların yayılmamasına təminat verilir.

Namizədin müdafiəsi üçün seçici imzaları toplanarkən imzalar imza vərəqəsinin üz və ya arxa tərəfində qoyulur. Belə olduqda, arxa tərəf vərəqənin üz tərəfinin davamı hesab edilir və təsdiqedicilərin imzaları vərəqənin arxa tərəfində qoyulur.

İmza toplandıqdan sonra imza vərəqəsi imza toplayan şəxs və namizəd tərəfindən imzalanır. İmza toplayan şəxs imza vərəqəsini imzalamamışdan əvvəl soyadını, adını, atasının adını, yaşayış yerinin ünvanını, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədin seriyasını və nömrəsini, verilmə

tarixini göstərir. Namizəd siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku tərəfindən irəli sürülsə, imza toplandıqdan sonra imza vərəqəsi imzaları toplayan şəxs və siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən imzalanır. İmzaları toplayan şəxs imza vərəqəsində imza qoy-mazdan əvvəl soyadını, adını, atasının adını, yaşayış yerinin ünvanını, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədin seriyasını və nömrəsini, verilmə tarixini göstərir, müvafiq səlahiyyətli nümayəndə isə soyadını, adını, atasının adını və imza qoyulması tarixini göstərir.

Namizəd irəli sürmüş siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku, seçicilərin təşəbbüs qrupu müvafiq seçki komissiyasına eyni şəxsin namizəd irəli sürülməsi haqqında yazılı məlumat verdikdən sonra namizədin müdafiəsi üçün seçicilərin lazım olan sayda imzalarını birgə toplaya bilərlər. Bu halda namizədin irəli sürülməsinin müdafiəsi üçün müxtəlif şəxslərin topladığı seçici imzalarının cəmləşdirilməsinə icazə verilir.

Namizədin irəli sürülməsinin təşəbbüsçüləri, namizədin və ya siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndələri irəli sürülmüş namizədin müdafiəsi üçün toplanmış seçici imzalarının sayını hesablayır, seçici imzalarının toplanmasının nəticələri haqqında protokolu tərtib edir və imzalayırlar.

Müvafiq seçki komissiyalarına təqdim edilən imza vərəqələri nömrələnməli və qovluq formasında səhifələnəlidir.

X FƏSİL

SEÇKİQABAĞI TƏŞVİQAT

10.1. Seçkiqabağı təşviqatın anlayışı və metodları

“Təşviqat” sözü latın dilindəki “advocare” sözündən götürülmüşdür və sözün əsl mənasında “dəstək olmağa çağırmaq” deməkdir. “Təşviqat” sözünün mənşəyi qədim Roma və Yunan dövrünə gedib çıxır, həmin dövrdə hər kəs tərəfindən qəbul olunmuş natiqlər əsasən müdafiəçilər qismində çıxış edir və xüsusi olaraq kiminsə əməlini müdafiə etmək üçün nəzərdə tutulmuş nitqlər yazırdılar⁴⁵.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “təşviq” sözü “bir işi görmək üçün dilə tutmaq, həvəsləndirmək, şirnikləndirmək, şövqə, qeyrətə gətirmək, həvəs və arzusunu artırmaq”, “təşviqat” sözü isə “geniş xalq kütlələrinə siyasi nüfuz göstərmək məqsədi güdən şifahi və yazılı fəaliyyət” kimi izah edilir⁴⁶.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinə uyğun olaraq vətəndaşların, siyasi partiyaların qanunun yol verdiyi formalarda və üsullarla seçiciləri seçkilərdə iştirak etməyə və ya etməməyə, namizədin, qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun lehinə və ya əleyhinə səs verməyə çağırışlar formasında seçkiqabağı təşviqat aparmaq hüququ vardır.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.13-cü maddəsində seçkiqabağı təşviqata “vətəndaşların və siyasi partiyaların seçiciləri seçkilərdə iştiraka, bu və ya digər namizədin lehinə səs verməyə (səs

⁴⁵ Təşviqat nədir və sizə necə köməklik göstərə bilər?: [Elektron resurs] / URL: <https://www.culturepartnership.eu/az/publishing/advocacy-course/what-is-advocacy>

⁴⁶ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: [dörd cildə] / - Bakı: Şərq-Qərb, - c. 4. - 2006, - s. 333.

verməməyə) çağırın və ya çağırmaq məqsədi daşıyan fəaliyyəti” kimi leqal anlayış verilmişdir.

Seçkiqabağı təşviqat seçki prosesinin mərkəzi mərhələsi kimi çıxış edir. Azad və ədalətli seçkilərin keçirilməsi seçkiqabağı təşviqatın hüquqi tənziyi və təşkilinin keyfiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Sovet dövrünün seçki təcrübəsinə nəzər salsaq, seçkiqabağı təşviqatın keyfiyyətinin və əsas təyinatının indikindən xeyli fərqləndiyini görə bilərik. Həmin dövrün seçkiqabağı təşviqatı üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər xarakterik idi:

- alternativ seçkilər keçirilmədiyi və çəkişmə prinsipinə əməl olunmadığı üçün seçkiqabağı təşviqat sırf formal xarakter daşıyırdı və səsvermənin nəticələrinə real təsir göstərmirdi, gələcək deputatlar əhaliyə əvvəlcədən bəlli olurdu;
- sovet dövründə seçkiqabağı təşviqat fəaliyyətini, başlıca olaraq, xüsusi seçilmiş və hazırlanmış insanlar, yəni təşviqatçılar həyata keçirirdilər, bütün səviyyələrdə dövlət aparatının strukturunda bilavasitə təbliğat və təşviqat işləri ilə məşğul olan ayrıca qurumlar var idi;
- seçkiqabağı təşviqat siyasi təşviqatın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi və partiyanın ideoloji işi (təbliğat) ilə əlaqədə nəzərdən keçirilirdi;
- seçkiqabağı təşviqat kütləvi xarakter daşıyırdı, çünki konkret namizədlərin deyil, bütövlükdə dövlət sisteminin, xüsusən də Kommunist Partiyasının dəstəklənməsi üçün həyata keçirilirdi;
- seçkiqabağı təşviqat çox zaman onun üçün xarakterik olmayan və seçki prosesi çərçivəsindən kənara çıxan vəzifələrin həllinə (məsələn, əhəlinin siyasi tərbiyəsinə) yönəlirdi⁴⁷.

⁴⁷ Чудов, П.С. История развития правового регулирования предвыборной агитации в России: [Электронный ресурс] / URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=2700

Müasir hüquq elmində⁴⁸ seçkiqabağı təşviqat bir neçə aspektdə nəzərdən keçirilir:

- a) seçki hüququnun müstəqil institutu kimi;
- b) seçkilərin informasiya təminatı institutunun tərkib hissəsi kimi;
- c) seçki hüquq münasibətləri iştirakçılarının spesifik fəaliyyəti kimi;
- ç) seçki prosesi iştirakçılarının müvafiq hüquq və vəzifəsi kimi.

Seçkiqabağı təşviqat prosesində seçki qanunvericiliyi ilə yol verilən qanuni üsullarla seçicilərin seçkilərlə bağlı fikir və davranışlarına real təsir göstərilir. Bu təsir sonradan onların iradə ifadəsinə çevrilir və səsvermədə öz əksini tapır.

Seçkiqabağı təşviqatın aşağıdakı əlamətlərini qeyd etmək olar:

- a) vətəndaşlar və siyasi partiyalar tərəfindən həyata keçirilir;
- b) seçiciləri seçkilərdə iştiraka, bu və ya digər namizədin lehinə səs verməyə (səs verməməyə) çağıran və ya çağırmaq məqsədi daşıyan fəaliyyətdir;
- c) qanunla nəzərdə tutulmuş forma və metodlarla həyata keçirilir.

Seçkiqabağı təşviqat institutu əsasən konstitusiya hüquq normalarından ibarət olsa da, bu institutun tərkibinə digər hüquq sahələrinin (mülki hüquq, inzibati hüquq, cinayət hüququ, maliyyə hüququ və s.) normaları da daxildir. Bu xüsusiyyətinə görə bəzi müəlliflər seçkiqabağı təşviqat institutunu kompleks hüquq institutu kimi də xarakterizə edirlər. Konstitusiya normaları seçkiqabağı təşviqat institutuna stabillik, digər hüquq sahələrinin normaları isə zəruri dinamiklik verir. Seçkiqabağı təşviqat institutu özündə həm maddi, həm də prosessual hüquq normalarının vəhdətini əks etdirir.

Seçkiqabağı təşviqat dəqiq müəyyən olunmuş zaman çərçivəsində həyata keçirilir. Qanunvericiliyin tələbinə görə səsvermə günü və ondan əvvəlki gün hər hansı seçkiqabağı təşviqat aparmaq qadağandır.

⁴⁸ Малюков, А.А. Проблемы правового регулирования предвыборной агитации в Российской Федерации: / Дис. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2004, - с. 55.; Нечипоренко, Т.В. Информационное обеспечение выборов - институт избирательного законодательства Российской Федерации: / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2010, - с. 9.; Олькова, О.Н. Информационная деятельность политических партий в Российской Федерации: конституционно-правовые проблемы: / Дис. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2009, - с. 101.

Seçkiqabağı təşviqat səsvermə gününə 23 gün qalmış başlayır və səsvermənin başlanmasına 24 saat qalmış dayandırılır. Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada seçki məntəqəsi otaqlarının daxilində və xaricində yerləşdirilmiş seçkiqabağı təşviqat materialları səsvermə günü yığışdırılır.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyə qurumları dairə seçki komissiyasının təklifi ilə səsvermə gününə azı 30 gün qalmış hər bir seçki məntəqəsinin ərazisində seçkiqabağı təşviqat materiallarının lövhələrdə yerləşdirilməsi üçün yer müəyyənləşdirməlidir. Belə yerlər seçicilərin gəlməsi üçün əlverişli olmalı və elə müəyyənləşdirilməlidir ki, orada yerləşdirilən məlumatları oxumaq mümkün olsun. Qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun, referendum üzrə təşviqat qrupunun səlahiyyətli nümayəndələri seçkiqabağı təşviqat materiallarının yerləşdirilməsi üçün ayrılmış yerlərin siyahısını dairə seçki komissiyasından ala bilərlər.

Qüvvədə olan seçki qanunvericiliyi ilə seçkiqabağı təşviqat üçün müəyyən edilmiş qaydalara riayət edilməsinə nəzarəti Mərkəzi Seçki Komissiyasının nəzdində yaradılmış və əsasən jurnalistlərdən ibarət olan mətbuat qrupu həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 47-ci maddəsinin 3-cü bəndinə görə, irqi, milli, dini, sosial və hər hansı digər meyara əsaslanan, ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqata və təbliğata yol verilmir. Bu tələb seçkiqabağı təşviqata da aiddir. Belə ki, Seçki Məcəlləsinin 74.1-ci maddəsində birbaşa olaraq göstərilir ki, seçkiqabağı təşviqat Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 47-ci maddəsinə uyğun aparılır.

Məlumdur ki, seçkiqabağı təşviqatın forma və metodları bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır. Lakin onları eyniləşdirmək olmaz. Metodlar seçkiqabağı təşviqatın praktiki surətdə həyata keçirilməsini xarakterizə edir. Forma isə bu kateqoriyanın məzmununun mövcud olması və təşkil edilməsi üsulunu və həmin məzmunun zahiri ifadəsini özündə əks etdirir. Seçkiqabağı təşviqatın forması onun məzmunundan ayrılmaz, metodlar isə onun elementləri olduğu üçün forma metoda münasibətdə

daha ümumi kateqoriyadır⁴⁹. Seçkiqabağı təşviqat metodları seçki kampaniyası gedişində seçkiqabağı təşviqat fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən seçiciləri seçkilərdə iştiraka, bu və ya digər namizədin lehinə səs verməyə (səs verməməyə) çağırmaq məqsədilə tətbiq edilən üsul və vasitələrin məcmusudur. Seçkiqabağı təşviqat forması təşviqat subyektlərinin seçkiqabağı təşviqatın məqsədlərinə nail olunmasına yönələn fəaliyyətidir.

Azərbaycan Respublikasında seçkiqabağı təşviqatın aparılması metodları Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 74.2-ci maddəsində öz təsbitini tapmışdır. Belə ki, qeyd edilən maddədə göstərilir ki, seçkiqabağı təşviqat aşağıdakı üsullarla aparıla bilər:

1. kütləvi informasiya vasitələri ilə;
2. kütləvi tədbirlərin (yığıncaqlar və vətəndaşlarla görüşlər, kütləvi müzakirələr, söhbətlər və s.) keçirilməsi yolu ilə;
3. çap olunmuş, audiovizual və digər təşviqat materiallarının buraxılması və yayılması yolu ilə;
4. qanunla qadağan edilməyən digər üsullarla.

Kütləvi informasiya vasitələri ilə seçkiqabağı təşviqatın aparılmasının da bir sıra formaları fərqləndirilir:

- açıq müzakirələr;
- dəyirmi masalar;
- mətbuat konfransları;
- müsahibələr;
- çıxışlar;
- siyasi reklamlar;
- tele və radioverilişlər;
- videofilmlər;
- qanunla qadağan edilməyən digər formalar.

Kütləvi tədbirlər yolu ilə seçkiqabağı təşviqatın aparılmasının bir sıra şərtləri vardır. İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, dövlət orqanları,

⁴⁹ Малюков, А.А. Проблемы правового регулирования предвыборной агитации в Российской Федерации: / Дис. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2004, - с. 92-93.

bələdiyyə qurumları qeydə alınmış namizədə, siyasi partiya, siyasi partiyaların blokuna vətəndaşlarla görüşlər, açıq müzakirələr təşkil edilməsində və keçirilməsində kömək etməlidirlər. Seçki komissiyalarının sifarişi ilə dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan, seçkiqabağı tədbirlərin keçirilməsi üçün yararlı yer (bina, otaq) qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının səlahiyyətli nümayəndələrinin, onların vəkil edilmiş şəxslərinin seçki komissiyası ilə razılaşdırdıqları vaxtda seçicilərlə görüşlər üçün istifadəyə mülkiyyətçilər tərəfindən pulsuz verilir. Göstərilən yer (otaq, bina) qeydə alınmış namizədlərdən birinə, siyasi partiya, siyasi partiyaların blokuna seçkiqabağı təşviqatın aparılması üçün verilmişsə, mülkiyyətçi qeydə alınmış digər namizədə, siyasi partiya, siyasi partiyaların blokuna eyni istifadə şərtləri ilə həmin yeri (otağı, binanı) verməkdən imtina edə bilməz. Seçki komissiyaları qeydə alınmış namizədlərə, siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına seçkiqabağı kütləvi tədbirlər keçirmək üçün bərabər şərait yaradırlar.

Qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları seçicilərlə görüşlər, yığıncaqlar, digər seçkiqabağı kütləvi tədbirlər keçirmək üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, vətəndaşlara və təşkilatlara məxsus bina və otaqları müqavilə əsasında icarəyə götürmək hüququna malikdirlər. Dövlətin müvafiq reyestrinə daxil edilmiş, mədəniyyət obyektləri sayılan bina və avadanlıq təşviqat məqsədləri üçün istifadə edilə bilməz.

Hərbi hissələrin, hərbi təşkilatların və idarələrin ərazisində seçkiqabağı təşviqat aparılması qadağandır. Qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku, referendum üzrə təşviqat qrupu, onların səlahiyyətli nümayəndələri və vəkil edilmiş şəxsləri hərbi hissələrin yerləşdiyi ərazinin hüdudlarında hərbi qulluqda sayılan seçicilərlə görüşlərini hərbi hissə komandirinin dairə seçki komissiyası ilə birlikdə belə görüşün keçirilməsini təyin etdikləri günə azı 3 gün qalmış müvafiq seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış bütün namizədlərin, namizədləri qeydə alınmış bütün siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının mütləq dəvət edilməsi və ya onlara xəbər verilməsi şərti ilə təşkil edə bilirlər. Bu görüşlərin keçirilməsində yuxarıda göstərilən şəxslərə, siyasi partiyalara və siyasi partiyaların bloklarına, referendum üzrə təşviqat

qruplarına bərabər şərait və həmin görüşlərin müşahidə edilməsi üçün müşahidəçilərə imkan yaradılmalıdır.

Qeydə alınmış namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku seçkiqabağı təşviqatın forma və üsullarını müstəqil müəyyənləşdirir.

10.2. Seçkiqabağı təşviqatın subyektləri

Seçkiqabağı təşviqatın müvafiq hüquq münasibətləri sistemində yeri və rolundan asılı olaraq üç qrup subyekt fərqləndirilir:

- ümumi subyektlər (seçki prosesi gedişində aktiv seçki hüququnu həyata keçirən vətəndaşlar və seçki birliyi statusu olan ictimai birliklər);
- xüsusi subyektlər (seçkili ictimai hakimiyyət orqanlarının üzvlüyünə, seçkili vəzifəyə namizədlər, seçki birlikləri, namizədlərin və seçki birliklərinin vəkil edilmiş şəxsləri);
- yardımçı subyektlər (seçkiqabağı təşviqat fəaliyyətini həyata keçirmək hüququndan məhrum edilən, lakin bu fəaliyyətin digər subyektlər tərəfindən həyata keçirilməsinə yardım edən şəxslər)⁵⁰.

Bəzən isə sadəcə olaraq iki qrup subyekt göstərilir:

- a) ümumi subyektlər (seçki hüququna malik olan bütün vətəndaşlar);
- b) xüsusi subyektlər (qeydə alınmış namizədlər, seçki blokları).

Seçkiqabağı təşviqat fəaliyyətinin ümumi və xüsusi subyektləri həcm və məzmununa görə fərqli hüquq və vəzifələrə malikdirlər. Məsələn, xüsusi subyektlərin istifadə etdiyi bəzi təşviqat metodlarından ümumi subyektlər istifadə edə bilmir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinə əsasən, aşağıdakı subyektlər seçkiqabağı təşviqat aparmaq hüququna malikdirlər:

- Milli Məclisə deputat seçkilərində iştirak etmək üçün qeydə alınmış namizədlər;

⁵⁰ Попова, О.О. Конституционно-правовой институт предвыборной агитации в Российской Федерации: проблемы теории и практики: / Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2015, - с. 13.

- Prezident seçkilərində iştirak etmək üçün qeydə alınmış namizədlər;
- Milli Məclisə deputat seçkilərində iştirak etmək üçün namizədi qeydə alınmış siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları;
- bələdiyyə seçkilərində iştirak etmək üçün qeydə alınmış namizədlər;
- Prezident seçkilərində iştirak etmək üçün namizədi qeydə alınmış siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları;
- bələdiyyə seçkilərində iştirak etmək üçün namizədi qeydə alınmış siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları.

Aşağıdakı subyektlərə seçkiqabağı təşviqatın aparılması, hər hansı seçkiqabağı təşviqat materiallarının yayılması qadağan edilir:

1. Seçki Məcəlləsinin 90.2-ci maddəsində göstərilən aşağıdakı subyektlərə:

- xarici dövlətlərə və xarici hüquqi şəxslərə;
- xarici vətəndaşlara;
- vətəndaşlığı olmayan şəxslərə;
- 18 yaşına çatmamış vətəndaşlara;
- seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi günə olan vəziyyətə görə, Azərbaycan Respublikası hüquqi şəxsinin nizamnamə kapitalında xarici dövlətlərin, xarici hüquqi şəxslərin, xarici vətəndaşların, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirak (mülkiyyət) payı 30 faizdən çox olarsa, Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslərinə;
- beynəlxalq təşkilatlara və beynəlxalq ictimai hərəkatlara;
- dövlət hakimiyyəti orqanlarına və bələdiyyə qurumlarına;
- dövlət, bələdiyyə təşkilatlarına və idarələrinə;
- seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi günə olan vəziyyətə görə nizamnamə kapitalında dövlətin və ya bələdiyyənin iştirak payı 30 faizdən artıq olan hüquqi şəxslərə;
- hərbi hissələrə;
- xeyriyyə təşkilatlarına, dini birliklərə, idarələrə və təşkilatlara;
- aşağıdakı məlumatlardan hər hansı birini göstərməyən anonim ianə köçürənlərə (vətəndaş üçün - soyadını, adını, atasının adını,

şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədinin seriyasını, nömrəsini, verilmə tarixini, yaşayış yerinin ünvanını, doğum tarixini; hüquqi şəxs üçün - vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsini, adını, qeydiyyat tarixini, bank rekvizitlərini, nizamnamə kapitalında dövlət və ya bələdiyyə payının olmasını, olduğu halda miqdarını, nizamnamə kapitalında xarici kapitalın pay miqdarını göstərməyənlərə və ya qeyri-düzgün göstərənlərə);

2. öz vəzifələrini və ya xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən, həm də vəzifəsindən və ya xidməti üstünlüyündən istifadə etməklə dövlət orqanlarında, idarələrində, təşkilatlarında və ya bələdiyyə orqanlarında və təşkilatlarında vəzifədə olan şəxslərə, dövlət və bələdiyyə qulluqçularına, hərbi qulluqçulara;

3. seçki komissiyalarına, seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvlərinə və digər vəzifəli şəxslərinə.

Subyekt tərkibinə görə seçkiqabağı təşviqatın aparılması hüququna qoyulan məhdudiyət bir sıra məqamlarla bağlıdır. Belə ki, seçkiqabağı təşviqat ictimai hakimiyyət orqanlarının fəaliyyət məqsədləri ilə uyğun gəlmir. Digər tərəfdən, rəhbər vəzifəli şəxslər işçilər arasında yüksək nüfuza sahib olduqları üçün onların apardıqları təşviqat daha üstün olacaq, çünki işçilərə daha güclü təsir edəcək.

Qanunvericilik seçkiqabağı təşviqatın subyektləri üçün bir sıra qadağalar müəyyən edir. Belə ki:

- a) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə, İnzibati Xətalər Məcəlləsinə və Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiya bloklarının seçkiqabağı proqramında yığıncaqlarda, kütləvi informasiya vasitələrində yayılan təşviqat materiallarında və çıxışlarda hakimiyyətin zorla ələ keçirilməsinə, konstitusiya quruluşunun zorla dəyişdirilməsinə və dövlətin ərazi bütövlüyünün pozulmasına çağırışlar, vətəndaşların şərəf və ləyaqətini təhqir edən mülahizələr olmamalıdır;
- b) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq, seçkiqabağı təşviqat aparılarkən kütləvi informasiya vasitələrindən

- sosial, irqi, milli, dini nifrət və düşmənçilik yaradan təşviqat formasında sui-istifadə qadağandır;
- c) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 30-cu maddəsinə və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olaraq, əqli mülkiyyət haqqında qanunvericiliyi pozan təşviqat qadağandır;
- ç) seçkiqabağı təşviqat materiallarının otaqlardan başqa binalarda və digər obyektlərdə Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin tələblərinə zidd yerləşdirilməsi qadağandır;
- d) seçkiqabağı təşviqatda bilavasitə, yaxud dolayısı ilə iştirak edən namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun, onların səlahiyyətli nümayəndələrinin, habelə digər şəxslərin və təşkilatların seçiciləri aşağıdakı üsullarla ələ alması qadağandır:
- təşkilati işlərin yerinə yetirilməsi məqsədi istisna olmaqla, seçicilərə pul vəsaiti, hədiyyələr və digər qiymətli materiallar vermək (döş nişanları, yapışqanlı nişanlar, plakatlar və nominal dəyərə malik olan digər təşviqat materialları istisna edilməklə);
 - göstərilən təşkilati işi yerinə yetirən seçiciləri səsvermənin nəticəsindən asılı olaraq mükafatlandırmaq və ya belə mükafatlandırmanı vəd etmək;
 - malların güzəştli satışını keçirmək, hər hansı malı (çap materialları istisna olmaqla) pulsuz vermək;
 - əvəzsiz və ya güzəştli şərtlərlə xidmətlər göstərmək;
 - seçkiqabağı təşviqat zamanı seçicilərə qiymətli kağızlar, habelə maddi sərvətlər, pul vəsaiti veriləcəyini vəd etmək yolu ilə, habelə qanunvericiliyə zidd olan digər əsaslarla xidmətlər göstərilməsi ilə təsir etmək.

Seçki kampaniyasının gedişində qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının vəkil edilmiş şəxsləri, səlahiyyətli nümayəndələri, habelə təsisçiləri, mülkiyyətçiləri, sahibləri və rəhbər orqanlarının üzvləri, referendum üzrə təşviqat qrupları yaradılmasının təşəbbüsçüləri və ya həmin qrupların səlahiyyətli nümayəndələri göstərilən

şəxslər və təşkilatlar olan hüquqi şəxslərin kommersiya və digər fəaliyyətinin reklamı (o şərtlə ki, həmin reklam namizədlə və ya siyasi partiya ilə əlaqələri aydın şəkildə ortaya çıxarır) Seçki Məcəlləsinin 81-ci və 84-cü maddələri ilə nəzərdə tutulmuş əsaslarla yalnız müvafiq seçki fondu hesabına həyata keçirilə bilər. Səsvermənin başlanmasına 24 saat qalmış belə reklam dayandırılmalıdır.

10.3. Seçkiabağı təşviqatın KİV-lər vasitəsilə aparılması

İctimai teleradio təşkilatları və ya dövri nəşrlərin redaksiyalarının təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olduqda və ya onlar dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilərsə, ictimai teleradio təşkilatları və dövri nəşrlərin redaksiyaları və təsisçiləri bələdiyyə qurumları olan teleradio təşkilatları və dövri nəşrlərin redaksiyaları qeydə alınmış namizədlərə, namizədi qeydə alınmış siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına müqavilə əsasında dəyəri ödənilən efir vaxtı və dövri nəşrlərdə yer ayırmaq hüququna malikdirlər. Ödənişin məbləği və şərtləri müvafiq olaraq qeydə alınmış bütün namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, referendum üzrə təşviqat qrupları üçün eyni olmalıdır. Müvafiq teleradio verilişləri təşkilatları və dövri nəşrlərin redaksiyaları efir vaxtı verilməsinin və dövri nəşrlərdə yer ayrılmasının mümkünlüyü barədə qeydə alınmış namizədlərə, siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına, Mərkəzi Seçki Komissiyasına, dairə seçki komissiyasına göndərilən bildirişlə yanaşı, ödənişin məbləği barədə məlumatı da seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərcindən ən gec 30 gün ərzində dərc etməlidirlər.

Özəl teleradio verilişləri təşkilatları və dövri nəşrlər seçkiabağı təşviqat materiallarını dərc etməkdən imtina etmək hüququna malikdirlər. Onlar seçkiabağı təbliğatla bağlı materialların dərc edilməsinə məcbur edilə bilməzlər. Bu cür materiallar dərc edildiyi halda isə bərabərlik prinsipi gözlənilməlidir, belə ki, dərc edilmə şərtləri bütün namizədlər, siyasi partiyalar üçün eyni olmalıdır.

Qeydə alınmış namizədlərə, siyasi partiyalara və siyasi partiyaların bloklarına müvafiq olaraq pulsuz və ya pullu efir vaxtı və ya dövrü nəşrlərdə yer ayıran teleradio verilişləri təşkilatları və dövrü nəşrlərin redaksiyaları Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi formada ayrılmış efir vaxtının və ya dövrü nəşrlərdə yerin həcminin və dəyərinin qeydiyyatını aparmalı və bu qeydiyyat barədə səsvermə gününə azı 5 gün qalmış və səsvermə günündən ən tezi 5 gün sonra onların qeydiyyatını həyata keçirən seçki komissiyasına məlumat verməlidirlər. Müvafiq seçki komissiyasının sorğusu əsasında qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları ödənişli efir vaxtının və dövrü nəşrdə yerin dəyərinin ödənilməsinə razılığı təsdiq edən sənədləri təqdim etməyə borcludurlar.

Prezidentliyə namizədlərin, birmandatlı seçki dairələrinin 60-dan çoxunda və ya bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçkiqabağı təşviqatı pulsuz aparmaq məqsədilə təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, verilişləri Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısına, yaxud yarısından çoxuna yayımlanan ictimai teleradio təşkilatlarının kanallarında pulsuz efir vaxtı almaq hüququ vardır.

Bələdiyyələrin 1/3-dən çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçkiqabağı təşviqatı pulsuz aparmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısından az hissəsində verilişləri yayımlanan teleradio verilişləri təşkilatlarının kanallarında pulsuz efir vaxtı almaq hüququ vardır.

Bələdiyyə üzvlüyünə namizədlərin seçkiqabağı təşviqat aparmaq məqsədilə təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olmayan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməyən teleradio verilişləri təşkilatlarının kanallarında pulsuz efir vaxtı almaq hüququ vardır.

Seçkiqabağı təşviqat mərhələsi rəsmi surətdə (yəni səsvermə gününə 23 gün qalmış) başlandıqdan sonra bir həftə müddətində qeydə alınmış namizədlər siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları arasında, onların verdikləri ərizə əsasında pulsuz efir vaxtının bölgüsü məqsədilə püşkatma keçirilir.

Təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, verilişləri Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısına, yaxud yarısından çoxuna yayımlanan ictimai teleradio təşkilatlarının seçkiqabağı təşviqat üçün ayırıqları pulsuz efir vaxtının ümumi həcmi həftədə 3 saatdan az olmamalıdır. Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısından az hissəsində verilişləri yayımlanan teleradio verilişləri təşkilatlarının seçkiqabağı təşviqat üçün ayırıqları pulsuz efir vaxtının ümumi həcmi isə həftədə 1 saat 30 dəqiqədən az ola bilməz, həmin təşkilatların verilişlərinin ümumi vaxtı gün ərzində 2 saatdan az olarsa, göstərilən efir vaxtı verilişlərin ümumi həcmnin 1/4 hissəsindən az olmamalıdır. Pulsuz efir vaxtı daha geniş auditoriyanın baxması mümkün olan vaxtda ayrılmalıdır.

Teleradio verilişləri təşkilatlarının təqdim etdikləri pulsuz efir vaxtı qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları arasında bərabər şərtlərlə və bərabər həcmdə bölünür. Seçkiqabağı materialların efirə çıxma vaxtı və tarixi müvafiq seçki komissiyasının teleradio verilişləri təşkilatları nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən püşkatma ilə müəyyənləşdirilir. Püşkatmanın keçirilməsinin yeri və vaxtı haqqında məlumat rəsmi dərc edilir.

Teleradio verilişləri təşkilatlarının namizədə, siyasi partiyaya, siyasi partiyaların blokuna pulsuz efir vaxtı verilməsi ilə əlaqədar çəkdikləri xərclər həmin teleradio verilişləri təşkilatlarına dövlət büdcəsindən ödənilir.

Televiziya və radioda seçkiqabağı təşviqatın ödənişli əsaslarla aparılması məqsədilə efir vaxtının verilməsi şərtləri Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 81-ci maddəsində öz təsbitini tapmışdır.

Seçki Məcəlləsinin 77.1 və 77.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmayan teleradio verilişləri təşkilatlarının kanallarında seçkiqabağı təşviqat teleradio verilişləri təşkilatı ilə bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq başlayır. Seçki Məcəlləsinin 77.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan teleradio verilişləri təşkilatlarının üzərinə isə seçkiqabağı təşviqatı ödənişli əsaslarla aparmaq üçün ehtiyatda əlavə efir vaxtı saxlamaq vəzifəsi qoyulmuşdur. Burada bir sıra şərtlər vardır:

- bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər həmin vaxtdan istifadə edə bilməzlər;
- bütün qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları üçün ödəniş həcmi və şərtləri eyni olmalı və seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən başlayaraq ən gec 30 gün ərzində bu barədə müvafiq məlumat dərc edilməlidir;
- hər bir teleradio verilişləri təşkilatının ödənişli istifadəyə təqdim edəcəyi ehtiyatda olan efir vaxtının ümumi həcmi ayrılan pulsuz efir vaxtının ümumi həcmindən az və həmin həcmdən iki dəfədən artıq ola bilməz.

Qeydə alınmış hər bir namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku üçün ehtiyatda saxlanmış efir vaxtından ödənişli əsaslarla istifadə norması onun ümumi həcmnin qeydə alınmış namizədlərin ümumi sayına bölünməsi yolu ilə müəyyənləşdirilir.

Seçkiqabağı təşviqat materiallarının efirə çıxarılması vaxtı və tarixi namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının verdikləri müvafiq bildiriş əsasında onların iştirakı ilə keçirilən püşkatma nəticəsində teleradio verilişləri təşkilatları tərəfindən müəyyənləşdirilir. Efir vaxtı püşkatma keçirildikdən sonra bağlanmış müqavilə əsasında təqdim edilir.

Ödənişli efir vaxtı verilməsi haqqında müqavilədə aşağıdakılar nəzərdə tutulmalıdır:

1. seçkiqabağı təşviqatın forması;
2. efirə çıxma vaxtı və tarixi;
3. verilən efir vaxtının müddəti, onun ödənilməsi qaydası və ödənişin həcmi.

Aparıcı jurnalistin teleradio verilişləri prosesində iştirakı forması və şərtləri qeyd olunmaqla müqavilə şərtləri yerinə yetirildikdən sonra verilişlərin proqramı, verilişin adı və efirə çıxma vaxtı göstərilməklə, efir vaxtından istifadə edildiyi barədə akt bağlanır.

Efir vaxtı dəyərini ödənişi qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun seçki fondunun vəsaitləri hesabına həyata keçirilməlidir.

Televiziya və radioda seçkiqabağı təşviqat materiallarının verilməsi zamanı aşağıdakı tələblərə riayət edilməlidir:

- a) qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun seçkiqabağı təşviqat materiallarının verilməsini malların, işlərin və xidmətlərin reklamları ilə və ya digər proqramların verilməsi ilə dayandırmaq qadağan edilir;
- b) qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçkiqabağı tədbirlərinin keçirilməsi haqqında məlumatlar, bir qayda olaraq, teleradio proqramlarında məlumatların şərhəz göstərilədiyi proqramların başlanğıcında verilməlidir. Belə məlumatlara sərf edilən efir vaxtının dəyərini qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları ödəmirlər. Bu halda seçkiqabağı təşviqatın işıqlandırılmasında hər hansı bir qeydə alınmış namizədə, siyasi partiyaya, siyasi partiyaların blokuna üstünlük verilməməlidir;
- c) seçkiqabağı təşviqata aid teleradio proqramlarının video və audio yazısı aparılır, həmin yazılar efirə çıxdığı gündən 12 ay müddətində müvafiq teleradio verilişləri təşkilatları tərəfindən qorunub saxlanılır. Teleradio verilişləri təşkilatları pulsuz və ödənişli efir vaxtının verilməsinə aid hesabat sənədlərini səsvermə günündən başlayaraq 5 il müddətində saxlamalıdırlar.

Prezidentliyə namizədlərin, birmandatlı seçki dairələrinin 60-dan çoxunda və ya bələdiyyələrin yarısından çoxunda namizədləri qeydə alınmış siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçkiqabağı təşviqatı pulsuz aparmaq məqsədilə təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən, Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısına, yaxud yarısından çoxuna yayımlanan, həftədə azı bir dəfə çıxan dövrü nəşrlərdə pulsuz dərc üçün müvafiq yer almaq hüququ vardır. Qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçkiqabağı təşviqat materiallarının pulsuz dərcinin tarixi maraqlı şəxslərin iştirakı ilə dövrü nəşrlərin redaksiyalarında keçirilən püşkatma yolu ilə müəyyənləşdirilir. Püşkatmanın nəticələri protokolla rəsmiləşdirilir. Qeydə alınmış namizədə, siyasi partiyaya, siyasi partiyaların blokuna dövrü nəşrlərin səhifələrində pulsuz yer ayrılmasına dövrü nəşrlərin

redaksiyalarının çəkdiqləri xərclər dövrü nəşrlərin redaksiyalarına dövlət büdcəsindən maliyyələşdirmə hesabına ödənilir.

Dövrü nəşrlər vasitəsilə seçkiqabağı təşviqatın ödənişli əsaslarla aparılması şərtləri Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 84-cü maddəsi ilə tənzimlənir.

Dövrü nəşrlər vasitəsilə seçkiqabağı təşviqatın aparılmasına dair əsas tələblər aşağıdakılardır:

- a) qeydə alınmış namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku püşkatma keçirildikdən sonra dövrü nəşrin səhifəsində ayrılmış yerdən imtina edərlərsə, onlar dərcetmə gününə azı 5 gün qalmış bu barədə müvafiq dövrü nəşrin redaksiyasına məlumat verməlidirlər. Dövrü nəşrin redaksiyası sərbəstləşmiş yerdən seçkiqabağı təşviqat məqsədləri üçün istifadə edə bilməz;
- b) seçkiqabağı təşviqat materialları dərc edilərkən namizədlər, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku ilə razılaşdırmadan heç bir redaksiya şərhini verilməz;
- c) qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının və bələdiyyə qurumlarının təsis etdikləri dövrü nəşrlər təsisçilərin rəsmi materiallarının, məlumatlarının, normativ və digər aktlarının rəsmi dərc edilməsi məqsədi daşıyarsa, onların redaksiyaları seçkiqabağı təşviqat materiallarını və digər materialları dərc edə bilməzlər;
- ç) dövrü nəşrlər qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları və ya siyasi partiyaların blokuna daxil olan siyasi partiyalar tərəfindən təsis edilmişdirsə, nəşr səhifələrində bərabər şərtlərlə yer ayrılması barədə tələblər həmin dövrü nəşrlərin redaksiyalarına şamil edilmir;
- d) namizədin, qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun dövrü nəşrlərdə yerləşdirilən materiallarında həmin materialların dərc edilməsi dəyərinin hansı qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun seçki fondunun hesabına ödənilməsi barədə məlumat verilməlidir. Seçkiqabağı təşviqat materialları pulsuz dərc edildikdə, dərcin qeydə alınmış hansı namizədə, siyasi partiya, siyasi partiyalar blokuna aid olduğu göstərilməlidir.

XI FƏSİL

SEÇKİLƏRİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ

11.1. Seçkilərin maliyyələşdirilməsinin anlayışı və növləri

Seçki qanunvericiliyində və hüquq ədəbiyyatında seçkilərin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir. Bu, təsadüfi deyildir. Belə ki, maliyyə təminatı olmadan seçkilərin təşkili və keçirilməsi qeyri-mümkündür.

Seçkilərin maliyyələşdirilməsi seçki hüququnun institutlarından biri olub, seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsinin maddi təminatı məqsədilə pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi, bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə bağlı münasibətləri tənzim edir.

Seçkilərin maliyyələşdirilməsi seçki prosesinin müxtəlif mərhələləri üzrə geniş münasibətlər dairəsini əhatə edir. Buraya həm seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi ilə bağlı münasibətlər, həm də namizədlərin seçki fondlarının formalaşdırılması və həmin fondların vəsaitlərinin xərclənməsi ilə bağlı münasibətlər daxildir.

Seçkilərin keçirilməsi ilə bağlı təcrübənin təhlili göstərir ki, seçkilərin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan pul vəsaitlərinin zəruri həcmi ilə namizədlərin seçki kampaniyasında səmərəli iştirakı arasında düz mütənəsiblik əlaqəsi vardır. Ona görə də, qanunvericilik həm seçkilərin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı məsələləri dəqiqliklə, bütün təfərrüatlarına qədər tənzim edir, həm də seçkilərin maliyyələşdirilməsi qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyət tədbirləri nəzərdə tutur.

Seçki qanunvericiliyi seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı bir sıra məhdudiyətlər müəyyən edir. Burada əsas məqsəd namizədlərin bərabərliyinin təmin edilməsi və seçkilərin nəticəsinin namizədlərin maddi durumundan asılı olmasının qarşısının alınmasıdır.

Bəzən “seçkilərin maliyyələşdirilməsi” anlayışı ilə yanaşı, “siyasi maliyyələşdirmə” anlayışından da istifadə olunur. Lakin bu anlayışları eyniləşdirmək olmaz. Belə ki, “siyasi maliyyələşdirmə” anlayışı “seçkilərin maliyyələşdirilməsi” anlayışı ilə müqayisədə daha geniş məzmununa malikdir. Siyasi maliyyələşdirmə yalnız seçkilərin maliyyələşdirilməsini deyil, həmçinin bütövlükdə siyasi sahədə pul vəsaitlərinin və maddi resursların dövriyyəsinə özündə əks etdirir. Bundan başqa, siyasi maliyyələşdirmə həm seçki kampaniyasına qədər, həm seçki kampaniyası dövründə, həm də seçki kampaniyasından sonrakı dövrdə həyata keçirilə bilər.

Seçkilərin maliyyələşdirilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- şəffaflıq;
- imkan bərabərliyi;
- seçkilərin qarışıq maliyyələşdirilməsi;
- dövlət və qeyri-dövlət vəsaitlərinin birgə, uzlaşmış istifadəsi;
- seçki fondlarının yaradılmasının məcburiliyi;
- seçki fondlarının vəsaitlərinin məqsədyönlü istifadəsi;
- əcnəbi fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən seçkilərin maliyyələşdirilməsinin qadağan edilməsi;
- maliyyə vəsaitlərindən istifadə üzərində səmərəli nəzarətin həyata keçirilməsi.

Seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsi qaydasının qanunvericilik tənzi mi bu sahədə imkan bərabərliyinin, şəffaflığın zəruri səviyyəsinin təmin edilməsinə, maliyyə mənbələrinin qanuniliyinin, habelə maliyyə vəsaitlərinin məqsədli təyinatına uyğun istifadəsinin yoxlanılmasına və nəzarətdə saxlanılmasına yönəlməlidir. Seçkilərin maliyyələşdirilməsi sistemi şəffaf və ədalətli olmalı, korrupsiya imkanlarını tamamilə istisna etməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, seçkilərin maliyyələşdirilməsi qaydasının demokratikliyi bütövlükdə seçkilərin demokratikliyinə birbaşa və əhəmiyyətli təsir göstərir.

Hüquq ədəbiyyatında seçkilərin maliyyələşdirilməsi üzrə münasibətlərin təsnifatına dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur.

Maliyyə təminatının necə həyata keçirilməsindən asılı olaraq seçkilərin birbaşa və dolaylı maliyyələşdirilməsi fərqləndirilir.

Seçkilərin *birbaşa* maliyyələşdirilməsi – seçkilərin hazırlanması və keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə müxtəlif səviyyəli büdcə və büdcədənənar pul vəsaitlərinin bilavasitə ayrılması, daxil olması və xərclənməsi ilə bağlı hərəkətləri ifadə edir. Birbaşa maliyyələşdirmə həmişə müstəsna olaraq yalnız pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlı olur və digər maddi aktivlərlə (əmlak, əvəzsiz yerinə yetirilən işlər və ya göstərilən xidmətlər və s.) bağlı münasibətləri ehtiva etmir.

Seçkilərin *dolay* maliyyələşdirilməsi – onların seçki prosesində iştirakını təmin etmək məqsədilə seçki prosesinin subyektlərinə müxtəlif maddi və qeyri-maddi, lakin dəyər ifadəsi olan nemətlərin təqdim edilməsi üzrə hərəkətləri özündə əks etdirir. “Dolay maliyyələşdirmə” adı onu göstərir ki, seçki prosesinin müvafiq subyektləri bilavasitə pul vəsaitləri almırlar. Bir qayda olaraq, onlara müəyyən dəyəri olan maddi nemətlər verilir. Seçki prosesinin subyektləri onlardan istifadəyə görə ödəniş etmirlər⁵¹.

Seçkilərin birbaşa və dolay maliyyələşdirilməsi arasında fərqlər aşağıdakı məqamlarda özünü göstərir:

Birincisi, birbaşa maliyyələşdirmə yalnız seçki kampaniyası dövründə həyata keçirilir, dolay maliyyələşdirmə isə göstərilən zaman çərçivəsi ilə bağlı deyildir və həm seçki kampaniyası dövründə, həm də başqa vaxt həyata keçirilə bilər. Məsələn, dövlət, vətəndaşlar ictimai birliyə, siyasi partiyaya həm seçkilər vaxtı, həm də istənilən digər vaxt maliyyə dəstəyi verə bilər.

İkincisi, seçkilərin dolay maliyyələşdirilməsi üzrə münasibətlərin hüquqi tənziimi xüsusi bir hüquq sahəsinin tənzimləmə predmetini təşkil etmir və müxtəlif hüquq sahələri tərəfindən həyata keçirilir. Bu zaman dövlətin maliyyə fəaliyyəti prosesində yaranan ictimai münasibətlər maliyyə hüququ ilə, digər hüquq münasibətləri isə başqa hüquq sahələri ilə, ilk növbədə, vergi hüququ və mülki hüquqla tənzimlənilir. Seçkilərin birbaşa maliyyələşdirilməsinin hüquqi tənziimi ilk öncə publik-hüquqi tənzimləmədir:

⁵¹ Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебное пособие / М.С.Савченко, Т.Ю.Дьякова [и др.]; под общ. ред. М.С.Савченко. - Краснодар: КубГАУ, - 2015, - с. 102-103.

burada konstitusion-hüquqi, maliyyə-hüquqi və inzibati-hüquqi tənzimləmədən söhbət gedir. Bu zaman xüsusi-hüquqi münasibətlər də mümkündür (məsələn, imza toplayanlara haqq ödənilməsi zamanı), lakin burada da konstitusion hüquq münasibətləri mövcud olur və publik elementi özündə əks etdirərək, obyektiv tərəfinə görə həmin münasibətlərin dövlət hakimiyyəti tərəfindən həyata keçirildiyini xatırladır.

Seçkilərin maliyyələşdirilməsinin göstərilən predmet fərqlərinə uyğun olaraq onların qanunvericilik tənzimi də fərqlənə bilər. Seçkilərin dolayı maliyyələşdirilməsi həm publik-hüquqi, həm də xüsusi-hüquqi tənzimləməyə imkan verdiyi halda, seçkilərin birbaşa maliyyələşdirilməsi, demək olar ki, tam şəkildə xüsusi-hüquqi tənzimləmənin istisna olunmasına əsaslanmalıdır⁵².

Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsində seçkilərin dolayı maliyyələşdirilməsi ilə bağlı bir sıra normalar öz əksini tapmışdır. Onlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

a) televiziya və radioda seçkiqabağı təşviqatın aparılması məqsədilə pulsuz efir vaxtının verilməsi (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 80-ci maddəsi);

b) dövrü nəşrlər vasitəsilə seçkiqabağı təşviqatın pulsuz əsaslarla aparılması (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 83-cü maddəsi);

c) kütləvi tədbirlər yolu ilə seçkiqabağı təşviqatın aparılması zamanı seçki komissiyalarının sifarişi ilə dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olan, seçkiqabağı tədbirlərin keçirilməsi üçün yararlı yerin (bina, otaq) qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının səlahiyyətli nümayəndələrinin, onların vəkili edilmiş şəxslərinin seçki komissiyası ilə razılaşdırdıqları vaxtda seçicilərlə görüşlər üçün istifadəyə mülkiyyətçilər tərəfindən pulsuz verilməsi (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 86.3.-cü maddəsi).

ç) vətəndaş tərəfindən pulsuz, könüllü, şəxsən yerinə yetirilməklə, seçki kampaniyasının gedişində üçüncü şəxsləri cəlb etmədən namizədə, qeydə alınmış namizədə, siyasi partiya, siyasi partiyaların blokuna

⁵² Коллюшин, Е.И. Финансирование выборов: право и практика. Учебное пособие / Е.И.Коллюшин. - Москва: РЦОИТ, - 2002, - с. 10-11.

xidmətlər göstərilməsi (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 93.10-cu maddəsi).

Maliyyə təminatının nəyə yönəlməsindən asılı olaraq seçkilərin maliyyələşdirilməsinin aşağıdakı iki növü fərqləndirilir:

- a) seçki mexanizminin maliyyələşdirilməsi;
- b) namizədlərin seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsi.

Maliyyə təminatının mənbəyinə görə seçkilərin maliyyələşdirilməsinin iki növü göstərilir:

- a) dövlət vəsaitləri hesabına maliyyələşdirmə;
- b) qeyri-dövlət vəsaitləri hesabına maliyyələşdirmə.

Seçkilərin maliyyələşdirilməsinin bütün qeyri-dövlət formalarının qadağan edilməsi müasir demokratik-siyasi baxışlara və günümüzün inkişaf tələblərinə uyğun gəlmədiyi üçün seçkilərin dövlət və qeyri-dövlət maliyyələşdirilməsi formaları uzlaşdırılmış şəkildə birlikdə tətbiq edilməlidir. Əksər dünya ölkələri məhz bu yolla gedir. Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət bu və ya digər şəkildə seçkilərin maliyyələşdirilməsində iştirak edir. Əgər qeyri-dövlət mənbələrinin vəsaitləri seçkilərin maliyyələşdirilməsinə cəlb olunmazsa, dövlətin bu istiqamətdə maliyyə yükü əhəmiyyətli dərəcədə arta bilər.

11.2. Seçkilərin hazırlanması və keçirilməsinin maliyyə təminatı

Seçkilərin hazırlanması və keçirilməsinin birbaşa maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyi büdcə vəsaitləridir.

Seçkilər üçün ayrılan büdcə vəsaitlərinə sərəncam verən başlıca subyektlər kimi seçki komissiyaları çıxış edir.

Seçki komissiyalarının büdcədən maliyyələşdirilməsi onların namizədlərə münasibətdə müstəqilliyini artırır.

Seçkilərin hazırlanmasına və keçirilməsinə, seçki komissiyalarının səlahiyyət müddətində onların fəaliyyətinin təmin edilməsinə çəkilən xərclər dövlət hesabına ödənilir. Göstərilən xərclər Azərbaycan Respubli-

kasının büdcə bölgüsünə uyğun olaraq dövlət büdcəsində nəzərdə tutulur. Dövlət büdcəsindən seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi üçün ayrılmış vəsait seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən başlayaraq 10 gün müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən Mərkəzi Seçki Komissiyasının bank hesabına köçürülür. Mərkəzi Seçki Komissiyası seçkilərin keçirilməsi üçün lazım olan vəsaiti səsvermə gününə azı 35 gün qalmış dairə seçki komissiyalarına köçürür, onlar da alınmış pul vəsaitini səsvermə gününə azı 10 gün qalmış məntəqə seçki komissiyaları arasında bölüşdürürlər. Əlavə seçkilər keçirilərkən, seçkilərin vaxtında və ya tam maliyyələşdirilməsi mümkün olmadıqda seçki komissiyaları vəsaiti daxil olduqca bölüşdürür və köçürürlər.

Seçki komissiyalarının sədrləri seçkilərin hazırlanmasına və keçirilməsinə ayrılmış vəsaitə dair sərəncam verir və maliyyə sənədlərinin seçki komissiyasının qərarlarına uyğunluğu, məsrəflər haqqında maliyyə hesabatlarının Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və müddətdə təqdim edilməsi üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Seçki komissiyaları tərəfindən xərclənməmiş dövlət vəsaiti seçkilər qurtardıqdan sonra Seçki Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş məqsədlər üçün istifadə edilməkdən ötrü seçkilər günündən ən gec 60 gün keçənədək Mərkəzi Seçki Komissiyasının hesabına köçürülür və onun hesabında qalır.

Seçki komissiyalarının fəaliyyətinin maliyyə təminatı ilə bağlı məsələlər Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 96-cı maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddəyə uyğun olaraq seçkilərin hazırlanmasına və keçirilməsinə, seçki komissiyalarının işinin təmin edilməsinə ayrılan vəsaiti seçki komissiyaları bu Məcəllənin müəyyənləşdirdiyi məqsədlər üçün müstəqil istifadə edirlər.

Əvvəlki seçkilərdən qalıq vəsait də daxil olmaqla, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına seçki komissiyalarının aşağıdakı fəaliyyət istiqamətləri maliyyələşdirilir:

- Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və həcmdə qeydə alınmış namizədlərin, vahid namizədlər siyahısı qeydə alınmış siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun seçki fondlarının formalaşdırılmasında iştirak;

- Seçki Məcəlləsinin 70-ci maddəsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və həcmdə seçki dairəsi (dairələri) üzrə qeydə alınmış namizədlərin nəqliyyat xərcləri və kompensasiya qaydasında verilən ödənişlər;
- seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvünün və komissiya aparatı işçilərinin, mülki müqavilə üzrə komissiyada işləməyə cəlb edilmiş ştatdankənar işçilərin əmək haqlarının ödənilməsi;
- möhürlərin hazırlanması və nəşriyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, texnoloji avadanlığın əldə edilməsi və qurulması;
- nəqliyyat xərcləri, o cümlədən ucqar və yolu çətin yerlərdə nəqliyyat xərcləri;
- seçki sənədlərinin çatdırılması və mühafizəsi;
- seçki sisteminin inkişafı, seçicilərin və seçkilərin təşkilatçıları üçün hüquqi maarifləndirilməsi, bu sahədə məqsədli proqramların həyata keçirilməsi;
- seçkilərin keçirilməsi ilə bağlı ezamiyyət xərclərinin və digər xərclərin, habelə seçki komissiyalarının səlahiyyətləri və fəaliyyəti ilə bağlı digər xərclərin ödənilməsi (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 96.2-ci maddəsi).

Mərkəzi Seçki Komissiyasının üzvləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi məbləğdə əmək haqqı alırlar. Seçkilərin hazırlanması və keçirilməsi dövründə, habelə seçici siyahılarının hazırlanması dövründə Seçki Məcəlləsinin 33.1-ci və 38.1-ci maddələrinə uyğun olaraq seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvünün işlədiyi yerdə orta aylıq əmək haqqı saxlanılır və Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi qaydada və həcmdə müvafiq seçki komissiyası tərəfindən ona əlavə vəsait ödənilir.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının digər seçki komissiyalarına ayırdığı pul vəsaitinin köçürülməsi, hesabatı, qeydiyyatı, hesabların açılması və bağlanması qaydasını Mərkəzi Seçki Komissiyası maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı ilə razılaşdırmaqla səsvermə gününə azı 50 gün qalmış müəyyənləşdirir. Seçki komissiyaları dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitin xərclənməsinin maliyyə uçotunu aparırlar. Seçkilərin hazırlanmasına və keçirilməsinə ayrılmış vəsaitin daxil olması və xərclənməsi haqqında seçki komissiyalarının

maliyyə hesabatlarının nümunələrini və namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki fondlarına vəsaitin daxil olması və xərclənməsi haqqında sənədlərin nümunələrini Mərkəzi Seçki Komissiyası maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı ilə razılaşdırmaqla səsvermə gününə azı 55 gün qalmış müəyyənləşdirir. Məntəqə seçki komissiyası dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitin daxil olması və xərclənməsi barədə dairə seçki komissiyasına səsvermə günündən sonra 5 gün müddətində maliyyə hesabatı təqdim edir. Dairə seçki komissiyası dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitin daxil olması və xərclənməsi haqqında Mərkəzi Seçki Komissiyasına səsvermə günündən sonra 10 gün müddətində maliyyə hesabatı təqdim edir. Dairə seçki komissiyası seçkilərin nəticələrinin rəsmi dərci günündən başlayaraq 10 gün müddətində namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin seçki fondlarına vəsaitin daxil olması və xərclənməsi haqqında məlumatları Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Milli Məclisə və kütləvi informasiya vasitələrinə büdcə vəsaitlərinin istifadəsi, namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin seçki fondlarının vəsaitinin xərclənməsi və siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının vəsaitinin xərclənməsi barədə seçkilərin ümumi nəticələrinin rəsmi dərci günündən sonra üç ay müddətində məlumat təqdim edir. Göstərilən maliyyə hesabatı və məlumatlar Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Milli Məclisə təqdim edildiyi gündən başlayaraq bir ay müddətində Mərkəzi Seçki Komissiyasının rəsmi mətbuat orqanında dərc edilməlidir.

Seçki komissiyalarına ayrılmış pul vəsaitinin təyinatı üzrə istifadəsinə, seçki fondları vəsaitinin düzgün qeydə alınmasına və istifadəsinə, pul vəsaitinin daxil olma mənbələrinə nəzarəti təmin etmək məqsədilə Mərkəzi Seçki Komissiyasında və dairə seçki komissiyasında nəzarət-təftiş xidmətləri yaradılır.

Nəzarət-təftiş xidmətinə aşağıdakılar daxildir:

1. nəzarət-təftiş xidmətinin rəhbəri;
2. həmin xidmətə təyin edilmiş seçki komissiyasının üzvləri, dövlət orqanlarından, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanından, digər təşkilat və idarələrdən cəlb edilmiş mütəxəssislər.

Seçki qanunvericiliyinin tələbinə görə, göstərilən orqanlar və təşkilatlar müvafiq seçki komissiyasının sorğusu ilə seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi gündən başlayaraq Mərkəzi Seçki Komissiyasının sərəncamına seçkilər müddətinə müvafiq mütəxəssislər göndərməlidirlər.

Nəzarət-təftiş xidmətinə cəlb edilən mütəxəssislər dövlət və ya bələdiyyə orqanlarının işçiləri olduqda, əsas işdən müvəqqəti azad edildikdə əsas iş yeri üzrə orta aylıq əmək haqqı saxlanılır və Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada və həcmdə müvafiq seçki komissiyası tərəfindən əlavə vəsait ödənilir.

Nəzarət-təftiş xidməti haqqında əsasnamə Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən seçkilər gününə azı 50 gün qalmış təsdiq edilir. Nəzarət-təftiş xidmətinin fəaliyyətinin təşkilati, hüquqi, maddi-texniki təminatı müvafiq seçki komissiyaları tərəfindən həyata keçirilir.

Nəzarət-təftiş xidmətinin aşağıdakılara nəzarət etmək hüququ var:

- a) namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki fondlarına vəsaitin daxil olmasına;
- b) bu vəsaitin uçotuna və təyinatı üzrə xərclənməsinə;
- c) aşağı seçki komissiyalarına ayrılmış vəsaitin təyinatı üzrə xərclənməsinə.

Bu məqsədlər üçün müvafiq seçki komissiyasının tapşırığı ilə nəzarət-təftiş xidməti:

- namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının, aşağı seçki komissiyalarının maliyyə hesabatlarını yoxlayır;
- namizədlərdən, qeydə alınmış namizədlərdən, siyasi partiyalardan, siyasi partiyaların bloklarından, referendum üzrə təşviqat qruplarından, seçki komissiyalarından öz səlahiyyətinə aid bütün məsələlər üzrə məlumat alır;
- icra hakimiyyəti orqanlarından, bələdiyyə qurumlarından, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təşkilatlardan, vətəndaşlardan nəzarət-təftiş xidmətinə aid məsələlər barəsində seçkilərin maliyyə təminatı

- ilə əlaqədar zəruri məlumatları alır; nəzarət-təftiş xidmətinin müraciətlərinə 10 gün müddətində, səsvermə gününə 5 gün qalmış və səsvermə günü dərhal cavab verilir;
- seçkilərin maliyyələşdirilməsində yol verilmiş maliyyə pozuntuları barədə müvafiq sənədlər tərtib edir;
 - seçkilərin maliyyələşdirilməsində buraxdıqları pozuntulara görə vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə, namizədlərə, qeydə alınmış namizədlərə, siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına, referendum üzrə təşviqat qruplarına qarşı müvafiq məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında müvafiq seçki komissiyaları qarşısında məsələ qaldırır;
 - yoxlamaların keçirilməsi və ekspert rəylərinin hazırlanması üçün ekspertləri cəlb edir.

11.3. Seçki fondlarının formalaşdırılması

Seçki fondu seçkilərin maliyyələşdirilməsi sistemində mərkəzi institutlardan biri və ya birincisi kimi çıxış edir.

Seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsində şəffaflığı təmin etmək üçün seçki qanunvericiliyi bütün namizədlərin üzərinə belə bir vəzifə qoyur ki, onlar bütün seçki fəaliyyətlərini yalnız seçki fondlarının vəsaitləri hesabına həyata keçirməlidirlər. Seçki fondu xüsusi bank hesabında toplanan və namizədin seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan pul vəsaitlərinin məcmusudur.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 90.1-ci maddəsinə əsasən, namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, namizəd irəli sürmüş və ya namizədi qeydə alınmış siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün seçki fondları yaradılır.

Seçki qanunvericiliyi namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki fondlarına könüllü ianə ayırmaq, yaxud natura şəklinə və ya xidmət göstərilməsi yolu ilə yardım etməyi aşağıdakı subyektlərə qadağan edir:

1. xarici dövlətlərə və xarici hüquqi şəxslərə;
2. xarici vətəndaşlara;
3. vətəndaşlığı olmayan şəxslərə;
4. 18 yaşına çatmamış vətəndaşlara;
5. seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi günə olan vəziyyətə görə Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsinin nizamnamə kapitalında xarici dövlətlərin, xarici hüquqi şəxslərin, xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirak (mülkiyyət) payı 30 faizdən çox olarsa, Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslərinə;
6. beynəlxalq təşkilatlara və beynəlxalq ictimai hərəkətlərə;
7. dövlət hakimiyyəti orqanlarına və bələdiyyə qurumlarına;
8. dövlət, bələdiyyə təşkilatlarına və idarələrinə;
9. seçkilərin təyin edilməsi haqqında qərarın (sərəncamın) rəsmi dərc edildiyi günə olan vəziyyətə görə nizamnamə kapitalında dövlətin və ya bələdiyyənin iştirak payı 30 faizdən artıq olan hüquqi şəxslərə;
10. hərbi hissələrə;
11. xeyriyyə təşkilatlarına, dini birliklərə, idarələrə və təşkilatlara;
12. aşağıdakı məlumatlardan hər hansı birini göstərməyən anonim ianə köçürənlərə: vətəndaş üçün - soyadını, adını, atasının adını, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya onu əvəz edən sənədinin seriyasını, nömrəsini, verilmə tarixini, yaşayış yerinin ünvanını, doğum tarixini, hüquqi şəxs üçün - vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsini, adını, qeydiyyat tarixini, bank rekvizitlərini, nizamnamə kapitalında dövlət və ya bələdiyyə payının olmasını, olduğu halda miqdarını, nizamnamə kapitalında xarici kapitalın pay miqdarını göstərməyənlərə və ya qeyri-düzgün göstərənlərə.

Seçki fondunu formalaşdırmaq üçün xüsusi seçki hesabı açılır. Bu hesab Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi müvafiq bankda açılır. Həmin hesab namizədin, referendum üzrə təşviqat qrupunun qeydiyyatı üçün zəruri olan seçici imzalarının yığılmasına azı 24 saat qalmış açılmalıdır. Namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku

yalnız bir xüsusi hesab açə bilər. Müəyyənləşdirilmiş qaydada rəsmiləşdirilmiş sənədlər təqdim edildikdə müvafiq bank namizədə, siyasi partiyaya, siyasi partiyaların blokuna 3 gün müddətində xüsusi seçki hesabı açmalıdır. Bütün pul vəsaiti xüsusi seçki hesabına manatla köçürülür.

Seçki fonduna könüllü ianələr rabitə şöbələri və ya bank-kredit təşkilatları vasitəsilə ianəçinin soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi və yaşayış yerinin ünvanı göstərməklə şəxsiyyət vəsiqəsi, yaxud onu əvəz edən sənədin təqdim edilməsi əsasında yalnız Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından qəbul edilir. Hüquqi şəxslərin könüllü ianələri müvafiq hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalında dövlət və ya bələdiyyə kapitalının, xarici kapitalın olub-olmaması və ya payı qeyd edilməklə, onun adı, qeydiyyat tarixi, vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi, bank rekvizitləri göstərməklə, pul vəsaitinin namizədin, qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun, referendum üzrə təşviqat qrupunun seçki fonduna nağdsız köçürülməsi yolu ilə qəbul edilir.

Vətəndaşların və hüquqi şəxslərin könüllü ianələri xüsusi seçki hesabına rabitə şöbələri və ya bank-kredit təşkilatları vasitəsilə müvafiq ödəniş sənədi alındıqdan sonra növbəti bank günündən gec olmayaraq köçürülür. Bu halda nağdsız ödənişin həyata keçirilməsinin ümumi müddəti 2 gündən artıq ola bilməz.

Anonim ianələr xüsusi seçki hesabına daxil olduğu gündən sonra 10 gün müddətində namizəd, qeydə alınmış namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku tərəfindən dövlət büdcəsinə köçürülür (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 93.7-ci maddəsi).

Vətəndaşlar və hüquqi şəxslər namizədin, qeydə alınmış namizədin irəli sürülməsinə və seçilməsinə yalnız müvafiq seçki fondlarına ianə köçürmək yolu ilə yardım edə bilərlər. Namizədin, qeydə alınmış namizədin və ya siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun üzvlərinin və ya maliyyə məsələləri üzrə səlahiyyətli nümayəndələrinin rəsmi razılığı yoxdursa, seçkilərlə əlaqədar pullu xidmətlərin göstərilməsi, malların satılması və onların dəyərinin müvafiq seçki fondundan ödənilməsi qadağandır.

Hüquqi şəxslərin, onların fəaliyyətlərinin, nümayəndəliklərinin və digər qurumlarının seçkilərlə və ya referendumla əlaqədar pulsuz və ya əsassız aşağı salınmış qiymətlərlə xidmətlər göstərməsi qadağandır.

Vətəndaş pulsuz, könüllü, şəxsən yerinə yetirməklə, seçki kampaniyasının gedişində üçüncü şəxsləri cəlb etmədən namizədə, qeydə alınmış namizədə, siyasi partiya, siyasi partiyaların blokuna, referendum üzrə təşviqat qrupuna xidmətlər göstərə bilər.

11.4. Seçki fondlarının vəsaitlərinin xərclənməsi qaydası

Seçki fondunda olan vəsaitə dair sərəncam vermək hüququ həmin fondu yaradan namizədə, qeydə alınmış namizədə, siyasi partiya, siyasi partiyaların blokuna məxsusdur. Seçki fondlarında olan vəsaitlər təyinatlı məqsəd daşıyır. Bu vəsaitdən yalnız aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilə bilər:

- namizədlərin irəli sürülməsinin müdafiəsi, referendum üzrə təşviqat qrupunda üzvlüyə razılıq verilməsi üçün imzaların toplanmasına yönəlmiş təşkilati-texniki tədbirlərin maliyyə təminatı, habelə seçici imzalarının toplanması üçün müvafiq şəxslərin haqqının ödənilməsi;
- seçkiqabağı təşviqatla bağlı işlərin, habelə informasiya və məşvərət xidmətlərinin dəyərinin ödənilməsi;
- seçki kampaniyasının keçirilməsi ilə əlaqədar hüquqi şəxslərin və vətəndaşların bilavasitə yerinə yetirdikləri digər işlərin dəyərinin ödənilməsi ilə bağlı xərclər.

Namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları səsvermə gününədək Seçki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada seçki fondlarının hesablarına köçürülmüş pul vəsaitindən istifadə edirlər. Namizədlərə, qeydə alınmış namizədlərə, siyasi partiyalara, siyasi partiyaların bloklarına seçkiqabağı təşviqat fəaliyyəti və imzaların yığılması üçün seçki fondlarına daxil olan vəsaitdən başqa, digər pul vəsaitindən istifadə etmək qadağandır.

Qeydə alınmış namizəd, namizədi qeydə alınmış siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku seçki fondlarının xərclənməmiş pul vəsaitini ianə köçürən vətəndaşlara və hüquqi şəxslərin hesablaşma hesabına köçürə bilərlər. Qeydə alınmış namizəd, namizədi qeydə alınmamış siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku bu hüquqdan istifadə etmədikdə xərclənməmiş pul vəsaiti müvafiq olaraq dövlət və ya bələdiyyə büdcəsinə köçürülür.

Qeydə alınmış namizədlərin, namizədi qeydə alınmış siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının bütün maliyyə əməliyyatları səsvermə günündən sonra 3 gün müddətində dayandırılır.

Xüsusi seçki hesablarının açılmasının və aparılmasının uçuotu, hesabatı qaydası, habelə namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının seçki fondlarına vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi qaydası maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı ilə razılaşdırılmaqla, Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən səsvermə gününə azı 55 gün qalmış müəyyənləşdirilir.

Namizəd, qeydə alınmış namizəd, siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku öz seçki vəsaitlərinin daxil olmasının və xərclənməsinin uçotunu aparmağa borcludur.

Namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, referendum üzrə təşviqat qrupu müvafiq seçki komissiyasına öz maliyyə hesabatlarını aşağıdakı növbəliklə təqdim edirlər:

1. birinci ilkin maliyyə hesabatı Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada müvafiq seçki komissiyasına qeydiyyat üçün zəruri sənədlərlə eyni zamanda təqdim edilir (bu hesabatda göstərilmiş tarixə 2 gün qalmışdan əvvəlki dövr üçün məlumatlar daxil edilir);

2. ikinci ilkin maliyyə hesabatı səsvermə gününə ən tezi 20 gün qalmış və səsvermə gününə ən gec 10 gün qalmış təqdim edilir (bu hesabatda orada göstərilmiş tarixə 7 gün qalmışdan əvvəlki dövr üçün məlumatlar daxil edilir);

3. yekun maliyyə hesabatı seçkilərin nəticələrinin rəsmi dərc edildiyi gündən ən gec 10 gün sonra təqdim edilir (yekun maliyyə hesabatına seçki fonduna vəsaitlərin daxil olmasını və xərclənməsini təsdiq edən ilkin maliyyə sənədləri qoşulur).

Namizəd, qeydə alınmış namizəd öz statusunu itirdikdə maliyyə hesabatının verilməsi vəzifəsi namizəd, qeydə alınmış namizəd olmuş vətəndaşların üzərinə qoyulur. Siyasi partiya, siyasi partiyaların bloku tərəfindən maliyyə hesabatının verilməsi vəzifəsi onların maliyyə məsələləri üzrə səlahiyyətli nümayəndəsinin üzərinə qoyulur, belə səlahiyyətli nümayəndə olmadıqda, siyasi partiyanın və yaxud siyasi partiyalar blokunun tərkibində seçki kampaniyasında iştirak etmiş siyasi partiyayı təmsil etmək səlahiyyəti olan digər şəxs hesabat verə bilər.

Maliyyə hesabatlarının surətləri müvafiq seçki komissiyası tərəfindən onların alındığı gündən sonra 5 gün müddətində dərc edilir. Müvafiq bank həftədə bir dəfədən az olmamaq şərti ilə, səsvermə gününə 10 gündən az müddət qaldıqda isə 3 bank günündə bir dəfədən az olmamaq şərti ilə Mərkəzi Seçki Komissiyasına namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyalar, siyasi partiyalar bloklarının seçki fondlarına daxil olan və xərclənən vəsaitlər barədə Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi formada məlumatlar verir. Bu halda avtomatlaşdırılmış dövlət informasiya sistemindən istifadə edilə bilər və bu cür məlumatların yayılmasına yol verilmir.

XII FƏSİL SƏSVERMƏ VƏ SEÇKİLƏRİN NƏTİCƏLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

12.1. Seçkilərin təşkili və keçirilməsi

Azərbaycan Respublikasında seçkilər seçki komissiyaları tərəfindən təşkil edilir və keçirilir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və ya bələdiyyə qurumu məntəqə seçki komissiyasına əvəzsiz olaraq səsvermə otağı ayırır.

Seçki qanunvericiliyi səsvermə otağına dair bir sıra şərtlər müəyyən edir:

a) Səsvermə otağına səsvermə qutuları, kabinəsi, stol, yazı ləvazimatı və gizli səsvermə üçün lazım olan digər zəruri əşyalar qoyulmalıdır (qurulmalıdır).

Səsvermə qutuları, kabinəsi və digər xüsusi avadanlıq elə yerləşdirilməlidir ki, seçicilərin səs verərkən rahat hərəkət etmələrinə mane olmasın.

b) Səsvermə otağında namizədlər haqqında, bülletenlərin doldurulması qaydası haqqında məlumatların göstərilməsi məqsədilə Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi formada məlumat lövhələri yerləşdirilməlidir.

Göstərilən lövhə elə yerləşdirilməlidir ki, seçicilər lövhədə olan materialları sərbəst oxuya bilsinlər. Seçki bülletenlərinin nümunələrində qeyd alınmış namizədlərin (siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının) adlarından istifadə edilə bilməz, referendum üzrə səsvermə bülletenlərində isə heç bir işarə qoyula bilməz. Lövhədə cinayət və inzibati qanunvericilikdən vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən-ləşdirən məlumatlar yerləşdirilməlidir. Qeyd alınmış namizədin ödənil-məmiş və ya üzərindən götürülməmiş məhkumluğu olduqda məlumatda qeyd alınmış namizədin məsuliyyətə alındığı Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsinin adı, nömrəsi, namizədin yaşadığı başqa dövlətdə

Cinayət Məcəlləsində cinayət sayılan əməli olmuş və bu haqda qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmü çıxarılmışsa, xarici dövlətin müvafiq qanununun adı göstərilməlidir.

c) Səsvermə başladığı andan səsvermə otağında səsvermənin yekunları barədə məlumatları göstərmək məqsədilə, səsvermənin yekununa aid böyüdülmüş protokoll nümunələri asılmalıdır.

ç) Səsvermə otağı elə təşkil edilməlidir ki, seçki bülletenlərinin verildiyi yer, kabinələr, səsvermə üçün digər yerlər, səsvermə qutuları məntəqə seçki komissiyasının üzvləri və müşahidəçilər tərəfindən sərbəst görünə bilsin.

Bütövlükdə seçkilərin, o cümlədən səsvermənin təşkili və keçirilməsində seçki bülletenləri mühüm rol oynayır. Seçki bülletenlərinin hazırlanması qaydası, mətni və forması, onların sayı, hazırlanmasına aid tələblər səsvermə gününə azı 35 gün qalmış Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq edilir. Seçki bülletenləri Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ilə onun nümayəndələrinin müşahidəsi altında poliqrafiya müəssisələrində səsvermə gününə ən azı 10 gün qalmış hazırlanır. Hazırlanmış seçki bülletenlərinin sayı müvafiq seçki dairəsində qeydə alınmış seçicilərin sayından ən çoxu 3 faiz artıq ola bilər. Poliqrafiya müəssisəsi yararsız seçki bülletenlərinin seçilib ayrılmasını təmin edir və Mərkəzi Seçki Komissiyasının səlahiyyətli üzvünə bülletenləri onların sayı, buraxılma tarixi, nömrələri və vaxtı göstərilmiş akt üzrə təhvil verir. Seçki bülletenlərini sifarişə uyğun olaraq təhvil verdikdən sonra poliqrafiya müəssisəsinin işçiləri çıxdan olunmuş və artıq çap edilmiş bülletenləri məhv edir və bu barədə bütün iştirakçıların imzası qoyulmaqla akt tərtib edir.

Seçki bülletenlərində namizədlərin soyadları əlifba sırası ilə yerləşdirilir. Hər bir seçki bülleteni Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada bir-bir və ardıcıl olaraq nömrələnməlidir və onun doldurulması qaydası haqqında izahat verilməlidir. Nömrə seçki bülleteninin kəsilən küncündə yerləşdirilir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası poliqrafiya müəssisəsindən seçki bülletenlərini aldıqdan sonra səsvermə gününə azı 5 gün qalmış müvafiq dairə seçki komissiyası sədrinin və katiblərinin iştirakı ilə bülletenlərin

sayını, verilmə tarixini, vaxtını göstərməklə akt tərtib edib, seçki bülletenlərini dairə seçki komissiyasının sədrinə verir. Hər bir məntəqə seçki komissiyasına verilən seçki bülletenlərinin sayı dairə seçki komissiyasının qərarı ilə müəyyənləşdirilir. Dairə seçki komissiyası səsvermə gününə azı 3 gün qalmış seçki bülletenlərini göstərilən qaydada məntəqə seçki komissiyalarına verir. Məntəqə seçki komissiyalarına verilmiş seçki bülletenlərinin sayı seçki bülletenlərinin verildiyi gündə seçki məntəqəsi üzrə siyahıya daxil edilmiş seçicilərin sayının 90 faizindən az, 0,5 faizindən isə artıq ola bilməz. Seçki bülletenləri məntəqə seçki komissiyası tərəfindən sayılır və alınmış seçki bülletenlərinin sayı məntəqə seçki komissiyasının qərarı ilə təsdiq edilir. Əgər verilməli olan və alınan seçki bülletenlərinin sayı düz gəlməzsə, dairə seçki komissiyası bu uyğunsuzluq haqqında dərhal məlumatlandırılır. Seçki bülletenlərinin üz tərəfinin yuxarı sağ küncü məntəqə seçki komissiyasının möhürü ilə təsdiq edilir.

Səsvermə günü səsvermə vaxtı başa çatdıqdan sonra dairə seçki komissiyasında qalan istifadə edilməmiş seçki bülletenləri ləğv edilir və bu barədə dairə seçki komissiyası akt tərtib edir. Ləğv edilmiş seçki bülletenləri komissiyanın digər sənədləri ilə birlikdə seçki komissiyasının katibində saxlanılır.

Seçki Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin tələbləri nəzərə alınmaqla, seçki komissiyalarının səsvermə protokollarının hazırlanması qaydası, mətni və forması, onların sayı, hazırlanmasına aid tələblər səsvermə gününə ən gec 45 gün qalmış Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təsdiq edilir. Hər bir protokola aşağıdakı məlumatlar daxil edilir:

- seçicilər siyahısındakı seçicilərin ümumi sayı;
- səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi alınmış seçicilərin sayı;
- məntəqə seçki komissiyasına dairə seçki komissiyasından (dairə seçki komissiyasına Mərkəzi Seçki Komissiyasından) verilmiş seçki bülletenlərinin sayı;
- seçki bülletenləri alan seçicilərin sayı;
- səsvermə otağından kənar səs verən seçicilərə verilmiş seçki bülletenlərinin sayı;

- səsvermə üçün qeydiyyatdan çıxma vəsiqəsi ilə səs verən seçicilərin sayı;
- istifadə edilməmiş seçki bülletenlərinin sayı;
- ləğv edilmiş seçki bülletenlərinin sayı;
- daşınar seçki qutularında aşkar edilən seçki bülleteninin sayı (müəyyənləşdirilmiş formada olmayan bülletenlər istisna edilməklə);
- daşınmaz seçki qutularında aşkar edilən seçki bülleteninin sayı (müəyyənləşdirilmiş formada olmayan bülletenlər istisna edilməklə);
- etibarlı sayılan səsələrin sayı;
- etibarsız sayılmış səsələrin sayı (eləcə də ayrıca sətirlərdə – müəyyənləşdirilmiş formada olmayan və heç bir qeyd edilməmiş seçki bülletenlərinin sayı);
- korlanmış seçki bülletenlərinin sayı;
- protokolun tərtib edilmə tarixi və vaxtı.

Seçki Məcəlləsi protokolların hazırlanması ilə bağlı aşağıdakı şərtləri müəyyən edir: a) protokol 3 nüsxədən ibarət olaraq (hər bir nüsxəsi müxtəlif rəngdə olmaqla) karbonlaşdırılmış kağızdan buklet formasında hazırlanır; b) hər bir protokol Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada bir-bir və ardıcıl olaraq nömrələnməlidir və seçki dairələrinin sayına uyğun olaraq onların seriyaları göstərilməlidir (Mərkəzi Seçki Komissiyasının protokolları istisna olmaqla); c) protokollar dövlət dilində çap edilir; ç) protokollar Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ilə onun nümayəndələrinin müşahidəsi altında poliqrafiya müəssisələrində səsvermə gününə ən gec 30 gün qalmış hazırlanır.

Poliqrafiya müəssisəsi yararsız protokolların seçilib ayrılmasını təmin edir və Mərkəzi Seçki Komissiyasının səlahiyyətli üzvünə protokolları onların sayı, buraxılma tarixi və vaxtı göstərilmiş akt üzrə təhvil verir. Mərkəzi Seçki Komissiyası poliqrafiya müəssisəsindən səsvermə protokollarını aldıqdan sonra səsvermə gününə azı 20 gün qalmış müvafiq dairə seçki komissiyası sədrinin və katiblərinin iştirakı ilə protokolların sayını, seriya və nömrələrini, verilmə tarixini, vaxtını göstərməklə akt tərtib edib, protokolları seçki məntəqələrinin sayı nəzərə alınmaqla dairə seçki komissiyasının sədrinə verir. Dairə seçki komissiyası səsvermə

gününə ən azı 4 gün qalmış protokolları göstərilən qaydada məntəqə seçki komissiyalarına verir.

Müstəsna hallarda səsvermə günü üzən gəmilərdə, Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarə yaradılmış seçki məntəqələrində texniki imkanlar olduqda protokolların məntəqə seçki komissiyaları tərəfindən hazırlanmasına icazə verilir.

Seçki protokolları ilə eyni müddətdə seçki protokollarının surətləri hazırlanır və seçki komissiyalarına verilir. Hər bir seçki komissiyasına protokolun 30 surəti verilir. Protokolların surətlərində seriya və nömrə poliqrafiya üsulu ilə göstərilmir, onlar protokolun surəti doldurulduqda müvafiq protokola uyğun olaraq yazı ilə qeyd edilir.

Protokollar seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvləri tərəfindən tərtib edilir və seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvlərinin ümumi sayının ən azı 2/3-si tərəfindən imzalanır.

Səsvermə günü seçicilər siyahısına daxil edilmiş, seçki məntəqəsində səs vermək imkanı olmayan seçici müvafiq dairə seçki komissiyasında (səsvermə gününə 45-25 gün qalmış) və ya məntəqə seçki komissiyasında (səsvermə gününə 24-3 gün qalmış) səsvermə vəsiqəsini ala bilər və həmin vəsiqə əsasında səsvermə günü olduğu ərazidəki seçki məntəqəsində səs verə bilər. Bu qayda Milli Məclisə seçkilər zamanı müvafiq seçki dairəsinin ərazisində, prezident seçkiləri və referendum zamanı respublikanın bütün ərazisində, bələdiyyə seçkilərində isə müvafiq bələdiyyənin ərazisində tətbiq edilir. Bir seçiciyə bir neçə səsvermə vəsiqəsinin verilməsi qadağandır. Dairə seçki komissiyası səsvermə vəsiqələrinin reyestrini tərtib edir. Həmin reyestrə səsvermə vəsiqəsi alan seçicilərin soyadı, adı, atasının adı, doğum tarixi, yaşayış yerinin ünvanı göstərilməlidir. Səsvermə gününə 25 gün qalmış dairə seçki komissiyası məntəqə seçki komissiyalarına seçicilərin siyahıları ilə birlikdə göstərilən reyestrədən təsdiq edilmiş çıxarışları göndərir. Məntəqə seçki komissiyası seçicilər siyahısında həmin çıxarışlara əsasən müvafiq qeydlər apara bilər.

Məntəqə seçki komissiyası verilən səsvermə vəsiqələri haqqında məlumatı vəsiqə verildikdən dərhal sonra dairə seçki komissiyasına təqdim

edir. Dairə seçki komissiyası həmin məlumatları hər 2 gündən bir Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edir.

Səsvermə günü məntəqə seçki komissiyası zərərsiz, gözə görünməyən mayedən istifadə etməklə seçki bülletenlərini alan seçicinin barmağının işarələnməsini həyata keçirir. Seçicinin sol əlinin baş barmağı çiləmə üsulu ilə işarələnir. Seçicinin barmağının əvvəlcədən seçki bülletenini alarkən işarələnməsini müəyyən etmək üçün ultrabənövşəyi lampadan istifadə edilir.

Seçki qutuları şəffaf olmalıdır. Onların şəffaflığının dərəcəsi onların dolu olub-olmamasını müəyyən etməyə imkan verməlidir. Seçki qutusunda seçki bülleteninin salınması üçün olan yarıq eyni zamanda birdən artıq seçki bülleteninin salınmasına imkan verməməlidir. Səsvermə günü seçki qutuları məntəqə seçki komissiyasının sədri tərəfindən Mərkəzi Seçki Komissiyasının müəyyən etdiyi qaydada kilidlənir. Kilidlər plastikdən hazırlanmalıdır və hər birinin öz nömrəsi olmalıdır.

Seçkilərin keçirilməsi zamanı səsvermə qaydası Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 104-cü maddəsi ilə müəyyən edilir. Belə ki: a) seçkilər günü səsvermə saat 8-dən 19-a kimi keçirilir. Məntəqə seçki komissiyaları səsvermə gününə azı 25 gün qalmış səsvermənin yeri və vaxtı haqqında kütləvi informasiya vasitələri ilə və ya məlumat lövhələri vasitəsilə seçiciləri xəbərdar etməlidirlər; b) yaşayış məntəqəsində seçicilərin ümumi sayı 50-dən azdırsa və həmin yaşayış məntəqələrindən ən yaxın seçki məntəqəsinə çatmaq üçün 1 saatdan çox vaxt tələb olunursa, dairə seçki komissiyası həmin seçicilərin seçicilər siyahısına daxil edildikləri seçki məntəqəsinə çatdırılması üçün ictimai nəqliyyat vasitəsindən istifadə edə bilər; c) Seçki Məcəlləsinin 35.4-cü-35.6-cı maddələrinə uyğun yaradılmış seçki məntəqələrinin məntəqə seçki komissiyaları seçici siyahılarına daxil edilmiş bütün seçicilər səsvermədə iştirak edəblərsə, səsvermənin vaxtından qabaq qurtarması haqqında məlumat verə bilərlər; ç) seçkilər günü seçici səhhətinə görə və ya digər üzrlü səbəblərdən seçki məntəqəsinə gələ bilməyəcəyini yəqin edərsə, o, seçkilər gününə azı 24 saat qalmış səsvermə otağından kənarında səs vermək istəyini məntəqə seçki komissiyasına yazılı və ya şifahi şəkildə, bilavasitə özü və ya digər

şəxs vasitəsilə bildirməlidir. Bu istəklə şifahi şəkildə bildirilibsə, səsvermə zamanı müvafiq ərizə ilə rəsmiləşdirilməlidir. Dairə seçki komissiyaları seçkilər günü Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı altında üzən gəmilərdə, uzaq və yolu çətin yerlərdə səsvermə gününə ən çoxu 10 gün qalmış səsverməni keçirməyə icazə verə bilərlər. d) seçkilər günü saat 7.50-də məntəqə seçki komissiyasının sədri seçki məntəqəsini açıq elan edir, seçki komissiyasının üzvlərinə, orada olan seçicilərə, müşahidəçilərə boş seçki qutularını göstərüb kilidləyir, saat 8.00-da səsvermənin başladığını elan edir. e) seçiciyə seçki bülleteni şəxsiyyət vəsiqəsi və ya onu əvəz edən sənəd təqdim edildikdə verilir. Seçki bülleteni seçiciyə verilərkən onun nömrələnmiş sol küncü məntəqə seçki komissiyasının üzvü tərəfindən kəsilmə xətti boyunca kəsilir və özündə saxlanılır; ə) hər bir seçici şəxsən və təklildə səs verir; f) seçki qutuları məntəqə seçki komissiyası üzvlərinin və müşahidəçilərin maneəsiz müşahidə edə bildikləri yerdə qoyulmalıdır; g) səsvermədə seçici kimi iştirak etmə halları istisna edilməklə, dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin olması qadağandır. Hüquq mühafizə orqanlarının işçiləri məntəqədə asayişin bərpa edilməsi məqsədilə məntəqə seçki komissiyasının sədri tərəfindən seçki məntəqəsinə dəvət oluna bilərlər və öz vəzifələrini icra etdikdən sonra seçki məntəqəsini dərhal tərk etməlidirlər. Hüquq mühafizə orqanının işçisi səsvermə zamanı səsvermə otağında olduqda səsvermə dayandırılır. Səsvermə zamanı asayiş bərpa etmək 6 saatdan artıq mümkün olmazsa, dairə seçki komissiyasının qərarı ilə seçki məntəqəsi bağlanır. Belə seçki məntəqələrində səsvermə etibarsız sayılır.

Məntəqə seçki komissiyası bütün seçicilərə, o cümlədən səhhətinə görə səsvermə otağına gələ bilməyən seçicilərə səsvermədə iştirak etmək imkanı yaratmalıdır. Bu məqsədlə seçki məntəqəsində bir daşınan seçki qutusu olmalıdır. Daşınan seçki qutusunda yalnız səsvermə günü istifadə edilir. Daşınan seçki qutusu ilə gedən məntəqə seçki komissiyasının üzvləri ərizələrin (müraciətlərin) sayına uyğun seçki bülletenləri alırlar (bu say 3 seçki bülleteni əlavə olunur). Səsvermə otağından kənardə səsvermə elə təşkil edilməlidir ki, vətəndaşın seçki hüquqları, gizli səsvermə və ya seçicinin öz iradəsini ifadə etməsi qaydaları pozulmasın.

Seçki məntəqəsində səslərin hesablanması zamanı seçki qutuları açılmamışdan əvvəl istifadə edilməmiş seçki bülletenləri səsvermə otağındakı müşahidəçilərin müşahidəsi ilə məntəqə seçki komissiyasının üzvləri tərəfindən sayılır və ləğv edilir. Həmin seçki bülletenlərinin sayı elan edilir və səsvermənin yekun protokolunda qeyd olunur. Seçki bülleteni almış seçicilərin imzalarının sayı səsvermənin yekun protokoluna daxil edilir. Eyni zamanda, səsvermə vəsiqəsi ilə səs verən və ayrıca seçki məntəqəsindən kənarında, daşınan seçki qutusundan istifadə etməklə səs verən seçicilərin sayı yekun protokolunda göstərilir. Bundan sonra məntəqə seçki komissiyasının sədri seçki qutularının kilidlərinin (daşınan seçki qutusunda isə həmçinin yarığın üzərindəki möhürün) salamatlığını yoxlayır, məntəqə seçki komissiyasının üzvlərini və müşahidəçiləri bununla əyani surətdə tanış edərək seçki qutularını açır. Seçki qutuları növbə ilə açılır: əvvəlcə daşınan seçki qutusu, sonra isə daşınmaz seçki qutuları. İlk növbədə daşınan seçki qutusundakı bülletenlər sayılır. Onların sayı səsvermə otağından kənarında səs verilməsi üçün seçicilərin verdikləri ərizələrin sayından çox olmamalıdır. Daşınan seçki qutusu üzrə səslər hesablanarkən bülletenlərin ümumi sayı verilmiş ərizələrin sayından (bülleten alan seçicilərin ümumi sayından) çox olarsa, daşınan seçki qutusundakı bütün səslər məntəqə seçki komissiyasının qərarı ilə etibarsız sayılır. Bu barədə akt səsvermə otağından kənarında səsvermənin keçirilməsini təmin edən məntəqə seçki komissiyası üzvlərinin soyadları göstərilməklə səsvermənin yekun protokoluna əlavə olunur.

Seçkilərin keçirilməsi və ya səsvermənin nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi zamanı yol verilən qanun pozuntuları seçicilərin iradəsini müəyyənləşdirməyə imkan vermədikdə və ya məhkəmənin qərarı olduqda dairə və ya məntəqə seçki komissiyası səsverməni baş tutmamış hesab edir.

Məntəqə seçki komissiyası səsərin ilkin hesablanmasını həyata keçirdikdən sonra müvafiq sənədlər dairə seçki komissiyasına göndərilir. Dairə seçki komissiyası sədrinin tapşırığı ilə komissiyanın üzvü və ya üzvləri təqdim olunan sənədlərin tələblərə cavab verməsini, səsvermənin nəticələrində uyğunsuzluğun olub-olmamasını yoxlayır. Sonra səsvermənin

nəticələri dairə üzrə səsvermənin nəticələrinin (seçkilərin yekunlarının) yekun cədvəlinə daxil edilir.

Dairə seçki komissiyasının protokolu məntəqə seçki komissiyalarının protokollarında olan bütün məlumatların ümumiləşdirilməsi əsasında səsvermə günündən 2 gün keçənədək tərtib edilir. Göstərilən məlumatların ümumiləşdirilməsi fasiləsiz aparılır.

Dairə seçki komissiyası məntəqə seçki komissiyasının protokolunda (protokola əlavə olunan digər sənədlər də daxil olmaqla) səhvlər, yolverilməz düzəlişlər və uyğunsuzluqlar aşkar etdikdə, o, müvafiq seçki məntəqəsində səsliyin yenidən hesablanması haqqında qərar qəbul edə bilər. Bu halda səsliyin təkrar hesablanması dairə seçki komissiyasının həlledici səs hüquqlu üzvləri tərəfindən aparılır.

Daha sonra dairə seçki komissiyasından seçki sənədləri Mərkəzi Seçki Komissiyasına verilir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının müvafiq protokolu dairə seçki komissiyalarının protokollarında olan bütün məlumatların ümumiləşdirilməsi əsasında tərtib edilir. Göstərilən məlumatların ümumiləşdirilməsi fasiləsiz aparılır. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə və bələdiyyələrə seçkilərin ümumi yekunları haqqında protokollar tərtib edilir.

12.2. Səsvermənin və seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi

İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, “səsvermənin nəticələri”, “seçkilərin nəticələri”, “seçkilərin yekunları” və “seçkilərin ümumi yekunları” anlayışları eynimənalı anlayışlar deyildir.

Səsvermənin nəticələri - məntəqə seçki komissiyasında seçkilər zamanı səsliyin hesablanması nəticələrini, referendum və Prezident seçkiləri zamanı isə dairə seçki komissiyasında səsliyin hesablanması nəticələridir.

Seçkilərin nəticələri - dairə seçki komissiyası tərəfindən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının seçkiləri və bələdiyyə seçkiləri zamanı müəyyən edilmiş səsvermənin nəticələridir.

Seçkilərin yekunları - seçkilər zamanı Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, Prezident, bələdiyyə üzvü seçilmiş namizədin müəyyən edilməsidir.

Seçkilərin ümumi yekunları isə - seçilmiş namizədlərin adlarını və onların lehinə verilən səslərin sayını əks etdirən Milli Məclisə seçkilərin və bələdiyyə seçkilərinin yekunlarının ümumiləşdirilməsidir.

Seçki dairəsinin ərazisində Prezident seçkiləri üzrə səsvermənin nəticələrini, bələdiyyə seçkiləri zamanı seçki ərazisi üzrə məntəqə seçki komissiyalarının məlumatlarına əsasən səsvermənin nəticələrini dairə seçki komissiyası edir.

Məntəqə seçki komissiyası seçki məntəqəsində səsvermənin nəticələrini müəyyənləşdirir, səsleri hesablayır və səsvermənin nəticələri haqqında protokolları dairə seçki komissiyasına çatdırır.

Seçki komissiyalarının üzvləri, müvafiq seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizədlər və onların səlahiyyətli nümayəndələri, yaxud onların vəkil edilmiş şəxsləri, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının vəkil edilmiş şəxsləri, müşahidəçilər, o cümlədən beynəlxalq müşahidəçilər, kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri bütün seçki komissiyalarında seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsini, səsvermənin nəticələrinin və seçkilərin yekunlarının müəyyənləşdirilməsini, səsvermənin nəticələri və seçkilərin yekunları (ümumi yekunları) haqqında protokolların tərtib olunmasını, habelə səslərin hesablanması və yenidən hesablanmasını müşahidə edə bilirlər. Müşahidəçilər müşahidənin yekunlarına dair rəylərini Mərkəzi, dairə və ya məntəqə seçki komissiyasının sədrinə təqdim etdikdə həmin rəy səsvermənin nəticələri və ya seçkilərin yekunları haqqında protokola əlavə edilməlidir.

Səsvermənin nəticələri haqqında məntəqə seçki komissiyasının yekun protokolları seçki komissiyalarının üzvləri, müvafiq seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış namizədlər və onların səlahiyyətli nümayəndələri, yaxud onların vəkil edilmiş şəxsləri, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının vəkil edilmiş şəxsləri, aktiv seçki hüququna malik olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları və beynəlxalq (xarici) müşahidəçilərin müşahidəsi ilə tərtib olunur.

Səsvermənin nəticələri və seçkilərin yekunları müəyyənləşdirilərkən məlumatların vaxtında alınması, verilməsi və yenidən işlənilib hazırlanmasında bütövlükdə dövlət avtomatlaşdırılmış informasiya sistemindən və ya onun ayrıca texniki vasitələrindən istifadə edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 86-cı, Seçki Məcəlləsinin isə 171.1-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilərin yekunlarını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi yoxlayır və təsdiq edir. Mərkəzi Seçki Komissiyası səsvermə günündən ən gec 20 gün keçəndək dairə seçki komissiyalarının protokollarını (Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq onlara əlavə edilən sənədlərlə birlikdə) yoxlayır, 24 saat müddətində Konstitusiyaya Məhkəməsinə təqdim edir. Konstitusiyaya Məhkəməsi göstərilən sənədləri aldıqdan sonra 10 gün müddətində müvafiq mütəxəssisləri cəlb etməklə həmin sənədlərin Seçki Məcəlləsinə uyğunluğunu yoxlayır. Yoxlama prosesi tələb etsə, Konstitusiyaya Məhkəməsi öz qərarı ilə bu müddəti artırmaqla bəslə bilər. Dairə seçki komissiyalarının protokolları Seçki Məcəlləsinin tələblərinə cavab verdikdə Konstitusiyaya Məhkəməsi seçkilərin yekunlarını təsdiq edir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin bu qərarı qətidir. Seçkilərin yekunları bütövlükdə təsdiq edilmədikdə, Konstitusiyaya Məhkəməsi bu haqda qərar çıxarır və Seçki Məcəlləsinin 145-ci maddəsinə uyğun olaraq yeni seçkilər təyin edilir.

Seçkilər müvafiq seçki dairəsi üzrə etibarsız sayılırsa və ya seçkilərin yekunları təsdiq edilməzsə, Mərkəzi Seçki Komissiyası Seçki Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada təkrar seçkilər keçirir.

Dairə seçki komissiyası seçkilərin yekunları haqqında protokolu imzaladıqdan sonra deputat seçilmiş namizədə dərhal bu barədə məlumat verir. Deputat seçilmiş namizədlər ən gec 60 gün müddətində deputat statusu ilə bir araya sığmayan və Konstitusiyanın 85-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən vəzifədən azad olunduqları barədə əmrin surətini (bu vəzifələrdən azad olunmaq barədə 3 gün müddətində ərizə verəcəklərini təsdiq edən sənədin surətini) və ya fəaliyyətlərinə xitam verilməsi barədə öhdəliyi nəzərdə tutan ərizəni Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edirlər. Birməntəqlə seçki dairəsi üzrə seçilmiş namizəd bu tələbləri yerinə yetirmədikdə Mərkəzi Seçki Komissiyası həmin seçki dairəsi üzrə seçkilərin

yekunlarının ləğv edilməsi barədə müvafiq məhkəməyə müraciət edir və təkrar seçkilər keçirir.

Seçkilərin ümumi yekunları rəsmi dərc edildikdən sonra namizəd deputat statusu ilə bir araya sığmayan vəzifədən azad olunduqda və ya fəaliyyətinə xitam verdikdə Mərkəzi Seçki Komissiyası onu deputat kimi qeydə alır və ona deputat vəsiqəsi verir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 203.1-ci maddəsinə əsasən, Mərkəzi Seçki Komissiyası səsvermə günündən başlayaraq 10 gündən gec olmayan müddətdə Prezident seçkilərinə yekun vurur və nəticələrini təsdiq olunmaq üçün Konstitusiyanın 102-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə təqdim edir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin bu haqda qərarı qətidir.

Mərkəzi Seçki Komissiyasının protokoluna dairə seçki komissiyalarının məlumatlarını əks etdirən ümumi cədvəl əlavə edilir. Mərkəzi Seçki Komissiyası dairə seçki komissiyalarından daxil olmuş səsvermənin nəticələri haqqında protokollar əsasında Seçki Məcəlləsinin 108-ci maddəsində göstərilənlərə əlavə olaraq, səsvermənin keçirilməsi zamanı və ya səsvermənin nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi zamanı yol verilən qanun pozuntularının seçicilərin iradəsini müəyyənləşdirməyə imkan vermədiyi seçki dairələrinin sayını, səsvermənin nəticələri etibarsız sayılmış seçki məntəqələrinin sayını, hər bir prezidentliyə namizədin lehinə verilmiş səslərin sayını müəyyən edir.

Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, prezidentliyə namizədə səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin yarısından çoxu səs verdikdə, o, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır.

Prezident seçkilərinin nəticələri haqqında protokol imzalandıqdan sonra 24 saat müddətində dərc edilir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası aşağıdakı hallarda Prezident seçkilərinin nəticələrini etibarsız sayır:

1. seçki məntəqələrinin 2/5 hissəsindən çoxunda səsvermənin nəticələri etibarsız sayıldıqda və ya ləğv edildikdə, o şərtlə ki, həmin seçki məntəqələrində qeydə alınmış seçicilərin sayı seçki dairəsi üzrə qeydə alınmış seçicilərin ümumi sayının 1/4-dən çoxunu təşkil etsin;

2. məhkəmənin qərarı əsasında.

Seçki bülleteninə prezidentliyə namizəd kimi ikidən çox şəxs daxil edilibsə və onlardan heç biri seçilməyibsə, Mərkəzi Seçki Komissiyası seçkilərdə daha çox səs toplamış iki namizəd üzrə təkrar səsvermə təyin edir. Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin III hissəsinə uyğun olaraq təkrar səsvermə ümumi seçkilərdə səsvermə günündən sonra ikinci bazar günü keçirilir. Təkrar səsvermə keçirilməsi haqqında məlumat Mərkəzi Seçki Komissiyası müvafiq qərar qəbul etdikdən sonra ən gec 2 gün müddətində kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunur. Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin IV hissəsinə uyğun olaraq təkrar səsvermədə seçkilərdə iştirak edən seçicilərin çoxunun səsini toplayan namizəd Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır.

Prezident seçkilərinin nəticələri Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən etibarsız hesab edilsə və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməzsə, Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ilə təkrar Prezident seçkiləri təyin edilir.

Növbədənəkar Prezident seçkiləri keçirilərsə, Mərkəzi Seçki Komissiyası növbədənəkar Prezident seçkilərinin keçirilməsi haqqında qərarla birlikdə Konstitusiyanın 105-ci maddəsinin I hissəsində göstərilən müddətə zəruri olan seçki hərəkətlərinin həyata keçirilməsi müddətlərini müəyyən edir və cədvəl şəklində dərc edir. Bu məqsədlə Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulan müddətlər ən çoxu 2 dəfə azaldıla bilər.

Konstitusiyanın 103-cü maddəsinə uyğun olaraq, Prezident seçilmiş şəxs Prezident seçkilərinin yekunları haqqında məlumatın Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən rəsmi elan olunduğu gündən başlayaraq 3 gün ərzində and içir. Fəaliyyətdə olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz vəzifələrini yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin öz vəzifəsinə başlamasına kimi həyata keçirir.

Bələdiyyə seçkiləri zamanı dairə seçki komissiyasında səslərin hesablanması Seçki Məcəlləsinin 107-ci maddəsinə uyğun aparılır.

Səsvermə günündən ən gec 2 gün keçənədək dairə seçki komissiyası çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçkilərin yekunlarını müəyyən edir.

Seçkilərdə iştirak edən və seçicilərin ən çox səsini toplayan namizədlər bələdiyyə üzvlərinin sayına bərabər olaraq müvafiq bələdiyyəyə üzv

seçilmiş hesab edilirlər. Dairə seçki komissiyasının protokolunda bələdiyyəyə üzv seçilmiş namizədlərin soyadı, adı və atasının adı göstərilir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası səsvermə günündən başlayaraq ən geci 20 gün müddətində dairə seçki komissiyalarının protokollarını (Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq əlavə edilən sənədlərlə birlikdə) yoxlayır və Seçki Məcəlləsinin 108-ci maddəsinə uyğun olaraq seçkilərin ümumi yekunları haqqında protokol tərtib edir.

Dairə seçki komissiyası qeydə alınmış namizədlərin lehinə verilən səsərin sayı bərabər olduqda, bələdiyyəyə seçkiləri baş tutmamış hesab edir.

Dairə seçki komissiyası və ya Mərkəzi Seçki Komissiyası bələdiyyə üzrə seçkiləri aşağıdakı hallarda etibarsız sayır:

1. bələdiyyə üzrə səsvermə zamanı səsvermənin nəticələri etibarsız sayılmış seçki məntəqələrinin sayı həmin bələdiyyənin ərazisində olan seçki məntəqələrinin ümumi sayının $2/5$ hissəsindən çoxunu təşkil etdikdə və ya ləğv edildikdə, o şərtlə ki, həmin seçki məntəqələrində seçicilərin sayı bələdiyyə üzrə qeydə alınmış seçicilərin ümumi sayının $1/4$ -dən çoxunu təşkil etsin.

2. məhkəmənin qərarı əsasında.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 114-cü maddəsi ilə səsvermənin nəticələri və seçkilərin yekunları haqqında seçki komissiyalarının qərarlarının ləğv edilməsi şərtləri və qaydası müəyyən edilir. Həmin maddəyə görə, qeydə alınmış namizədin, siyasi partiyanın, siyasi partiyalar blokunun seçkilərin nəticələrini düzgün müəyyənləşdirməyə imkan verməyən qanun pozuntuları seçkilərin ilkin nəticələrinin rəsmi dərc edilməsindən sonra aşkara çıxarıldıqda, Mərkəzi Seçki Komissiyası seçkilərin yekunlarının rəsmi dərc edilməsindən namizədin seçilməsinin yekunlarının etibarsız sayılması haqqında apellyasiya instansiyası məhkəməsinə müraciət edə bilər. Məhkəmə müvafiq pozuntuların olduğunu müəyyənləşdirərkən həmin pozuntuların seçicilərin iradəsini düzgün müəyyənləşdirməyə imkan vermədiyini hesab edərsə, seçkilərin yekunları haqqında müvafiq seçki komissiyasının qərarını ləğv edə bilər. Bu halda seçilmiş namizədin səlahiyyətləri itirilmiş hesab edilir. Müvafiq məhkəmə və ya Mərkəzi Seçki Komissiyası məntəqə və dairə seçki komissiyalarının səsvermənin

nəticələri və ya seçkilərin yekunları haqqında qərarlarını Seçki Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda ləğv edə bilər. Seçilməyən namizədlərə seçilməkdə kömək göstərilməsi ilə əlaqədar baş verən pozuntular aşkar edildikdə, onlar seçkilərin yekunları barəsində qərarın ləğv edilməsi üçün əsas sayıla bilməz.

12.3. Seçkilərin nəticələrinin elan olunması

Səsvermə bitdikdən və səslərin sayılması prosesi başa çatdıqdan sonra seçkilərin nəticələri dərc edilərək elan olunur.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 1.1.27-ci maddəsinə əsasən, dərc - seçki komissiyalarının və seçkilərin keçirilməsində iştirak edən digər dövlət orqanlarının seçkilərlə bağlı qərarlarının məlumat lövhələrində yerləşdirilməsi yolu ilə, rəsmi çap, televiziya, radio və ya hamının həmin qərarlarla tanış olmasını mümkün edən digər üsullarla əhalinin nəzərinə çatdırılması və ya elan edilməsidir.

Seçkilərin ilkin nəticələri – dairə seçki komissiyasının səsvermənin nəticələrinə dair protokolları Mərkəzi Seçki Komissiyasına təqdim edildikdən dərhal sonra Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən seçki dairələri üzrə səsvermənin nəticələrini ümumiləşdirən cədvəl dərc edilir. Həmin məlumatlar Mərkəzi Seçki Komissiyasının internet sahifəsində yerləşdirilə bilər.

Mərkəzi Seçki Komissiyası 45 gün müddətində Seçki Məcəlləsinin 77.2-ci maddəsində göstərilən (yəni təsisçiləri dövlət orqanları, təşkilatları, idarələri olan və ya dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən və verilişləri Azərbaycan Respublikası ərazisinin yarısına, yaxud yarısından çoxuna yayımlanan) kütləvi informasiya vasitələrində dairə seçki komissiyalarının protokollarında olan məlumatları tam şəkildə dərc edir. Həmin məlumatlar Mərkəzi Seçki Komissiyasının internet saytında yerləşdirilə bilər.

Dairə üzrə seçkilərin ilkin nəticələri seçki məntəqələri üzrə səsvermənin nəticələrinə dair protokolların dairə seçki komissiyası tərəfindən qəbul

edilməsindən dərhal sonra Mərkəzi Seçki Komissiyasına, kütləvi informasiya vasitələrinə təqdim edilməlidir və ümumiləşdirilən cədvəl şəklində dərc edilməlidir.

Məntəqə seçki komissiyasının səsvermənin nəticələri haqqında protokolu olan məlumatlar seçkilərin keçirilməsindən 5 gündən gec olmayaraq, dairə seçki komissiyasının protokolunda seçkinin yekunu (səsvermənin nəticələri) haqqında məlumatlar isə seçki günündən 10 gündən gec olmayaraq müvafiq olaraq Seçki Məcəlləsinin 77.3 və 77.4-cü maddələrində göstərilən kütləvi informasiya vasitələrində rəsmi dərc olunur.

Seçki günündən sonra 6 ay müddətində Mərkəzi Seçki Komissiyası məntəqə və dairə seçki komissiyalarının protokollarında olan məlumatları öz rəsmi nəşrində tam şəkildə dərc etməlidir.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 26.2.7-ci maddəsinə əsasən Mərkəzi Seçki Komissiyası Azərbaycan Respublikası üzrə Milli Məclisə seçkilərin nəticələrini, məntəqə seçki komissiyalarının protokollarındakı məlumatlar da daxil olmaqla, rəsmi dərc edir.

“Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 40.3.5-ci maddəsinə uyğun olaraq Konstitusiya Məhkəməsində baxılan konstitusiya işləri üzrə konstitusiya məhkəmə icraatının növlərindən biri kimi Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçkilərinin nəticələrinin rəsmi elan edilməsi ilə əlaqədar işlərin icraatı çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçkilərinin nəticələrinin rəsmən elan edilməsinə dair icraatın xüsusiyyətləri isə göstərilən qanunun 56-cı maddəsi ilə müəyyən edilmişdir⁵³.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məsələyə Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunda baxılır. Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçkilərinin yekunlarına dair Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən təqdim olunmuş sənədləri öyrənir, apellyasiya instansiyası məhkəmələrindən və Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsindən seçki hüquqlarının müdafiəsinə dair işlər üzrə baxılmış ərizələr haqqında məlumat tələb edir.

⁵³ “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5404>

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu seçkilərin yekunlarına dair Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının sənədlərinin Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olduğunu müəyyən etdikdə seçkilərin nəticələrinin təsdiq edilməsi barədə qərar qəbul edir. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallar müəyyən edildikdə Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu seçkilərin nəticələrinin etibarsız hesab edilməsi barədə qərar qəbul edir.

Seçkilərin nəticələrinin təsdiq edilməsi barədə və seçkilərin nəticələrinin etibarsız hesab edilməsi barədə qərarlar Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun iclasında hakimlərin 5 səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məlumatı səsvermə günündən sonra 14 gün ərzində rəsmən elan edir.

Mərkəzi Seçki Komissiyası seçkilər günündən başlayaraq ən gec 25 gün müddətində Azərbaycan Respublikası üzrə bələdiyyə seçkilərinin yekunlarını elan edir. Mərkəzi Seçki Komissiyasının bu qərarı qətidir.

XIII FƏSİL SEÇKİ MÜBAHİSƏLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ QAYDASI

13.1. Vətəndaşların seçki hüquqlarının müdafiəsi və seçki qanunvericiliyinin pozulmasına görə hüquqi məsuliyyət

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan III fəslində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi hüququ nəzərdə tutulmuşdur.

Müasir şəraitdə səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ xüsusi aktualıq kəsb edir. Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında əsas hüquqlardan biri kimi təsbit olunmuşdur. Konvensiyanın 13-cü maddəsinə əsasən, Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları pozulan hər kəs, hətta bu pozulma rəsmi fəaliyyət göstərən şəxslər tərəfindən törədildikdə belə, dövlət orqanları qarşısında səmərəli hüquqi müdafiə vasitələrinə malikdir⁵⁴.

Dövlət hər bir vətəndaşın seçkilərdə azad iradə ifadəsinə təminat verir. Seçki hüququnun və seçki sisteminin başlıca vəzifəsi vətəndaşların əsas seçki hüquqlarının qanunvericilikdə təsbit olunan təminatlarının dolğun şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Seçki hüquqlarının həyata keçirilməsi təminatları ilə həmin hüquqların müdafiəsi təminatlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi təminatları onların müdafiəsi təminatlarından daha geniş anlayışdır. Hər hansı hüququn, o cümlədən seçki hüququnun

⁵⁴ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Council of Europe F-67075 Strasbourg cedex: [Elektron resurs] / URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_AZE.pdf

müdafiəsi zərurəti o zaman yaranır ki, hüquq pozulmuş olsun, hüquqdan istifadəyə əngəl törədilsin, vəzifə icra edilməsin, hüquqdan sui-istifadə halı baş versin, hüquqla bağlı mübahisə yaranmış olsun.

Seçki hüquqlarının müdafiəsi dedikdə, vətəndaşların pozulmuş və ya mübahisələndirilən seçki hüquqlarının bərpası və ya tanınması məqsədilə qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilmiş üsullar, formalar və hədlər çərçivəsində və bu hüquqları pozan şəxslərə hüquqi məsuliyyət tədbirləri tətbiq edilməklə həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür. Bu fəaliyyət pozulmuş seçki hüququnun bərpasına, onun həyata keçirilməsi üçün maneələrin aradan qaldırılmasına, seçki hüquqlarının pozulmasının qarşısının alınmasına yönəlmiş hüquqi hərəkətlərin məcmusundan ibarətdir.

Seçki hüquqlarının müdafiəsinin və seçki qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətin əsasları ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Belə ki, Seçki Məcəlləsinin 16-cı fəslə bilavasitə vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulmasından şikayət və vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət məsələlərinə həsr edilmişdir. Həmin fəsildə aşağıdakı məsələlər özünün detallı təsbitini tapmışdır:

- vətəndaşların seçki hüququnu pozan hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) və qərarlardan şikayət edilməsi;
- vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulması haqqında şikayətlərin araşdırılması;
- qeydə alınmış namizədin, referendum üzrə təşviqat qrupunun qeydiyyatının ləğv edilməsi, namizədləri qeydə almaqdan imtina edilməsi;
- səsvermənin nəticələri və seçkilərin (referendumun) yekunları haqqında seçki komissiyalarının qərarlarının ləğv edilməsi;
- vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət;
- cərimələrin tətbiq edilməsi.

Hüquqi məsuliyyət ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli səsvermə yolu ilə keçirilən azad demokratik seçkilərin hüquqi təminatlarından biri kimi çıxış edir. Seçki hüquqlarının və seçki qanunvericiliyinin pozulmasına görə qanunvericilik bir neçə hüquqi məsuliyyət növü nəzərdə tutur: 1) konstitusion hüquqi məsuliyyət; 2) inzibati məsuliyyət; 3)

cinayət məsuliyyəti. Hüquqi məsuliyyətin göstərilən növləri əsaslarına (hüquqi, faktiki və prosessual), sanksiyalarına, subyekt tərkibinə, prosessual formalarına, təqsirli şəxs üçün hüquqi nəticələrinə görə bir-birindən fərqlənilir. Seçki qanunvericiliyinin pozulmasına görə konstitusion hüquqi məsuliyyət təqsirli seçki iştirakçılarında müəyyən konstitusion hüquqi sanksiyaların tətbiqindən ibarətdir. Belə sanksiyalara aiddir: xəbərdarlıq, təşəbbüs qrupunun qeydə alınmasından imtina, namizədin (namizəd siyahısının) qeydə alınmasından imtina, namizədin (namizəd siyahısının) qeydiyyatının ləğv edilməsi, seçkilərin nəticələrinin etibarsız hesab edilməsi, namizədin seçilmiş hesab edilməsi barədə qərarın ləğv edilməsi. İnzibati məsuliyyət inzibati hüquqpozmalar haqqında qanunvericiliklə təsbit edilir və təqsirli fiziki və hüquqi şəxslərə inzibati cəza (bir qayda olaraq, inzibati cərimə) tətbiqini nəzərdə tutur. Vətəndaşların seçki hüquqlarına münasibətdə ictimai təhlükəli qəsd əməlləri törədilməsinə görə isə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur⁵⁵.

Konstitusion-hüquqi və inzibati məsuliyyətdən fərqli olaraq seçki qanunvericiliyinin pozulmasına görə cinayət məsuliyyətini yalnız fiziki şəxslər, yəni vətəndaşlar və vəzifəli şəxslər daşıya bilər.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 115-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə, Mülki Məcəlləsinə və İnzibati Xətalar Məcəlləsinə uyğun olaraq cinayət, mülki və ya inzibati məsuliyyətə aşağıdakı şəxslər cəlb edilə bilərlər:

- zor tətbiqi ilə, aldatma, hədə ilə vətəndaşın seçmək və seçilmək hüququna mane olanlar;
- seçkinin (referendumun) nəticələrinə təsir məqsədilə vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edənlər;
- vətəndaşları namizədin lehinə imza atmağa məcbur edən və ya namizədin müdafiəsi üçün imza yığılmasına mane olan və ya bu imzaların saxtalaşdırılmasında iştirak edən şəxslər;
- seçiciləri ələ alanlar, yəni bu Məcəllənin 88.6-cı maddəsi ilə qadağan edilmiş hərəkətləri edənlər;

⁵⁵ Избирательное право избирательный процесс Российской Федерации. Учебник для вузов / Отв ред А.А.Вешняков. - Москва: Издательство НОРМА, - 2003, - с. 518.

- qeydə alınmış seçicilər barədə məlumatları vaxtında rəsmiləşdirməyənlər və dəqiqləşdirməyənlər;
- namizədlər barədə bilərəkdən yalan məlumatlar yayanlar və ya namizədlərin şərəf və ləyaqətini təhqir edən digər hərəkətləri edənlər (bu müddəa Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmiş söz və fikir azadlığının məhdudlaşdırılması üçün əsas ola bilməz);
- seçki komissiyaları üzvlərinin, müşahidəçilərin, vəkil edilmiş şəxslərin, namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qrupunun səlahiyyətli nümayəndələrinin, kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin hüquqlarını pozanlar, o cümlədən seçki sənədlərinin surətlərinin və məlumatların vaxtında alınması və seçki sənədlərinin surətlərinin təsdiqi ilə bağlı hüquqlarını pozanlar;
- seçkiqabağı təşviqatın aparılması qaydalarını pozanlar, o cümlədən səsvermə gününə bir gün qalmış və ya səsvermə günü təşviqat aparan şəxslər;
- Seçki Məcəlləsinin müəyyən etdiyi qaydaların pozulmasına səbəb olan kommersiya və digər reklamları hazırlayanlar və yayanlar, yaxud xeyriyyə xidmətləri göstərənlər;
- seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsinin bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydalarını pozanlar;
- seçki bülletenlərinin qalıqlarını gizlədənlər və ya seçki komissiyasının qeydə almadığı seçki bülletenlərinin, səsvermə vəsiqələrinin əlavə tirajını hazırlayanlar;
- seçki komissiyasının işinə mane olanlar və ya seçki komissiyası üzvlərinin öz vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə bağlı fəaliyyətlərinə qeyri-qanuni müdaxilə edənlər;
- seçki məntəqələrində səsverməyə mane olanlar;
- səsvermənin gizliliyini pozanlar;
- seçiciləri öz iradələrinə zidd səs verməyə məcbur edənlər;
- seçki sənədlərini saxtalaşdırırlar, saxta sənəd tərtib və təqdim edənlər (seçki qutularına bir şəxs tərəfindən birdən çox seçki

- bülleteni salmaq halları da daxil olmaqla), səsleri bilərəkdən qeyri-düzgün hesablayanlar və ya seçkinin yekunlarını bilərəkdən təqdim və ya dərc etməyənlər;
- vətəndaşların seçici siyahıları ilə tanış olmaq hüququnu pozanlar;
 - vətəndaşlara başqa şəxslərin əvəzinə səs vermək imkanı yaratmaq məqsədilə seçki bülletenləri verənlər, vətəndaşa doldurulmuş seçki bülleteni verənlər və ya birdən artıq seçki bülleteni alınmasına imkan yaradanlar;
 - seçkilərin hazırlanmasına və keçirilməsinə ayrılmış vəsaitin xərclənməsi hesabatlarını, namizədlərin, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının maliyyə hesabatlarını təqdim və dərc etməyənlər;
 - Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda seçkilərdə iştirak etmək üçün məzuniyyət verməyən işgötürənlər;
 - seçki komissiyalarının Seçki Məcəlləsinin pozulması ilə bağlı verdiyi məlumatları yoxlamayan dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri;
 - seçkilərdə iştirak etdiyi müddətdə xidməti vəzifələrinin icrasını dayandırmayan dövlət və ya bələdiyyə xidmətində olan qeydə alınmış namizədlər;
 - seçici imzalarının toplanmasında iştirak edən hüquqi şəxslər, dövlət və bələdiyyə orqanlarının, qurumların və təşkilatların vəzifəli şəxsləri.

13.2. Seçki mübahisələrinin anlayışı və təsnifatı

Seçki mübahisələri nisbətən yeni problemdir. Belə ki, Sovet dövrünün seçki sistemində həqiqi rəqabət mühiti olmadığı üçün seçki mübahisələri institutu da, demək olar ki, lazımi səviyyədə inkişaf etməmişdi. Lakin dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra konstitusiya və qanunvericilik səviyyəsində azad, demokratik və həqiqi rəqabətə əsaslanan seçki sistemi formalaşdıqdan sonra bu istiqamətdə vəziyyət dəyişmişdir.

Müasir şəraitdə seçki mübahisələri seçki hüququnun ən mühüm institutlarından biri kimi çıxış edir. Məhz seçki mübahisələrinə baxılıb həll

edilməsi nəticəsində vətəndaşların seçki hüquqlarının müdafiəsi, onların pozulmuş seçki hüquqlarının bərpası həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsində “seçki mübahisəsi” termini işlədilmir. Əvəzində “seçki şikayəti”, “bu Məcəllənin tələblərinin pozulması ilə əlaqədar şikayət”, “vətəndaşların seçki hüququnu pozan hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) və qərarlardan şikayət” kimi terminlərdən istifadə edilir. Seçki Məcəlləsinin 1.1.24-cü maddəsi ilə seçki şikayətinə “seçkilərlə əlaqədar sənədlərin, qərarların, hərəkətlərin (hərəkətsizliyin) nəticələrinin ləğv edilməsinə və ya bu nəticələrə yenidən baxılmasına yönəldilmiş müraciət” kimi leqal anlayış verilir.

Təbii ki, seçki şikayəti varsa, deməli seçki mübahisəsi də var və şikayət bu mübahisənin araşdırılması və həlli üçün verilir.

Seçki mübahisələri qoruyucu xarakterli hüquq münasibətləridir. Bu münasibətlər çərçivəsində qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq məhkəmə və inzibati qaydada şikayət verilməsi yolu ilə vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulması halları ilə bağlı yaranan mübahisəli vəziyyətlər həll olunur.

Seçki mübahisələri seçki qanunvericiliyinin tətbiqi ilə bağlı olan, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarına seçkilərin təyin edilməsi, hazırlanması, keçirilməsi və nəticələrinin müəyyən edilməsi zamanı, habelə seçkilərarası dövrdə yaranan, müxtəlif səviyyəli seçki komissiyaları (onların vəzifəli şəxsləri) tərəfindən və ya məhkəmə qaydasında həll edilən mübahisələrdir⁵⁶.

Seçki mübahisələrinin yaranması səbəbləri çox ola bilər. Lakin onların içərisində ən başlıcası vətəndaşların seçki hüquqlarının pozulmasıdır.

Seçki mübahisələri aşağıdakı subyektlər arasında yarana bilər:

- a) dövlət və bələdiyyə orqanları (onların vəzifəli şəxsləri) ilə vətəndaşlar arasında;
- b) dövlət və bələdiyyə orqanları (onların vəzifəli şəxsləri) ilə seçki komissiyaları arasında;
- c) seçki komissiyaları ilə vətəndaşlar arasında;

⁵⁶ Избирательное право избирательный процесс Российской Федерации. Учебник для вузов / Отв ред А.А.Вешняков. - Москва: Издательство НОРМА, - 2003, - с. 491.

- ç) seçki komissiyaları arasında;
- d) vətəndaşlar arasında.

Qanunvericilik seçki mübahisələrinə baxılıb həll olunmasının iki üsulunu müəyyən edir:

- seçki mübahisələrinin inzibati qaydada həlli;
- seçki mübahisələrinin məhkəmə qaydasında həlli.

Bu, konstitusion müddəalara tam şəkildə uyğundur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsi “Hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatı” adlanır və orada göstərilir ki, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının inzibati qaydada və məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəsin hüququ var ki, onun işinə qərəzsiz yanaşılsın və həmin işə inzibati icraat və məhkəmə prosesində əqləbatan müddətdə baxılsın. Hər kəsin inzibati icraat və məhkəmə prosesində dinlənilmək hüququ vardır. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, hüquqi şəxslərin, bələdiyyələrin və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən və hərəkətsizliyindən inzibati qaydada və məhkəməyə şikayət edə bilər⁵⁷.

Göstərilən üsullar şikayət vermək səlahiyyətinə malik olan subyektlərin dairəsinə, şikayətin predmetinə və baxılması proseduruna, habelə şikayət üzrə qəbul olunmuş qərarın hüquqi nəticələrinə görə bir-birindən fərqlənir.

Qanunvericilik həm inzibati qaydada, həm də məhkəmə qaydasında seçki mübahisələrinə baxılması üçün qısaltılmış müddətlər müəyyən edir. Bu isə vətəndaşların pozulmuş seçki hüquqlarının operativ surətdə bərpa olunması zərurəti ilə şərtlənir.

Hüquq ədəbiyyatında seçki mübahisələri, bir qayda olaraq, aşağıdakı meyarlara görə təsnif edilir⁵⁸:

1. Seçki mübahisələrinin yaranmasının əsas prinsiplərinə görə:
 - seçki qanunvericiliyi normalarının pozulması;
 - seçki qanunvericiliyi normalarının düzgün tətbiq edilməməsi;

⁵⁷ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>

⁵⁸ Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебное пособие / М.С.Савченко [и др.]; под общ. ред. М.С.Савченко. - Краснодар: КубГАУ, - 2015, - с. 144-146.

- seçki qanunvericiliyi normalarının düzgün təfsir edilməməsi.
2. Müdafiə edilən seçki hüququnun xarakterinə görə:
 - passiv seçki hüququnun müdafiəsi ilə bağlı mübahisələr;
 - aktiv seçki hüququnun müdafiəsi ilə bağlı mübahisələr.
 3. Seçki mübahisələrinin həlli qaydasına görə:
 - məhkəmə qaydasında həll edilən mübahisələr;
 - inzibati qaydada həll edilən mübahisələr.
 4. Mübahisənin predmetinə görə:
 - seçkilərin təyin edilməsi;
 - seçki dairələrinin və məntəqələrinin formalaşdırılması;
 - seçici siyahılarının tərtib edilməsi;
 - seçki komissiyalarının formalaşdırılması;
 - namizədlərin (namizəd siyahılarının) irəli sürülməsi;
 - namizədlərin dəstəklənməsi üçün seçici imzalarının toplanması qaydası;
 - namizədin (namizəd siyahısının) qeydə alınmasından imtina;
 - KİV-lərin imkanlarından qanunazidd istifadə;
 - vəzifə və ya xidməti mövqedən qanunazidd istifadə;
 - seçkiqabağı təşviqatın aparılması qaydalarının pozulması;
 - seçkilərin maliyyələşdirilməsi qaydalarının pozulması;
 - namizədin (namizəd siyahısının) qeydə alınması barədə qərarın ləğv edilməsi;
 - səsvermə qaydasının və prosedurunun pozulması;
 - seçicilərin səslərinin sayılması qaydasının pozulması;
 - seçkilərin etibarsız və ya baş tutmamış hesab edilməsi;
 - təkrar səsvermə və təkrar seçkilərlə bağlı məsələlər.
 5. Mürəkkəblik dərəcəsinə görə:
 - əlavə yoxlama tələb etməyən şikayətlər üzrə seçki mübahisələri;
 - əlavə yoxlama tələb edən şikayətlər üzrə seçki mübahisələri.
 6. Seçkilərin növündən asılı olaraq:
 - Milli Məclisə seçkilərlə bağlı mübahisələr;
 - Prezident seçkiləri ilə bağlı mübahisələr;
 - bələdiyyə seçkiləri ilə bağlı mübahisələr.

13.3. Seçki mübahisələrinin inzibati qaydada həlli

Seçki mübahisələrinin inzibati qaydada həlli mübahisələrə öz səlahiyyətləri çərçivəsində seçki komissiyaları tərəfindən baxılıb həll edilməsini nəzərdə tutur.

Vətəndaşların seçki komissiyalarının və onun vəzifəli şəxslərinin qərar və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) yuxarı seçki komissiyalarına şikayət vermək hüququ vardır.

Müvafiq yuxarı seçki komissiyasına şikayəti aşağıdakı subyektlər təqdim edə bilərlər: seçicilər, namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının, referendum üzrə təşviqat qruplarının vəkil edilmiş şəxsləri, müşahidəçilər, habelə seçki komissiyaları.

Şikayət vətəndaşların seçki hüquqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) həmin qərarın dərc edildiyi və ya alındığı, hərəkətin (hərəkətsizliyin) baş verdiyi gündən və ya maraqlı şəxsin bu haqda məlumat aldığı gündən başlayaraq 3 gün müddətində verilə bilər.

Şikayət ilkin olaraq yuxarı seçki komissiyası tərəfindən təmin edilməzsə, dairə seçki komissiyasının qərarından və ya hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) Mərkəzi Seçki Komissiyasına, Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarından və ya hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) isə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət verilə bilər.

Şikayətdə göstərilmiş qanun pozuntusu Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq cinayət hesab oluna bilərsə, müvafiq seçki komissiyası şikayətdə göstərilən çatışmazlıqların və qanun pozuntularının aradan götürülməsinə dair qərar qəbul etməklə yanaşı, cinayət işinin başlanması məqsədilə müvafiq prokurorluq orqanına müraciət edir. Hər bir şikayətə dair Mərkəzi Seçki Komissiyası əsaslandırılmış qərar qəbul etməlidir. Şikayətin araşdırılması zamanı cinayət əməlinin olması ehtimal edilərsə, bu barədə prokurorluq orqanına məlumat verilir. Müvafiq prokurorluq orqanı həmin məlumata 3 gün müddətində baxmalıdır.

Vətəndaşlar tərəfindən təqdim edilən şikayətlərdə aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

1. şikayətin ünvanlandığı vətəndaşların şikayətlərinə baxılması üzrə komissiyanın adı;
2. şikayətə baxılmasının vaxtı haqqında bildirişin şikayəti edən subyektə göndərilməsi üçün ünvan;
3. şikayətin obyektı olan qərar, hərəkət və ya hərəkətsizlik. Əgər bu, qərardırsa, qərar şikayətə əlavə edilməli, mübahisə obyektı olan qərarı qəbul etmiş seçki komissiyasının və ya dövlət orqanının adı qeyd olunmalı, vəzifəli şəxs göstərilməlidir. Əgər bu, hərəkətdirsə, qeyri-qanuni hərəkəti edən şəxsin adı (vəzifəsi), hərəkətin mahiyyəti, onun törədildiyi yer və ya vaxt aydın şəkildə göstərilməlidir. Əgər bu, hərəkətsizlikdirsə, şikayətçi cavabsız qalmış tələbi və tələbi cavabsız qoyan orqanın və ya şəxsin adını göstərməlidir;
4. şikayət üçün əsas Seçki Məcəlləsinin, digər qanunvericilik aktlarının pozulmasının güman edilməsi olduğu halda, güman edilən pozuntunun dəlilləri və ya pozuntunun nədən ibarət olduğunun izahı;
5. şikayətçinin tələbi;
6. aşağı seçki komissiyasının qərarından yuxarı seçki komissiyasına şikayət edildikdə, şikayətə müvafiq seçki komissiyasının qərarı da əlavə edilməlidir.

Şikayətçi şikayəti imzalamalıdır. Əgər şikayət seçkilərdə iştirak edən siyasi partiya və ya siyasi partiyalar blokları tərəfindən verilibsə, onda şikayət səlahiyyətli nümayəndənin səlahiyyətlərini təsdiq edən sənəd əlavə edilməklə səlahiyyətli nümayəndə tərəfindən imzalanmalıdır.

Seçki komissiyasının qərarı məhkəmə tərəfindən ləğv edildikdə, qərarı ləğv edilmiş seçki komissiyası məsələnin mahiyyəti üzrə yeni qərar qəbul etməlidir və ya məhkəmənin qərarı əsasında yuxarı seçki komissiyası müvafiq qərar qəbul etməlidir.

Səsvermənin nəticələri, seçkilərin yekunları barədə qərardan şikayətə baxılması, Seçki Məcəlləsinin pozulmasına aid faktlar üzrə keçirilmiş yoxlamalar seçilmiş sayılan namizədin toxunulmazlığının pozulması sayılır. Seçilmiş sayılan namizəd onun seçilməsi zamanı vətəndaşların seçki

hüquqlarının pozulmasına dair verilmiş şikayətlərlə bağlı inzibati, mülki və ya cinayət işləri üzrə şahid ifadələri verməkdən imtina edə bilməz (Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual və Cinayət-Prosessual məcəllələrində göstərilən hallar istisna olmaqla).

Qeydə alınmış namizədin qeydiyyatının ləğv edilməsi barədə və namizədi qeydə almaqdan imtina edilməsi barədə işlərə və ya qeydə alınmış namizədin seçilməsinin etibarsız sayılması barədə müraciətə baxılarkən seçki komissiyası vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin məlumatını dinləmək, zəruri sənəd və materialları tələb etmək və almaq hüququna malikdir.

Yuxarı seçki komissiyası aşağı seçki komissiyasının qərarını ləğv etmək, məsələnin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək və ya məsələyə yenidən baxılması haqqında göstəriş vermək hüququna malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, seçki qanunvericiliyi seçki komissiyasının üzünə seçkilər dövründə verilən şikayətlərə operativ surətdə baxmaq vəzifəsi qoyur. Belə ki, Seçki Məcəlləsinin 112.10-cu maddəsinə əsasən, seçki komissiyasına seçkilərin gedişi zamanı daxil olan hər bir şikayət üzrə qərar 3 gün müddətində, səsvermə gününə 30 gündən az müddət qalırsa, 2 gün müddətində (lakin səsvermə günündən gec olmayaraq), səsvermə günü və yaxud növbəti gün isə dərhal qəbul edilir və şikayətçiyə çatdırılır.

Məhkəmələr seçki komissiyalarının qərarlarından şikayətlərə Seçki Məcəlləsi ilə daha qısa müddət müəyyən edilməyibsə, 3 gün müddətində, səsvermə gününə 30 gündən az müddət qalıbsa, 2 gün müddətində (lakin səsvermə günündən gec olmayaraq), səsvermə günü və həmin gündən sonra isə dərhal baxmalıdırlar. Məhkəmə qərarından yuxarı instansiya məhkəməsinə şikayət 3 gün müddətində verilə bilər.

Vətəndaşların seçki hüququnu pozan hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) və qərarlardan şikayətlərin araşdırılması məqsədilə Mərkəzi Seçki Komissiyasının nəzdində 9 nəfərdən, dairə seçki komissiyasının nəzdində isə 3 nəfərdən ibarət müvafiq ekspert qrupları yaradılır. Həmin qrupların tərkibinə hüquq təhsili olan komissiya üzvləri daxil edilə bilər.

Seçki komissiyası tərəfindən qəbul edilən şikayətlərin qeydiyyat kitabçasında qəbul etmə tarixi və ardıcıl qeydiyyat nömrəsi göstərilməklə

qeydiyyat aparılmalıdır. Şikayət qeydə alındıqdan sonra ekspert qrupunun üzvü aşağıdakı səlahiyyətlərə malik olur:

- a) şikayət üzrə araşdırma materialları ilə birlikdə müvafiq seçki komissiyasına rəy təqdim etmək;
- b) şikayət üzrə əlavə məlumat tələb etmək;
- c) əlavə məlumat almaq üçün Mərkəzi Seçki Komissiyası vasitəsilə müvafiq dövlət orqanlarına müraciət etmək;
- ç) zəruri hallarda əlavə dəlillər əldə etmək (video yazılar, yazılı materiallar və s.);
- d) Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyənləşdirilən digər tədbirlər görmək.

Vətəndaşlar tərəfindən şikayətlər təqdim edilərkən dairə seçki komissiyalarının ekspert qrupları aşağıdakı tələblərə riayət etməlidir:

- şikayət şəxsən təqdim edilibsə, yazılı şikayəti qəbul etməli və onun qeydiyyatını aparmalıdır;
- şikayət edən şəxsə həmin şikayətə dair qəbz verilməlidir;
- şikayət bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydaların pozulması ilə daxil olmuşdursa, şikayətin onu təqdim edən şəxsə geri göndərilməsinə dair rəy verməlidir;
- şikayət həm şikayəti qəbul etmiş komissiyanın, həm də başqa orqanın səlahiyyətinə aiddirsə, onda ekspert dairə seçki komissiyasına həmin şikayətə mahiyyəti üzrə baxmağı, komissiyanın səlahiyyətlərinə aid olan məsələləri həll etməklə yanaşı, digər orqanın səlahiyyətinə aid olan məsələlərin həll edilməsi üçün həmin orqana göndərilməsini təklif etməlidir.

Dairə seçki komissiyasına seçki subyektləri tərəfindən və seçki ilə əlaqəsi olan cinayət xarakterli şikayət daxil olarsa, ekspert şikayətdə göstərilən qanun pozuntularında Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş əməllərin əlamətlərinin olduğu qənaətinə gələrsə, həmin əməllər barədə müvafiq prokurorluq orqanına dairə seçki komissiyası tərəfindən məlumat verilməsinə dair rəy verir. Məlumatla şikayətin surəti əlavə edilir.

Seçki komissiyasının şikayətlərin araşdırılması ilə bağlı iclaslarının aparılması qaydası Mərkəzi Seçki Komissiyası tərəfindən müəyyən edilir.

Şikayətçi ərizəsində iclasda iştirak etmək barədə öz arzusunu bildirmişsə, iclasdan bir gün əvvəl şikayətçi şəxsən, telefon və ya poçt vasitəsilə iclasın yeri və vaxtı barədə xəbərdar edilir.

İclas zamanı ekspert şikayətlə bağlı məlumat verir. Əgər şikayətçi və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsi iclasda iştirak edərsə, o, öz şikayətini izah edə bilər. Qərarı müzakirə olunan dairə seçki komissiyasının nümayəndəsi də Mərkəzi Seçki Komissiyasının iclasına dəvət oluna bilər və o, verilən qərarı əsaslandırmaq hüququna malikdir.

Şikayətçinin sənədlər və ekspert vasitəsilə yeni dəlillər təqdim etmək hüququ vardır.

Şikayətlərə baxan ekspert qruplarının üzvləri aşağıdakı rəyləri verə bilərlər:

1. aşağı seçki komissiyasının qərarının ləğv edilməsi barədə;
2. seçki subyektinə xəbərdarlıq edilməsi barədə;
3. namizədin qeydə alınmasından imtina edilməsi barədə;
4. qeydə alınmış namizədin qeydiyyatının ləğv olunması üçün məhkəməyə müraciət edilməsi barədə;
5. şikayətçinin qaldırdığı məsələyə müvafiq seçki komissiyasında yenidən baxılması haqqında.

Əgər şikayət ona baxan ekspert qrupunun səlahiyyətlərinə aid deyilsə, şikayətin aidiyyəti üzrə göndərilməsi barədə müvafiq seçki komissiyası qərar qəbul edir.

Ekspert rəyi verildikdən dərhal sonra elan olunur və ya növbəti 18 saatdan gec olmayaraq müvafiq seçki komissiyasının qərarı ilə birlikdə dərc olunur (internet səhifəsində yerləşdirilir) və şikayətçiyə çatdırılır və ya göndərilir.

Ekspert qrupunun üzvü rəy çıxararkən aşağıdakıları rəhbər tutmalıdır:

- a) şikayət qanunla müəyyən olunmuş qaydada və müddətdə, yəni qərardan, hərəkətin (hərəkətsizliyin) baş verməsindən və ya maraqlı tərəfin xəbərdar olmasından sonra 3 gün ərzində daxil olmalıdır;
- b) şikayətlər buna hüququ olan şəxs tərəfindən (Seçki Məcəlləsinin 112.1-ci maddəsinə əsasən seçicilər, namizədlər, qeydə alınmış

namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, qeydə alınmış namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyaların bloklarının vəkil edilmiş şəxsləri, müşahidəçilər, habelə seçki komissiyaları) verilməlidir.

13.4. Seçki mübahisələrinin məhkəmə qaydasında həlli

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 8-ci maddəsinə əsasən, hər bir insan Konstitusiyanın, yaxud qanunun ona verdiyi əsas hüquqların pozulması hallarında bu hüquqların səlahiyyətli milli məhkəmələr tərəfindən bərpa edilməsi hüququna malikdir. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsində isə göstərilir ki, hər bir iştirakçı dövlət hər bir şəxsi onun bu Paktı tanıdığı hüquq və azadlıqları pozulduğu halda təsirli hüquqi müdafiə vasitəsilə təmin etməyə borcludur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində göstərilir ki, hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır. Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Konstitusiyanın 60-cı maddəsi ilə hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsinə təminat verilir.

Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin I hissəsi Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləməyi və qorumağı qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu kimi müəyyən edir. Həmin maddənin VII hissəsində isə qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 4-cü maddəsinə görə bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarını qorumaq və təmin etmək məqsədilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən

istifadə etmək hüququna malikdirlər. Məhkəməyə müraciət etmək hüququndan imtina edilməsi etibarsızdır.

Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq göstərilir ki, məhkəmə vasitəsilə müdafiə mexanizmi ən əsas müdafiə mexanizmidir. Bu, ondan irəli gəlir ki, məhkəmənin birbaşa təyinatı insan hüquqlarının müdafiəsidir⁵⁹. Məhkəmədən başqa heç bir orqan bilavasitə insan hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olmur. Bütün digər orqanlar ya normayaradıcılıq, ya da həm normayaradıcılıq, həm də idarəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olduğu halda, məhkəmələr ancaq və ancaq insan hüquq və azadlıqlarını, mövcud qaydanı müdafiə edir. Elə bu da məhkəmə hakimiyyətinə yüksək status verir. Məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirən yeganə orqandır. Ədalət mühakiməsi isə sosial münasibətlərin xüsusi orqan tərəfindən qanunla müəyyənləşdirilmiş prosessual qaydada baxılıb həll edilməsidir. İnsan hüquq və azadlıqları hansı sahədə, necə və hansı şəraitdə pozulmasından asılı olmayaraq məhkəmələr tərəfindən müdafiə olunur. Məhkəmələr insan hüquqlarını hər hansı şəraitdən və haldan asılı olmayaraq müdafiə edən dövlət orqanıdır. Hər bir hüquq istisnasız olaraq məhkəmədə müdafiə oluna bilər. Əlbəttə, hüquq və azadlıqların müdafiəsinin məhkəmədən kənar başqa vasitələri də vardır, lakin onların heç biri məhkəmələr qədər etibarlı və hüquqi cəhətdən yüksək qüvvəyə malik müdafiə vasitəsi deyil, çünki yalnız məhkəmə müdafiə üçün hüquqi vasitələrə malikdir (prosessual vasitələr, hər iki tərəfin çəkişmə prinsipi əsasında iştirakı)⁶⁰.

Məhkəmə hakimiyyəti orqanları seçki prosesinin bütün mərhələlərində vətəndaşların seçki hüquqlarının təmin edilməsində mərkəzi yer tuturlar.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin ayrıca bir fəslə (XVIII fəslə) seçki hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı işlər üzrə icraatın xüsusiyyətlərinə həsr edilmişdir. Həmin Məcəllənin 130.1-ci maddəsində göstərilir ki, seçki hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı iddia ərizələri apellyasiya

⁵⁹ Əsgərov, Z.A. Konstitusiyə hüququ. Dərslik / Z.A.Əsgərov. - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, - 2011, - s. 128.

⁶⁰ Məhərrəmov, F.M. İnvestisiyalar sahəsində dövlət siyasətinin konstitusional hüquqi əsasları: / hüquq üzrə fəlsəfə dok. ... dis. / - Bakı, 2013, - s. 144-145.

instansiyası məhkəmələrinə Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada verilir.

Şikayət ərizəsində aşağıdakılar göstərilməlidir:

- ərizənin verildiyi məhkəmənin adı;
- şikayəti edən subyektə şikayətin baxılmasının vaxtı haqqında bildirişin göndərilməsi üçün ünvan;
- şikayətin obyektini olan qərar, hərəkət və ya hərəkətsizlik;
- ərizəçinin və cavabdehin adları və ünvanları;
- ərizəçinin öz tələbini əsaslandırıdığı faktlar və digər sübutetmə vasitələri;
- mübahisənin düzgün həll edilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar;
- ərizəçinin tələbi;
- ərizəyə əlavə olunmuş sənədlərin siyahısı.

Seçki hüquqlarının müdafiəsinə dair işlər üzrə daxil olmuş iddia ərizəsinə məhkəmə tərəfindən 3 gün müddətində, səsvermə gününə 30 gündən az müddət qalırsa 2 gün müddətində (lakin səsvermə gündündən gec olmayaraq), səsvermə günü və həmin gündən sonra daxil olmuş iddia ərizəsinə isə dərhal baxılmalı və onun mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir.

Məhkəmə tərəfindən iddia ərizəsinə ərizəçinin, müvafiq seçki komissiyasının və ya digər maraqlı şəxslərin iştirakı ilə baxılır. Məhkəmə iclasının vaxtı və yeri haqqında lazımı qaydada xəbərdar edilmiş göstərilən şəxslərin məhkəməyə gəlməməsi işə baxılmasına və onun həll edilməsinə mane olmur.

İş üzrə yazılı formada tam məhkəmə qərarı onun nəticəvi hissəsinin elan olunduğu vaxtdan 24 saatdan, səsvermə gününə 30 gün qalmış və ondan sonra qəbul edilmiş qərarlar isə 18 saatdan gec olmayaraq təqdim olunmalıdır.

İş üzrə məhkəmə qərarından həmin qərarın tam formada təqdim olunduğu gündən 3 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər. Bu şikayətə 3 gün müddətində, səsvermə gününə 30 gündən az müddət qalırsa 2 gün müddətində (lakin səsvermə gündündən gec olmayaraq), səsvermə günü və həmin gündən sonra daxil olmuş ərizələrə isə dərhal baxılmalıdır.

Aşağı seçki komissiyası tərəfindən vətəndaşların seçki və referendumda iştirak etmək hüquqları pozulduqda və belə bir hal nəticəsində Mərkəzi Seçki Komissiyası (və ya məhkəmə) müvafiq ərazidə səsvermənin nəticələrini etibarsız hesab etdikdə, Mərkəzi Seçki Komissiyası həmin aşağı seçki komissiyasını buraxa bilər. Aşağı seçki komissiyasının buraxılmasına dair Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət edilə bilər. Bu şikayət dərhal baxılmaq üçün qəbul edilir və müvafiq qərar 3 gündən gec olmayaraq çıxarılır. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin bu barədə qərarının qanuni qüvvəyə mindiyi gündən ən gec bir həftə müddətində müvafiq aşağı seçki komissiyası bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş qaydada təşkil olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqazidd olan, təqsirli sayılan (qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən) və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) inzibati xəta hesab olunur (Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 12.1-ci maddəsi). İnzibati xətəyə yol vermiş şəxs barəsində inzibati tənbeh cəzası tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi (164-179-cu maddələr) ilə aşağıdakı seçki hüquq pozuntuları inzibati xəta hesab olunur:

- seçkiqabağı və ya referendumla bağlı təşviqatın aparılması qaydalarının və müddətinin pozulması;
- təşviqat-nəşr materiallarını qəsdən məhv etmə və ya namizədin seçicilərlə görüşünə mane olma;
- namizəd haqqında bilərəkdən yalan məlumatlar yayma;
- seçki komissiyası üzvünün, müşahidəçilərin, vəkil edilmiş şəxslərin, namizədlərin, siyasi partiyaların, siyasi partiyaların bloklarının səlahiyyətli nümayəndələrinin, kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin hüquqlarının pozulması;
- seçicilər haqqında məlumatların düzgün, tam və vaxtında verilməməsi;
- seçki bülletenlərinin, səsvermə protokollarının və vəsiqələrinin verilməsi və saxlanması qaydalarının pozulması;

- dövlət avtomatlaşdırılmış informasiya sistemindən istifadə qaydasının pozulması;
- seçki ilə əlaqədar hədə-qorxu və ya zorakılığa çağıran çıxışlar edilməsi, yaxud belə materialların yayılması;
- seçicinin bilərəkdən birdən çox seçici siyahısına daxil edilməsi;
- seçici siyahıları ilə vətəndaşların tanış olmaq hüququnun və digər hüquqlarının pozulması;
- seçkilərdə iştirak etmək üçün məzuniyyət verilməsindən imtina etmə;
- qeydə alınmış namizədin seçkilərdə iştirak etdiyi müddətdə xidməti vəzifələrinin icrasını dayandırmaması;
- seçici imzalarının toplanması qaydasının pozulması;
- seçkilərin maliyyələşdirilməsi və ya maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi qaydalarının pozulması;
- anonim təşviqat materiallarının və ya reklamların hazırlanması və yayılması qaydalarının pozulması;
- səsvərmənin nəticələri və ya seçkilərin yekunları haqqında məlumatın bilərəkdən təqdim edilməməsi və ya dərc olunmaması.

Seçki hüquqlarını pozan inzibati xətlər törətməyə görə xəbərdarlıq və ya inzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq edilir. İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 43-cü maddəsinə uyğun olaraq inzibati məsuliyyət yaradan seçki hüquq pozuntularına rayon (şəhər) məhkəmələri tərəfindən baxılır.

Məntəqə və dairə seçki komissiyaları, Mərkəzi Seçki Komissiyası namizəd, qeydə alınmış namizəd, habelə onların və siyasi partiya, siyasi partiyalar blokunun səlahiyyətli nümayəndələri və vəkil edilmiş şəxsləri barəsində Seçki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda qanun pozuntularına görə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinə əsasən inzibati xəta protokolu tərtib etmək və cərimənin tətbiqi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdirlər (Seçki Məcəlləsinin 116-cı maddəsi). Seçki hüquqlarını pozan inzibati xətlər 116-cı maddədə göstərilməyən şəxslər, məsələn, seçicilər, müşahidəçilər və s. tərəfindən törədilsə, bu halda məhkəməyə müraciət üçün şikayət müvafiq olaraq yerli polis və prokurorluq orqanına verilməlidir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinə əsasən seçki hüquqlarının pozulmasına dair inzibati xəta haqqında iş onun törədildiyi yerin məhkəməsində baxılır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin vəsatətinə əsasən inzibati xəta haqqında iş onun yaşadığı yer üzrə də baxıla bilər.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə hakimin qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət və ya protest verilə bilər. İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayət və ya protest həmin qərarı qəbul etmiş hakimə verildikdə, o, üç gün müddətində şikayəti və ya protesti iş üzrə bütün materiallarla birlikdə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərir. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərardan verilən şikayət və ya protest daxil olduğu gündən on gün müddətində baxılır.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə uyğun olaraq seçki hüquqlarını pozan aşağıdakı əməllər cinayət əməli hesab edilir:

- a) vətəndaşların seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olma:
 - vətəndaşı namizədin lehinə imza atmağa məcburetmə və ya namizədin müdafiəsi üçün imza yığılmasına mane olma;
 - vətəndaşı öz iradəsinə zidd səs verməyə məcburetmə və ya onun səs verməsinə mane olma;
- b) seçkilərdə iştirak qaydalarını pozma:
 - namizədlərin, partiyaların, siyasi partiyalar bloklarının seçki kampaniyalarına müdaxilə etmə və ya onu pozma;
 - seçkiqabağı kütləvi tədbirlərin keçirilməsinə mane olma;
 - seçkilərdə başqalarının əvəzinə səs verilməsinə şərait yaratma;
- c) seçki komissiyalarının işinə müdaxilə etmə və ya təsir göstərmə və ya seçki komissiyası üzvünün öz vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə bağlı fəaliyyətinə müdaxilə etmə;
- ç) seçki sənədlərini saxtalaşdırma, bilə-bilə səsləri düzgün hesablamama, yaxud səsvermənin gizliliyini pozma:
 - seçki komissiyasının üzvü tərəfindən seçki sənədlərinin saxtalaşdırılması və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi, bilə-bilə səslərin düzgün hesablanmaması, səsvermənin nəticələrinin düzgün müəyyənəlməməsi və ya səsvermənin gizliliyinin pozulması;

- seçki sənədlərinin başqa şəxslər tərəfindən saxtalaşdırılması, saxta sənədlərin təqdim edilməsi, başqa şəxslərin yerinə səs verilməsi, bir şəxs tərəfindən seçki qutusuna birdən artıq seçki bülleteninə salınması.

Yuxarıda göstərilən cinayət əməlləri nəticəsində hüququ pozulan seçicilər, namizədlər, qeydə alınmış namizədlər, siyasi partiyalar, siyasi partiyaların blokları, müşahidəçilər, seçki komissiyaları və seçki komissiyalarının üzvləri şikayət verə bilərlər. Cinayət əməli hesab edilən seçki hüquq pozuntularından şikayət prokurorluq orqanına verilir.

XIV FƏSİL BEYNƏLXALQ SEÇKİ STANDARTLARI

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri qismində beynəlxalq öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipi çıxış edir. Bu prinsip milli qanunların və dövlətin öz daxili səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirdiyi tədbirlərin həmin öhdəliklərə uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Dövlətləri beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirməyə dəvət edən beynəlxalq hüquq normalarını səlahiyyətverici və göstərişverici normalara bölmək olar. Səlahiyyətverici normalar müvafiq qanunların qəbul edilməsini səlahiyyətli dövlət orqanlarının öz mülahizəsi ilə şərtləndirir, göstərişverici normalar isə dövlətin üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyur. Beynəlxalq müqavilələri (həmin müqavilələrdən irəli gələn öhdəlikləri) yerinə yetirməklə dövlət qanunvericiliyini inkişaf etdirir, təkmilləşdirir, onu yeni məzmunla zənginləşdirir, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarına uyğunlaşdırır, hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu üçün daha əlverişli zəmin formalaşdırır. Beynəlxalq hüquq normaları nəzərə alınmadan milli qanunvericiliyi hərtərəfli şəkildə inkişaf etdirmək, təkmilləşdirmək qeyri-mümkündür. Çünki, müasir qloballaşma dövründə beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq sistemləri bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır. İnteqrasiya prosesləri sürətləndikcə bu bağlılıq daha da artır⁶¹.

Dövlətlər tərəfindən beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı beynəlxalq birliyin mövqeyi universal müqavilə olan “Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında” 1969-cu il Vyana Konvensiyasının “Daxili hüquq və müqavilələrə riayət olunması” adlanan 27-ci maddəsində ifadə olunmuşdur: hər hansı müqavilənin iştirakçı dövləti müqaviləni yerinə yetirməmək üçün özünə bəraət qazandırmaq məqsədilə daxili hüquqa istinad edə bilməz. Bu normanı daxili hüquqda müvafiq

⁶¹ Aslanov, Z.N. Milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq hüquq normalarının rolu // Nəqliyyat hüququ, - 2015. № 3, - s. 71-80.

müddəanın olmamasına istinad edilməsinin yolverilməzliyi mənasında da təfsir etmək olar.

Dövlətdaxili və beynəlxalq hüquq sistemləri bir-birinə münasibətdə müstəqil hüquq sistemləri olduqlarından, dövlətdaxili münasibətlərdə beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqinə qədər fəal qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərdiklərindən bir sistemin normalarının digərinə keçməsi ideyası yaranmışdır. Belə ideyalar isə öz növbəsində beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili (milli) hüquq normalarına, beynəlxalq müqavilələrin milli qanunvericiliyə transformasiyası konsepsiyasını formalaşdırmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq müqavilə yalnız faktiki olaraq həyata keçirildikdə real əhəmiyyət kəsb edir. Əks halda onun mövcudluğu mənasızdır. Bu baxımdan, beynəlxalq müqavilə normalarının həyata keçirilməsi üsulları ilə bağlı məsələnin aktuallığı artır. Belə həyata keçirilmə dövlətdaxili hüquq vasitəsilə mümkün olur.

Respublikamızda qanunvericiliyin beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərinə, beynəlxalq müqavilələrin tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün məqsədyönlü və ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində beynəlxalq hüquq normalarının yeri, beynəlxalq hüquqla dövlətdaxili (milli) hüququn qarşılıqlı əlaqəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəqiq şəkildə tənzimlənir. Konstitusiyanın “Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan aktlar” adlanan 148-ci maddəsinin II hissəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu müddəə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrin və ya beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsində inkorporasiya yolunu seçdiyini göstərir. Beynəlxalq aktların hüquqi qüvvəsini tənzimləyən 151-ci maddədə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlarla (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Göründüyü kimi, Azərbaycan

Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr respublikanın hüquq sisteminə daxil olan normativ aktların iyerarxiyasında hüquqi qüvvəsinə görə Konstitusiyadan və referendum yolu ilə qəbul edilmiş aktlardan sonra üçüncü yerdə durur. Konstitusiyamızda insan hüquqları üzrə beynəlxalq standartlara münasibətdə beynəlxalq hüquqla milli hüququn nisbəti məsələsi uğurla həll edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin ikinci hissəsində birbaşa göstərilir ki, Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Hüquq o zaman inkişaf edir və səmərəli həyata keçirilir ki, onun tərkib elementləri, ilk növbədə hüquq normalarının özü daxilən harmonik, ziddiyyətsiz və uzlaşmış olsun. Hüquq normalarının ziddiyyətli olması hüquqi tənzimləmənin sistemliliyini pozmaqla onun səmərəliliyini azaldır. Dövlətdaxili hüquqda bütün hüquq normaları Konstitusiyaya uyğun olmalıdır. Belə uzlaşmış sistem olmadan hüququn funksiyalarının səmərəli yerinə yetirilməsi qeyri-mümkündür. Bu, normalarının bir hissəsi dövlətdaxili hüquqda tətbiq edilən beynəlxalq hüquqa da aiddir. Müasir dövrdə dövlətdaxili münasibətlərin səmərəli və uğurlu hüquqi tənzimi milli hüquq normalarının beynəlxalq hüquq normalarına uyğunluğundan xeyli dərəcədə asılıdır. Bu, insan hüquq və azadlıqlarının ali dəyər, bütün insanları birləşdirən universal meyar kimi qəbul edilməsi, beynəlxalq hüququn tənzimləyici rolunun artması, beynəlxalq hüquq normalarının dövlətlər üçün standart, insan hüquqlarına münasibətdə ədalət ölçüsü kimi çıxış etməsi, habelə dünya miqyasında demokratikləşmə və qloballaşma prosesləri və s. amillərlə bilavasitə bağlıdır.

Müstəqil dövlətlər arasında münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq hüquqda əsas insan hüquq və azadlıqlarını təsbit edən çoxsaylı normaların məcmusu beynəlxalq insan hüquqları hüququnu təşkil edir. Həmin normalar insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ümumi standartlar və bu standartların dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə nəzarət məqsədilə xüsusi mexanizmlər müəyyən edir.

Hərfi məna baxımından, “standart” ingiliscə “standard” sözündən olub, “nəyinsə cavab verməli olduğu tipik nümunə” deməkdir.

Hüquq ədəbiyyatında insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlar müxtəlif aspektlərdə təhlil edilir:

- insan hüquq və azadlıqlarının özünəməxsus beynəlxalq məcəlləsi kimi;
- bütövlükdə dünya birliyinin bir çox dövlətləri üçün istiqamət, habelə dövlətin aşağı sala bilməyəcəyi özünəməxsus meyar kimi;
- hamı tərəfindən qəbul edilmiş prinsip və ya beynəlxalq hüquq norması qismində ifadə olunan qayda kimi;
- dövlətlərin milli hüquqda təcəssüm etdirməli və konkretləşdirməli olduqları müasir beynəlxalq hüququn ümumdemokratik tələb və vəzifələrini nəzərdə tutan normalar kimi;
- beynəlxalq hüquq normalarında və sosial quruluşundan asılı olmayaraq bütün, yaxud əksər dövlətlərin qəbul etdiyi ümumməcburi prinsiplər kimi;
- vahid humanitar hüquq məkanının formalaşmasına təkan verən hüquqi kateqoriya kimi;
- hüquq və azadlıqların dövlət tərəfindən tənzimlənməsi səviyyəsini müəyyənləşdirən normativ minimum kimi və s.

Müasir sivilizasiyanın ən mühüm nailiyyətlərindən biri dövlətlər-arası əməkdaşlığın və milli hüquq sistemləri tərəfindən ən önəmli, universal prinsip və normaların tanınmasının nəticəsi olan beynəlxalq standartların işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi olmuşdur. Hər bir cəmiyyət və hər bir xalq özünəməxsus dəyərlər sisteminə malik olub, insan hüquq və azadlıqlarına həmin dəyərlər baxımından yanaşır. Müxtəlif xalqlar həyat, azadlıq, bərabərlik və səadət anlayışlarını fərqli şəkildə izah edirlər. Beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquq və azadlıqlarının əməldə reallaşması, insan hüquqlarının müdafiəsinin milli və beynəlxalq institutlarının isə bu sahədə real vəziyyəti qəti surətdə müəyyən etməsi üçün tanınan hüquqların vahid beynəlxalq meyarları, yaxud standartları zəruridir⁶².

⁶² Qasimov, A.M. Əmək və sosial təminat sahəsində vətəndaşların hüquqlarının həyata keçirilməsi təminatları / A.M.Qasimov, M.N.Əliyev. - Bakı: Qanun, - 2012, - s. 130-131.

Seçki hüququ beynəlxalq hüquqla təsbit edilən insan hüquqları sistemində xüsusi yer tutduğundan insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların mühüm bir qrupunu beynəlxalq seçki standartları təşkil edir. Beynəlxalq seçki standartları dedikdə, bir qayda olaraq, beynəlxalq hüququn vətəndaşların seçki hüququna, habelə seçkilərin təşkili və keçirilməsinə dair prinsiplərinin məcmusu başa düşülür. Seçki standartlarının hüquqi tənziminin xüsusiyyətləri kimi müvafiq beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili münasibətlərə birbaşa tətbiqi, habelə onların milli hüquq normaları üzərində nisbi üstünlüyə malik olması çıxış edir⁶³.

Beynəlxalq seçki standartları beynəlxalq müqavilələrdə öz təsbitini tapır və milli seçki qanunvericiliyinin məzmununu müəyyən etməlidir.

“Beynəlxalq seçki standartları” termini beynəlxalq hüquqi leksikona XX əsrin sonlarında daxil olmuşdur.

Beynəlxalq seçki standartları mahiyyət etibarilə vətəndaşların seçki hüquqlarına, habelə azad, demokratik və ədalətli seçkilərin təşkilinə və keçirilməsinə dair hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarının və prinsiplərinin məcmusunu özündə əks etdirir.

Hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq seçki standartları aşağıdakı kimi nəzərdən keçirilir:

- 1) seçkilərin təyin edilməsi, hazırlanması, keçirilməsi və nəticələrinin müəyyən olunması üzrə yaranan ictimai münasibətlərin, habelə seçki infrastrukturuna dair münasibətlərin dövlətdaxili hüquqi tənziminin beynəlxalq hüquqla təsbit edilən normativ minimumu;
- 2) milli qanunvericiliyin unifikasiyasına, onun ümumi əhəmiyyətli məqsəd və vəzifələrə uyğunluğunun təmin olmasına, ayrı-ayrı dövlətlərin demokratik birliyə inteqrasiyası üçün zəmin hazırlanmasına imkan verən beynəlxalq norma-prinsiplərin həyata keçirilməsi mexanizmi.

Qeyd olunanlar əsasında seçki standartları demokratik quruluşlu dünya dövlətlərinin təcrübəsində dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə

⁶³ Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебник / С. А.Куюмжиева, М.С.Савченко, А.В.Красницкая [и др.]; под общ. ред. М.С.Савченко. - Краснодар: КубГАУ, - 2018, - с. 35-36.

orqanlarına seçkilərin təşkili və keçirilməsi ilə bağlı ictimai münasibətlərin hüquqi tənzim-lənməsi prosesində formalaşan mütərəqqi normativ müddəaların məcmusu kimi də xarakterizə oluna bilər.

Beynəlxalq seçki standartları dövlətlərin yalnız öz vətəndaşlarına azad, ədalətli, həqiqi və dövrü seçkilərdə iştirak etmək imkanı təqdim etməsini deyil, həm də belə hüquq və azadlıqlara qəsd etməmək və onların dolğun surətdə həyata keçirilməsi üçün zəruri olan bütün tədbirləri görmək vəzifəsini nəzərdə tutur.

“Seçki hüququnun beynəlxalq prinsipləri” anlayışı ilə “beynəlxalq seçki standartları” anlayışını eyniləşdirmək olmaz. Seçki hüququnun beynəlxalq prinsipləri beynəlxalq hüquq subyektlərinin seçkilərin təşkili və keçirilməsi sahəsində rəhbər davranış qaydalarını və bütövlükdə beynəlxalq seçki hüququnun ilkin başlanğıclarını ifadə edir. Beynəlxalq seçki standartları isə seçki hüququnun beynəlxalq prinsiplərinin konkretləşdirilməsi forması, onların dərk edilməsi və tətbiqi üzrə rəhbər müddəalar kimi çıxış edir.

Seçkilərin təşkili və keçirilməsinin hüquqi standartları geniş subyektlər və obyektlər dairəsinə şamil olunmalıdır. Subyektlər içərisində seçici korpusu, obyektlər içərisində isə xalqın suveren iradəsi əsas yer tutur.

Bəzən beynəlxalq seçki standartları beynəlxalq ümumi hüququn yeni sahəsinin – beynəlxalq konstitusiya hüququnun və onun yarım sahəsi kimi beynəlxalq seçki hüququnun formalaşması kontekstində şərh olunur. Bu yanaşma çərçivəsində beynəlxalq seçki standartları beynəlxalq seçki hüququnun mühüm bir institutu kimi nəzərdən keçirilir.

Hər bir dövlətin seçki qanunvericiliyinin məzmunu beynəlxalq seçki standartlarına tam şəkildə uyğun gəlməlidir. Burada dövlətlərin öz vətəndaşlarına azad, ədalətli, həqiqi və dövrü seçkilərdə iştirak hüququ təqdim etmək, bu hüquqlara qəsd etməmək və həmin hüquqların dolğun surətdə həyata keçirilməsini təmin etmək öhdəliyindən söhbət gedir. Bu öhdəliyin dolğun surətdə yerinə yetirilməsindən demokratikləşmə prosesinin səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Yer kürəsinin bütün ölkələri və xalqları dövlət hakimiyyətinin əsası olan xalqın öz iradəsini ifadə etməsini azad və ədalətli seçkilərdə görür və

bunu demokratikləşmə prosesinin mühüm amili hesab edirlər. Əlbəttə, demokratiya seçkilərdən başqa daha geniş sahəni əhatə edir. BMT-nin Baş katibi 1991-ci ildə bu məsələ barəsində belə demişdir: “Özlüyündə seçkilər demokratiya demək deyildir. Onlar son məqsədi deyil, yalnız cəmiyyətin demokratikləşməsi və insan haqlarına dair sənədlərdə nəzərdə tutulmuş vətəndaşların ölkənin idarə edilməsində iştirak hüququnun reallaşmasında vasitə rolunu ifadə edir. Məqsəd və vasitəni bir-biri ilə qarışdırmaq səhv nəticələrə gətirib çıxara bilər. Yaddan çıxarmaq lazım deyildir ki, demokratiya sadə səsvermə prosesindən fərqli olaraq daha böyük məsələləri özündə əks etdirir. O, vətəndaşların ölkənin siyasi həyatında iştirakının bütün prosesini əhatə edir”⁶⁴.

Soyuq müharibə bitdikdən sonra bütün dünyada demokratikləşmə proseslərinin sürətlənməsi fonunda azad və ədalətli seçkilərə maraq əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Bu, demokratik seçki prinsiplərini işləyib hazırlayan müvafiq beynəlxalq təşkilatların da həmin istiqamətdə fəallığının artmasına gətirib çıxardı.

Demokratik quruluşa malik olan dövlətin və onun funksional təyinatının əsas cəhətlərindən biri kimi seçkili hakimiyyət institutlarının dövrü surətdə yenilənməsi çıxış edir. Bu məsələ özünün xüsusi əhəmiyyətinə görə dövlətin konstitusiyası ilə təsbit və tənzim edilir. Lakin XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və bir sıra digər beynəlxalq dövlətlərarası institutların: Avropa Şurası, Avropa Birliyi, ATƏT kimi təşkilatların fəaliyyətə başlaması ilə, seçki hüquqlarının, seçki qanunvericiliyinin təşəkkülü, inkişafı, leqallaşdırılması, onlara riayət olunması, onların icrası və təmin olunması, qorunması və müdafiəsi, seçki prosesinin təşkili beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin mühüm obyektinə çevrildi və universal və regional xarakterli bir sıra beynəlxalq sazişlərdə öz təsbitini tapdı. Seçki hüququnun göstərilən aspektləri demokratik və hüquqi dövlətçiliyin bərqərar olmasına birbaşa təsir göstərdiyi üçün beynəlxalq təşkilatlar, onların orqanları seçki proses və prosedurlarının şəffaflığını təmin edən müvafiq qaydalar, şərtlər, metodlar və tədbirlər işləyib hazırlayırlar, yəni dövlətlərin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərini

⁶⁴ Zülfüqarlı, M. İnsan hüquqları və seçkilər / M.Zülfüqarlı. - Bakı: - 2000, - s. 2-3.

ehtiva edən beynəlxalq sazişlər formasında beynəlxalq seçki standartları adlanan standartları qəbul edirlər. Beynəlxalq seçki standartlarının anlayışına və hüquqi təbiətinə beynəlxalq hüquqi yanaşma aşağıdakı metodoloji xarakterli müddəaları irəli sürməyə imkan verir. Birincisi, onlar beynəlxalq birliyə üzv dövlətlərin konstitusiyaya qanunvericiliyindən və təcrübəsindən mənimsənilmiş normalardır. İkincisi, onlar əks olunduqları beynəlxalq sazişin hazırlanması prosesində işlənilib hazırlanır. Üçüncüsü, iştirakçı dövlətlər tərəfindən beynəlxalq saziş qəbul olunduqdan sonra onun normaları beynəlxalq hüquq normalarına çevrilir. Dördüncüsü, beynəlxalq seçki standartlarını əks etdirən beynəlxalq hüquq normaları konkret sazişin iştirakçı dövlətlərinin beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri kimi formulə edilir. Beşincisi, beynəlxalq seçki standartlarını əks etdirən və beynəlxalq sazişlərdə, xüsusən də çoxtərəfli və BMT, yaxud regional təşkilatlar çərçivəsində qəbul edilən sənədlərdə təsbit olunan beynəlxalq hüquq normaları, onların iştirakçısı olmayan dövlətlər üçün beynəlxalq adət hüququ normalarına çevrilir. Altıncısı, beynəlxalq seçki standartlarını əks etdirən beynəlxalq sazişlər çərçivə xarakteri daşıyır, yəni onların normaları (məhz seçki standartları) milli konstitusiyaya qanunvericiliyinə daxil edilməlidir. Yeddincisi, beynəlxalq seçki standartlarını əks etdirən beynəlxalq sazişlər milli qanunvericiliyə daxil edilərək onun ayrılmaz hissəsinə çevrilmək üçün milli implementasiya prosesindən keçməlidir⁶⁵. Implementasiyadan danışarkən göstərmək lazımdır ki, beynəlxalq seçki standartları seçki sistemlərinin seçilməsi ilə bağlı sərt tələblər müəyyən etmir. Bu məsələnin həlli, bir qayda olaraq, konkret ölkənin qanunvericilik orqanında siyasi qüvvələrin nisbəti ilə şərtlənir.

Göstərmək lazımdır ki, beynəlxalq seçki standartları, əsasən, aşağıdakı beynəlxalq hüquqi aktlarda öz əksini tapmışdır:

- Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (BMT Baş Assambleyası tərəfindən 10 dekabr 1948-ci ildə təsdiq edilmişdir);

⁶⁵ Охендовский, М. Международные избирательные стандарты: доктринальные подходы к пониманию их правовой природы // STUDII JUDICE UNIVERSITARE, - 2013. № 1-2: [Электронный ресурс] / URL: <https://ulim.md/sju/nr-1-2-2013/>

- “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (1966-cı ildə qəbul edilmiş, 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir);
- “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası (4 noyabr 1950-ci il);
- “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına 1 Nəli Əlavə (1952);
- Avropa Şurası Venesiya Komissiyasının “Seçkilərə dair rəhbər prinsiplər”i (Venesiya Komissiyasının 5-6 iyul 2002-ci il tarixdə keçirilmiş 51-ci plenar sessiyasında qəbul edilmişdir);
- ATƏT-in İnsanlıq ölçüləri üzrə Konfransının Kopenhagen müşavirəsinin Sənədi (29 iyun 1990-cı il);
- “Azad və ədalətli seçkilərin meyarları haqqında” Bəyannamə (1994);
- “Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərdə demokratik seçki standartları, seçki hüquq və azadlıqları haqqında” Konvensiya (2002-ci ilin oktyabrında qəbul edilmiş, 2003-cü ilin noyabrında qüvvəyə minmişdir);
- “Qadınların siyasi hüquqları haqqında” Konvensiya (BMT Baş Assambleyası tərəfindən 20 dekabr 1952-ci ildə qəbul edilmişdir);
- “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya (18 dekabr 1979-cu ildə qəbul edilmişdir);
- “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya (21 dekabr 1965-ci ildə qəbul edilmişdir) və s.

Göründüyü kimi, beynəlxalq seçki standartları müxtəlif əhatə dairəsinə və fərqli hüquqi qüvvəyə malik olan çoxsaylı beynəlxalq hüquqi aktlarda öz təsbitini tapmışdır. Bu aktların bəziləri universal, bəziləri isə regional xarakterli beynəlxalq aktlardır. Buna müvafiq olaraq (yəni hansı aktda təsbit olunmasından asılı olaraq) beynəlxalq seçki standartları da iki qrupa bölünür:

- a) universal xarakterli seçki standartları;
- b) regional xarakterli seçki standartları.

Universal xarakterli beynəlxalq seçki standartları əsasən BMT

çərçivəsində qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Belə ki, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt seçkilərin hazırlanması və keçirilməsinin universal beynəlxalq hüquqi prinsip və normalarını müəyyən edir. Bu prinsip və normalar hamılıqla qəbul edilmişdir.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 21-ci maddəsində göstərilir:

- “1. Hər bir şəxs dövlətin idarə olunmasında bilavasitə və ya azad şəkildə seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək hüququna malikdir.
2. Hər bir şəxs öz ölkəsində dövlət qulluğuna girməkdə bərabər imkana malik olmaq hüququna malikdir.
3. Xalqın iradəsi iqtidar hakimiyyətinin əsası olmalıdır: bu iradə öz ifadəsini gizli səsvermə yolu ilə, ümumi və bərabər seçki hüququ və ya səsvermənin azadlığını təmin edən digər eynimənalı formalar əsasında keçirilən mütəmadi və saxtalaşdırılmamış seçkilərdə tapmalıdır”.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 21-ci maddəsi İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə insanların siyasi həyatda iştirak hüququnu bəyan edən ilk beynəlxalq müddəə kimi nəzərdən keçirilir.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində təsbit edilən mülki və siyasi hüquqlar “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktə dəqiqləşdirilir və konkretləşdirilir. Bu paktın 25-ci maddəsinə görə, “hər bir vətəndaş, 2-ci maddədə xatırlanan ayrı-seçkiliklərin heç birinə yol verilmədən və heç bir əsassız məhdudiyət qoyulmadan aşağıdakı hüquq və imkanlara malik olmalıdır:

- a) dövlət işlərinin aparılmasında həm bilavasitə, həm də azad seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək;
- b) ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında, gizli səsvermə yolu ilə keçirilən və seçicilərin öz iradələrini azad şəkildə bildirmələrinin təmin edildiyi həqiqi vaxtaşırı seçkilərdə səs vermək və seçilmək;
- c) öz ölkəsində ümumi bərabərlik əsasında dövlət qulluğuna buraxılmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt çoxtərəfli beynəlxalq sənəd formasında qəbul edilmişdi və Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsindən fərqli olaraq, icraçı dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyırdı.

Universal xarakterli beynəlxalq seçki standartlarının bir qismi seçkilərin keçirilməsi zamanı qadınların öz seçki hüquqlarını həyata keçirməsinə münasibətdə hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə bağlıdır. “Qadınların siyasi hüquqları haqqında” 20 dekabr 1952-ci il tarixli Konvensiyada göstərilir ki, qadınlar bütün seçkilərdə kişilərlə bərabər şərtlər çərçivəsində, hər hansı ayrı-seçkilik olmadan səs vermək hüququna malikdirlər. Qadınlar kişilərlə bərabər şərtlər çərçivəsində, hər hansı ayrı-seçkilik olmadan milli qanunvericiliklə müəyyən olunan və ictimai seçkilər tələb edən bütün qurumlara seçilə bilirlər.

Regional seçki standartları müəyyən coğrafi regionda (məsələn, Avropada, MDB məkanında və s.) qüvvədə olan seçki standartlarıdır.

Regional seçki standartlarını müəyyən edən beynəlxalq sənədlər içərisində “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi” haqqında Avropa Konvensiyasını və ona dair 1 №-li Əlavə Protokolu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Avropa Konvensiyasına 1 №-li Əlavə Protokolun 3-cü maddəsi üzv dövlətlərin üzərinə ağılabatan dövriliklə gizli səsvermə yolu ilə azad seçkilər keçirmək vəzifəsi qoyur. Bu seçkilər qanunvericilik hakimiyyəti orqanlarının seçilməsi zamanı xalqın sərbəst iradə ifadəsini təmin edən şəraitdə keçirilməlidir.

Seçki hüququ həmçinin İnsan Hüquqlarına dair Avropa Konvensiyası sisteminin tərkib hissəsi olaraq İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun vacib bir hissəsini təşkil edir.

Avropa seçki standartları həmçinin Venesiya Komissiyası tərəfindən işlənib hazırlanmış “Seçkilərə dair rəhbər prinsiplər”də öz əksini tapmışdır. Qeyd edilən sənəddə göstərilir ki, Avropanın seçki irsinin əsasını aşağıdakı beş prinsip təşkil edir: ümumi, bərabər, azad, gizli və birbaşa seçkilər. Göstərilən sənədə görə, bərabər seçki hüququ aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- bərabər səs hüququ: hər bir seçici bir səsə və yaxud eyni sayda səsə malikdir;

- yerlərin seçki dairələri arasında bərabər şəkildə bölüşdürülməsi;
- seçki iştirakçılarının imkanlarının bərabərliyi;
- qadın və kişilərin bərabərliyi.

Azad səsvermə prinsipi aşağıdakıları özündə əks etdirir:

- seçicilərin öz rəylərini formalaşdırmaq azadlığı;
- azad iradə ifadəsi və seçki pozuntuları ilə mübarizə.

“Rəhbər prinsiplər”ə görə seçki standartlarının reallaşdırılması aşağıdakı şərtlərə uyğun olmalıdır:

- əsas insan hüquqlarına (söz və mətbuat azadlığı, yerdəyişmə azadlığı, yığıncaq və birləşmək azadlığı) əməl olunması;
- seçki qanunvericiliyinin sabitliyi;
- seçkilərin bitərəf orqanlar tərəfindən təşkili;
- milli və beynəlxalq müşahidəçilərin seçkilərin keçirilməsini müşahidə etmək imkanına malik olması;
- şikayət sisteminin səmərəliliyi.

Seçki hüququnun beynəlxalq regional standartlarını təsbit edən sənədlər içərisində “Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərdə demokratik seçki standartları, seçki hüquq və azadlıqları haqqında” Konvensiya (2002-ci ilin oktyabrında qəbul edilmiş, 2003-cü ilin noyabrında qüvvəyə minmişdir) da özünəməxsus yer tutur. “Kişinyov Konvensiyası” kimi də adlanan bu konvensiya preambuladan və 26 maddədən ibarətdir. 1-10-cu maddələr müasir seçki hüququnun və seçki prosesinin təşkilinin əsas prinsiplərini: demokratik seçki standartlarını, onların həyata keçirilməsi təminatlarını, gizli səsvermə əsasında ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququnu müəyyən edir. Sonrakı yeddi maddə seçki prosesi iştirakçılarının statusunun təşkilati-hüquqi əsaslarını özündə əks etdirir. Yekun maddələr isə Konvensiyanın imzalanması və qüvvəyə minməsinin prosedur qaydasını müəyyən edir.

Kişinyov Konvensiyasının qəbulunun məqsədmüvafiqliyini və zəruriliyini şərtləndirən başlıca faktor ondan ibarət idi ki, dövlətlərarası təsisat kimi insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə, habelə öz nizamnaməsinə uyğun olaraq təmin etmək vəzifəsi daşıyan Müstəqil Dövlətlər Birliyi

çərçivəsində demokratik seçki standartlarını özündə əks etdirən vahid beynəlxalq hüquqi sənəd yox idi. Bu Konvensiyanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun qəbulu ilə dünya təcrübəsində ilk dəfə olaraq dövlətlərarası qurum çərçivəsində demokratik seçki standartlarının sistemləşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Göstərmək lazımdır ki, Konvensiya MDB çərçivəsində seçkilərlə bağlı bir sıra mühüm sənədlərin qəbulunda başlanğıc hüquqi baza rolunda çıxış etmişdir.

Kişinyov Konvensiyası gizli səsvermə yolu ilə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında keçirilən demokratik, dövrü, məcburi, azad, həqiqi, ədalətli, rəqabətli və şəffaf seçkiləri, seçki prosesinin bütün iştirakçılarının seçki hüquqlarının məhkəmə müdafiəsini, seçkilər üzərində ictimai və beynəlxalq müşahidənin həyata keçirilməsini təsbit edir.

“Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərdə demokratik seçki standartları, seçki hüquq və azadlıqları haqqında” Konvensiyanın 1-ci maddəsində demokratik seçkilərin aşağıdakı standartları sadalanır:

- vətəndaşların dövlət hakimiyyəti orqanlarına, yerli özünüidarə orqanlarına, digər xalq (milli) təmsilçiliyi orqanlarına seçmək və seçilmək hüququ;
- seçicilərin azad iradə ifadəsini təmin edən gizli səsvermə ilə ümumi seçki hüququ əsasında seçkilərin dövriliyi və məcburiliyi, ədalətliyi, həqiqiliyi və azadlığı prinsipləri;
- seçkilərin açıq və şəffaf xarakter daşması;
- insan və vətəndaşların seçki hüquq və azadlıqlarının məhkəmə qaydasında və digər formalarda müdafiəsinin həyata keçirilməsi;
- seçkilərin ictimai və beynəlxalq müşahidəsi;
- seçki prosesi iştirakçılarının seçki hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi təminatları.

Ədalətli seçki prinsipinə əməl olunması seçkilərin bütün iştirakçıları üçün bərabər hüquqi şəraitin yaradılmasını təmin edir. Ədalətli seçkilər ümumi və bərabər seçki hüququnu, seçkilərin bütün iştirakçıları üçün bərabər şəraitin yaradılmasını, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsini, seçki prosesinin kollegial, şəffaf və öz səlahiyyətləri daxilində müstəqil fəaliyyət göstərən bitərəf və qərəzsiz orqanlar tərəfindən təşkil edilməsini nəzərdə tutur.

Həqiqi seçkilər namizədlərin qeydiyyatı üçün bərabər və ədalətli hüquqi şəraitin yaradılmasını ifadə edir. Həqiqi seçkilər seçicilərin öz iradələrini sərbəst surətdə ifadə etməsini, namizədlərin seçilməsi üçün real və qanuni imkanın olmasını, real siyasi plüralizmi, seçicilərin namizədlər və seçki prosesi barədə vaxtında və sərbəst surətdə məlumatlar ala bilməsini və s. bu kimi məqamları nəzərdə tutur.

Beləliklə, beynəlxalq seçki standartları ilə bağlı qeyd edilənləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- Seçki standartlarını təsbit edən beynəlxalq sənədlərin, demək olar ki, hər birində bütövlükdə seçkilərə, xüsusən də seçki hüququna və səsvermə prosesinə dair aşağıdakı prinsiplərə rast gəlmək olar: dövrü seçkilər, məcburi seçkilər, şəffaf seçkilər, azad seçkilər, həqiqi seçkilər, ədalətli seçkilər, ümumi seçki hüququ, bərabər seçki hüququ, birbaşa seçki hüququ, gizli səsvermə.
- Müasir qloballaşma prosesləri fonunda beynəlxalq seçki standartlarının vahid sistem halına salınması aktual vəzifə kimi çıxış edir. Bu vəzifənin həlli seçki demokratiya prinsiplərinin və seçki hüquq və azadlıqlarının təminatlarının daha dolğun və səmərəli tətbiqinə şərait yarada bilər.
- Beynəlxalq seçki standartlarının tanınması, dövlətdaxili qanunvericilikdə təsbiti və həyata keçirilməsi təkcə demokratik dövlət quruculuğuna və insan hüquqlarının səmərəli təminatına töhfə vermir, həm də ictimai hakimiyyət orqanlarına seçkilərin formal atributdan real siyasi-hüquqi instituta çevrilməsini təmin edir.
- Nümayəndəli demokratiya institutlarının formalaşdırılması mexanizmi kimi seçkilər müxtəlif demokratik idarəetmə quruluşuna malik olan dövlətlər tərəfindən istifadə olunur. Bu kontekstdə qeyd etmək lazımdır ki, seçkilər haqqında milli qanunvericilik və demokratik seçkilərin keçirilməsi modelləri beynəlxalq seçki standartlarına əsaslandığı, həmin standartlara tam şəkildə uyğun olduğu halda ümumdemokratik dəyərə çevrilir.

TÖVSIYƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Aslanov, Z.N. Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları üzrə müvəkkilin fəaliyyətinin konstitusiya hüququ əsasları. Monoqrafiya / Z.N.Aslanov. - Bakı: Avropa, - 2011. - 204 s.
2. Aslanov, Z.N. Milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq hüquq normalarının rolu // Nəqliyyat hüququ, - 2015. № 3, - s. 71-80.
3. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Council of Europe F-67075 Strasbourg cedex: [Elektron resurs] / URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_AZE.pdf
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: [dörd cilddə] / A. Axundovun redaktəsi ilə. - Bakı: Çıraq, - c. 2. - 1999. - 412 s.
5. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: [dörd cilddə] / - Bakı: Şərq-Qərb, - c. 4. – 2006. - 712 s.
6. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 18 iyun 2013-cü il tarixli 6/49 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Hərbi qulluqçuların seçkilərdə (referendumda) iştirakına dair Təlimat” : [Elektron resurs] / URL: http://www.msk.gov.az/plugins/pdf/datafiles/az_FILE_9287A8-A8484FD384D4-EC8051-29C830-4E300A.pdf
7. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının 18 iyun 2013-cü il tarixli 6/50 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Seçkilərdə (referendumda) Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı altında üzən gəmilərdə, Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına məxsus sektorunda yerləşən neft və qaz hasilatı platformalarında, xəstəxanalarda, sanatoriyalarda, istirahət evlərində, azadlıqdan məhrum etmə yerlərində və istintaq təcridxanalarında seçkilərin təşkili haqqında Təlimat” : [Elektron resurs] / URL: http://www.msk.gov.az/plugins/pdf/datafiles/az_FILE_8FD8C3-8C3CF4-20033F-0249C8-A57BD2-9991FE.pdf

8. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>
9. Beynəlxalq seçki müşahidəsi prinsiplərinə dair Bəyannamə (27 oktyabr, 2005-ci il): [Elektron resurs] / URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/1923_declaration_102705_az_0.pdf
10. Çirkin, V.Y. Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ (ruscadan tərcümə) / V.Y.Çirkin. - Bakı: Digesta, - 2000. - 724 s.
11. Əlibəyli, Q.S. Parlament seçkilərində qarışıq seçki sisteminin tətbiqi (Almaniya və Yaponiya təcrübəsi) // Qanun, - 2015. № 8, - s. 20-26.
12. Əsgərov, Z.A. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququnun əsasları. Dərslük / Z.A.Əsgərov, E.H.Nəsirov, M.İ.İsmayılov. - Bakı: Qapp-Poliqraf, - 2005. - 376 s.
13. Əsgərov, Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslük / Z.A.Əsgərov. - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, - 2011. - 760 s.
14. Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti. - Bakı: “Azərbaycan Ensiklopediyası” NPB, - 1997. - 520 s.
15. “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu: [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/5404>
16. Məhərrəmov, F.M. İnvestisiyalar sahəsində dövlət siyasətinin konstitusion hüquqi əsasları: / hüquq üzrə fəlsəfə dok. ... dis. / - Bakı, 2013. - 166 s.
17. Mustafazadə, A.İ. Tibb hüququ. Dərs vəsaiti / A.İ.Mustafazadə, Z.N.Aslanov. - Bakı: Elm, - 2017. - 204 s.
18. Qasimov, A.M. Əmək və sosial təminat sahəsində vətəndaşların hüquqlarının həyata keçirilməsi təminatları / A.M.Qasimov, M.N.Əliyev. - Bakı: Qanun, - 2012. - 242 s.
19. “Siyasi partiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/7090>
20. Süleymanov, C.A. Konstitusiya hüququ (dərs vəsaiti) / C.A.Süleymanov. - Bakı: Mütərcim, -2014. - 504 s.

21. Təşviqat nədir və sizə necə köməklik göstərə bilər?: [Elektron resurs] / URL: <https://www.culturepartnership.eu/az/publishing/advocacy-course/what-is-advocacy>
22. Zülfüqarlı, M. İnsan hüquqları və seçkilər / M.Zülfüqarlı. - Bakı: - 2000. - 29 s.
23. Артемова, О.Е. Центральная избирательная комиссия российской федерации: государственный орган или орган государственной власти? // Вестник Челябинского государственного университета. Право, - 2013. № 5 (296), - с. 5-8.
24. Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для вузов / М.В.Баглай. - Москва: ИНФРА-М-НОРМА, - 2001. - 784 с.
25. Берлявский, Л.Г., Тарабан, Н.А. Наблюдатели как субъекты избирательного процесса // Юридический вестник Ростовского государственного экономического университета, - 2010. № 4, - с. 5-11.
26. Биктагиров, Р.Т. Российский избирательный процесс как вид юридического процесса // Избирательное право, - 2012. № 2 (18), - с. 2-13.
27. Витрук, Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н.В.Витрук. - Москва: Наука, - 1979. - 229 с.
28. Горшенев, В.М. Контроль как правовая форма деятельности / В.М.Горшенев, И.В.Шахов. - Москва: Юридическая литература, - 1987. - 176 с.
29. Государственное право России. Учебник / Под ред. О.Е.Кутафина. - Москва: Юридическая литература, - 1996. - 584 с.
30. Жилин, Г.А. Значения решений Конституционного Суда РФ как источника гражданского и арбитражного процессуального права // Конституционного правосудия, - 2008. № 1, - с. 22-29.
31. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебник для вузов / Отв. ред. А.А. Вешняков. - Москва: Норма, - 2003. - 816 с.

32. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебное пособие / М.С.Савченко [и др.]; под общ. ред. М.С.Савченко. - Краснодар: КубГАУ, - 2015. - 159 с.
33. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации. Учебник / С. А.Куемжиева, М.С.Савченко, А.В.Красницкая [и др.]; под общ. ред. М.С.Савченко. - Краснодар: КубГАУ, - 2018. - 199 с.
34. Колюшин, Е.И. Финансирование выборов: право и практика. Учебное пособие / Е.И.Колюшин. - Москва: РЦОИТ, - 2002. - 144 с.
35. Комилова, З. Роль СМИ в проведении выборов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова. Гуманитарные науки, - 2014, - с. 248-255.
36. Кондаков, Н.И. Логический словарь / Н.И.Кондаков. - Москва, - 1975. - 721 с.
37. Конституция Боливарианской Республики Венесуэла от 30 декабря 1999 года: [Электронный ресурс] / URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=1090>
38. Кучинский, В.А. Личность, свобода, право / В.А.Кучинский. - Москва: Юридическая литература, - 1978. - 206 с.
39. Лагутина, О.В. Избирательные кампании и СМИ. Учебное пособие / О.В.Лагутина. – Курск: - 2014. - 151 с.
40. Малюков, А.А. Проблемы правового регулирования предвыборной агитации в Российской Федерации: / Дис. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2004. - 246 с.
41. Марченко, М.Н. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. - Москва: Зерцало, - т. 1. - 1998. - 416 с.
42. Митюшев, Д.И. Избирательное право и процесс: учебное пособие / Д.И.Митюшев. – Сыктывкар, - 2019. - 240 с.
43. Нечипоренко, Т.В. Информационное обеспечение выборов - институт избирательного законодательства Российской

- Федерации: / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2010. - 27 с.
44. Общая теория государства и права. Академический курс. Учебник для вузов / Под ред. М.Н.Марченко. - Москва: Зерцало, - 1998. - 416 с.
 45. Общая теория права человека / Под ред. докт. юрид. наук Е.А.Лукашева. - Москва: Издательство НОРМА, - 1996. - 520 с.
 46. Олькова, О.Н. Информационная деятельность политических партий в Российской Федерации: конституционно-правовые проблемы: / Дис. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2009. - 191 с.
 47. Охендовский, М. Международные избирательные стандарты: доктринальные подходы к пониманию их правовой природы // STUDII JUDICE UNIVERSITARE, - 2013. № 1-2: [Электронный ресурс] / URL: <https://ulim.md/sju/nr-1-2-2013/>
 48. Попова, О.О. Конституционно-правовой институт предвыборной агитации в Российской Федерации: проблемы теории и практики: / Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. / - Москва, 2015. - 36 с.
 49. Правотворчество в СССР / Под ред. проф. А.В.Мицкевича. - Москва: Юридическая литература, - 1974. - 196 с.
 50. Развитие парламентаризма, совершенствование организации выборов и использования эффективных избирательных технологий / Под общей редакцией В.П.Плигина. - Москва: Издание Государственной Думы, - 2014. - 208 с.
 51. Самсонов, С.В. Роль СМИ в избирательных правоотношениях // Молодой ученый, - 2017. № 42 (176), - с. 136-139.
 52. Советский энциклопедический словарь. - Москва: Советская энциклопедия, - 1980. - 1600 с.
 53. Тихомиров, Л.Ю. Юридическая энциклопедия / Л.Ю.Тихомиров, М.Ю.Тихомиров; под ред. М.Ю.Тихомирова. - Москва: Издательство Тихомирова М.Ю., - 2008. - 1088 с.
 54. Философский словарь / Под ред. М.М.Розенталя. - Москва: Политиздат, - 1972. - 496 с.

55. Хрусталеv, Е.Н. Избирательный процесс в России: понятие и стадии // Правоведение, - 1998. № 2. - с. 32-35.
56. Чудов, П.С. История развития правового регулирования предвыборной агитации в России: [Электронный ресурс] / URL: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=2700
57. Шапиев, С.М. Участники избирательного процесса: статус, полномочия, ответственность / С.М.Шапиев, Р.Т.Биктагиров, А.С.Шапиев. – Грозный: - 2011. - 334 с.
58. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Под общ. ред. П.Е.Недбайло, В.М.Горшенева. - Москва: Юридическая литература, - 1976. - 279 с.
59. Юсов, С.В. Избирательные системы России: функциональный подход // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция, - 2017. № 1, - с. 21-28.

